

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМНІ Г.С. СКОВОРОДИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗОЗУЛЯ КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37.018.4:793.3] (09) “1950/2000”

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ХОРЕОГРАФІЇ ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
01 – Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

К.В. Зозуля
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:
Якушко Наталія Михайлівна,
кандидат педагогічних наук,
професор

Харків – 2020

АНОТАЦІЯ

Зозуля К. В. Організація навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку у позашкільних закладах України (друга половина XX століття). Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, 2020.

У дисертації відповідно до мети й завдань дослідження розкрито історіографію проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України (друга половина XX століття).

На підставі аналізу нормативних документів, довідкової літератури та праць науковців визначено суть базових понять дослідження – «позашкільна освіта», «система позашкільної освіти», «позашкільний заклад», «організація», «хореографія», «організація навчання хореографії». Так, спираючись на Закон України «Про позашкільну освіту» (2000), можна констатувати, що «*позашкільна освіта*» – сукупність знань, умінь та навичок, що отримують учні в позашкільних навчальних закладах у вільний від навчання час. Під поняттям «*система позашкільної освіти*» відповідно до предмету дослідження та згідно зі ст. 38 Закону України «Про освіту» (2017), розуміємо освітню підсистему, що включає гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі закладів загальної середньої освіти, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (музичні, художні, хореографічні та ін.), палаци, будинки тощо. Словник-довідник за редакцією В. Старости поняття «*позашкільні заклади*» тлумачить як організації та установи, що займаються питаннями всебічного гармонійного розвитку школярів відповідно до їхніх пізнавальних інтересів та творчих нахилів.

У довідковій літературі наголошено, що термін «хореографія» (походить від грецьких слів *χορεία* – танець, хоровод та *γραφή* – писати) дослівно перекладається як «мистецтво запису танцю балетмейстером». Узагальнення поглядів науковців (А. Мудрик, В. Овчарова, Л. Григорова) дає підстави стверджувати, що в широкому значенні поняття «організація» передбачає упорядкування в систему. Усе вище зазначене дозволило схарактеризувати ключове поняття дослідження – *«організація навчання хореографії»* – як спеціально організований процес, під час якого відбувається передача інформації, показ та виконання танцювальних рухів за допомогою особливої системи умовних позначень.

У процесі наукового пошуку встановлено, що хореографічне мистецтво існує з найдавніших часів. Зокрема, мисливські, культові, релігійні та трудові традиції, що були започатковані у Стародавній Греції, Китаї, Індії, Єгипті та інших країнах, часто пов'язувались із танцювальними виставами. Особливо високо цінували танець філософи та поети Стародавньої Греції. Так, Плутарх стверджував, що танець є «красномовною поезією», Гомер вважав танець «бездоганним з усіх занять», Сократ високо цінував танець за його ритмічність, стрункість рухів, музичну досконалість. Узагалі, стародавні греки розглядали танець як гімнастику, засіб для оздоровлення тіла, мімічне мистецтво і вважали, що навчання дітей танцям необхідне для їхнього гармонійного розвитку і є одним із основних предметів.

Подальше вивчення окреслені питання зазнали в період Середньовіччя. Танці стають невід'ємною складовою лицарських турнірів, з'являються «професійні танцюристи», яких у Франції називали «жонглерами», в Німеччині – «шпильманами», на Русі – скоморохами.

Подальший активний розвиток проблема, яка вивчається, отримали в епоху Відродження. Саме в цей період уміння танцювати стає необхідною вимогою для вихованої й освіченої людини. Певний внесок у становлення питань організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку зробив відомий представник епохи Відродження – Вітторіно да

Фельтре (1378-1446), який у Флоренції відкрив «Будинок радості» (1424 р.), де учні займалися їздою верхи, боротьбою, різноманітними іграми і танцями. Відомий італійський балетмейстер епохи Відродження – Гульєльмо Ебрео де Пезаро (1420 – 1484) – підготував і оприлюднив «Трактат про мистецтво танцю» (1463). У кінці XV століття при монарших дворах з'являються хореографи – учителі танців. До їхніх обов'язків належала постановка святкових видовищ і навчання танцям хлопців та дівчат.

Проведене дослідження свідчить, що становленню питань організації навчання хореографії молодших школярів сприяло і відкриття в Мілані (1554) першої професійної школи танців, а початком професійної танцювальної освіти в Західній Європі вважається 1661 рік – час, коли Людовик XIV відкрив Академію танцю в Парижі.

Мистецтво хореографії, як стверджують фахівці, почало інтенсивно формуватися у ХУІ – ХУІІІ ст. Саме в цей період і було започатковано термін «хореографія». На початку ХІХ ст. у Західній Європі вже існувала система академічного танцю, яку запропонував відомий італійський хореограф та педагог К. Блазіс (1797 – 1878). У першій половині ХХ ст. у таких європейських країнах, як Велика Британія, Італія, Німеччина, Франція, Швейцарія набула популярності ідея ритмічного виховання дітей молодшого шкільного віку, починають з'являтися перші школи сучасного танцю.

Як свідчать науково-педагогічні джерела, ідея організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах України була пов'язана з: розвитком танцювальної культури за часів Київської Русі (Х – ХІІІ ст.); діяльністю скоморохів, які утримувалися при дворі й брали участь у всіх урочистостях; відкриттям придворного (ХУІІІ ст.) та публічного (1702) театрів; активним розвитком жіночої освіти; заснуванням інституту шляхетних дівчат (1764); прийняттям «Положення про початкові училища» (1864); становленням хореографічної школи в Харкові (поч. ХХ ст.); створенням Департаменту дошкільної та позашкільної освіти (1917); визнанням науковцями та громадськими діячами (Х. Алчевська,

М. Грушевський, С. Русова) позашкільної освіти вагомою ланкою виховання особистості (1917); відкриттям перших центрів позашкільної творчої діяльності для учнів початкових класів – клубів, майданчиків, секцій, майстерень тощо (1918); прийняттям «Кодексу законів про народну освіту в УРСР» (1922); відкриттям школи українського народного танцю (20-ті рр. XX ст.); появою перших гуртків із позашкільної освіти (30-ті рр. XX ст.); започаткуванням системи навчальних хореографічних закладів (20-30-ті рр. XX ст.); відкриттям у Полтаві (1934) та Харкові (1935) палаців піонерів і жовтенят; започаткуванням майже в усіх обласних центрах України палаців та будинків піонерів і жовтенят, де почали свою діяльність танцювальні гуртки та ансамблі для дітей молодшого шкільного віку (40-і рр. XX ст.).

Ідентифіковано три етапи розвитку проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в другій половині XX століття на основі таких критеріїв: зміни суспільно-політичних та економічних чинників, прийняття нормативних документів, що регламентували діяльність позашкільних закладів для дітей молодшого шкільного віку та організацію навчання хореографії в них, погляди науково-педагогічної громадськості на мету, завдання, суб'єкти, зміст, принципи, форми, методи та підготовку педагогічних кадрів до організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах, досвід діяльності зазначених закладів.

З'ясовано, що на першому етапі – етапі розробки теорії та вдосконалення практики організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах УРСР (1946 – 1965 рр.) – були: чітко визначені позашкільні заклади (будинки художнього виховання, палаци і будинки піонерів, хореографічні школи) та педагогічні працівники, які організовували навчання хореографії молодших школярів; сформульовані загальна мета та завдання навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах; окреслені принципи діяльності зазначених закладів та організації навчання хореографії учнів у них; започатковані педагогічно цінні форми та методи організації навчання хореографії молодших школярів;

відкриті факультети мистецтв і культури та музично-хореографічні відділення при ЗВО.

Установлено, що другий етап – етап прогресивних нововведень у теорію і практику навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах УРСР (1966 – 1990 рр.) – характеризувався: розробкою авторських навчальних програм із хореографії для молодших школярів; теоретичними напрацюваннями педагогів, методистів та мистецтвознавців у галузі навчання хореографії учнів початкової школи; введенням посади організатора позашкільної та позакласної роботи; розширенням мережі позашкільних закладів (хореографічні студії та школи мистецтв); уточненням мети та визначенням нових завдань навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах; використанням нових форм та методів педагогічного впливу на дітей; активним відкриттям при ЗВО хореографічних кафедр.

У дисертації з'ясовано, що третій етап – етап збагачення принципів, форм та методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України (1991 – 2000 рр.) – супроводжувався: створенням розгалуженої мережі позашкільних закладів для дітей; започаткуванням нових видів позашкільних закладів, які займалися питаннями організації навчання хореографії молодших школярів (початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади); розширенням мети організації навчання дітей молодшого шкільного віку хореографії в позашкільних закладах та конкретизацією завдань зазначеного навчання; збагаченням принципів, форм і методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах; започаткуванням професійної хореографічної підготовки вчителів у системі ЗВО педагогічного спрямування.

Проведене дослідження свідчить, що друга половина ХХ століття характеризувалась використанням таких педагогічно цінних форм та методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в

позашкільних закладах, як: гурткова, групова, індивідуальна та колективна форма роботи, організація різноманітних ансамблів, проведення зустрічей із дітьми мистецтва, організація оглядів та конкурсів дитячої художньої творчості, проведення свят, застосування ігрових прийомів навчання, робота в самодіяльних об'єднаннях та дитячих клубах (вихідного дня і за інтересами), урок (індивідуальний та груповий), перегляди навчальних робіт, вистави, фестивалі, виконання творчих завдань, відкриті заняття, образно-ігрові вправи, заняття-постановки, заняття-презентації, інтегровані заняття, танцювальні вечори, музичні ігри, ритмічні вправи, вправи з предметами та деякі інші.

У роботі окреслено перспективи подальшого використання цінних ідей і набутого досвіду із розв'язання визначеної проблеми в сучасних позашкільних закладах: урахування методики навчання молодших школярів класичному та народному танцю; забезпечення вимог щодо культури виконання хореографічних композицій чоловічих та жіночих рухів дітьми молодшого шкільного віку; урахування змісту діяльності хореографічного гуртка; використання досвіду організації занять із ритміки, музичних ігор, ритмічних вправ, вправ із предметами, танців із молодшими школярами; впровадження авторських та модифікованих (адаптованих) програм, розрахованих на різні типи хореографічних колективів для дітей молодшого шкільного віку; більш глибока реалізація принципів навчання хореографії молодших школярів; забезпечення тісної співпраці сім'ї та позашкільної установи щодо організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку тощо.

Ключові слова: організація, навчання, хореографія, Україна, молодший шкільний вік, позашкільні заклади, теорія, практика, етапи.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

Статті у провідних фахових виданнях України та виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз:

1. Зінченко К. В. Навчання дітей танцям у Стародавній Греції. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 30 (83). С. 18-23.
2. Зінченко К. В. Діяльність перших професійних вчителів танців епохи Відродження. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 32 (85). С. 55-60.
3. Зінченко К. В. Навчання дітей танцям в епоху Середньовіччя. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. Херсон : ХНТУ, 2013. Вип. 1 (8). С. 278-282.
4. Зозуля К. В. Діяльність Харківського інституту шляхетних дівчат. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* : наук. журн. Педагогічні науки. Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2014. Вип. 3 (75) С. 150-155.
5. Зозуля К. В. Навчання дітей танцям у першій половині ХІХ століття. *Наукові записки кафедри педагогіки* : зб. наук. пр. Х. : ХНУ, 2014. Вип. XXXV. С. 75-82.
6. Зозуля К. В. Хореографічна підготовка вчителя у системі педагогічної освіти України (друга половина ХХ століття). *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. Х. : ХНПУ, 2015. Вип. 49. С. 277-288.
7. Зозуля К. В. Основні дидактичні принципи навчання хореографії дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип. 62. Т. 1. С. 16-21.

Статті у міжнародних виданнях:

8. Zozulia K. V. Teaching primary school children choreography. *Teacher Education in Ukraine: historical experience and modern challenges* : Люблін: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. P. 247-253.

9. Zozulia K. The role of choreography classes in the comprehensive young learners' development in the new ukrainian school. *Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School: monograph* / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. 674 p.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Зінченко К. В. Теорія і практика навчання дітей молодшого шкільного віку на Україні (друга половина XX століття). Матер. IX наук.-практ. конф. молодих учених «*Методологія сучасних наукових досліджень*» (26-26 жовтня 2012р., м. Харків). Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2012. С. 26.

11. Зінченко К. В. Танці у виховних системах стародавньої Греції. «*Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук*»: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (20 квітня 2013 року, м. Київ). К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». 2013. С. 8-10.

12. Зінченко К. В. Роль хореографії у гармонійному розвитку молодших школярів. «*День науки – 2013*»: Матер. наук.-практ. конф. молодих учених Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (15 травня 2013 року, м. Харків). Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. С. 33-35.

13. Зозуля К. В. Розвиток хореографії в епоху Відродження. «*Тенденції розвитку педагогіки та психології в XXI столітті*»: Матер. міжнар. наук.-практ. конф.: (6-7 грудня 2013 року, м. Одеса). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2013. С. 72-73.

14. Зозуля К. В. Хореографія як засіб естетичного виховання молодших школярів. *Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., (20-21 березня 2014 року, м. Ялта). Ялта: РВНЗ КГУ, 2014. Ч.2. С. 141-144.

15. Зозуля К. В. Розвиток хореографії на початку XIX століття. «*Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики*

в Україні»: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (28-29 березня 2014 року, м. Львів). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. С.46-48.

16. Зозуля К. В. Підготовка вчителя-хореографа за часів незалежності України. *«Актуальні питання застосування на практиці досягнень сучасної педагогіки та психології»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., (15-16 травня 2015 року, м. Харків). Х. : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2015. С. 31-35.

17. Зозуля К. В. Сучасні методи навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах. *«Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика»*: Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2019 року, м. Харків). Х. : Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2020. С. 27-30.

18. Зозуля К. В. Особливості навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку. *«Сучасні педагогіка та психологія:перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., (10-11 липня 2020 року, м. Київ). К. :ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. Ч.1. С.54-58.

SUMMARY

Zozulia K. V. Organization of teaching choreography to primary school children in out-of-school institutions of Ukraine (the second half of the XXth century) – Manuscript.

Thesis for an academic degree of Ph.D. in Pedagogy in specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy (011 – Educational, pedagogical sciences). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2020.

In the thesis, according to the purpose and tasks of the study, the historiography of the problem of the organization of teaching choreography to primary school children in out-of-school institutions of Ukraine (the second half of the XXth century) has been revealed.

Based on the analysis of normative documents, reference literature and scholars' works, the essence of the basic concepts of the study has been determined. They are "out-of-school education", "out-of-school education system", "out-of-school institution", "organization", "choreography", "organization of teaching choreography". Thus, based on the Law of Ukraine "On Extracurricular Education" (2000) it can be stated that "extracurricular education" is a set of knowledge, skills and abilities that students receive in extracurricular educational institutions in their free time. The concept of "extracurricular education system" in accordance with the subject of the study and in accordance with Article 38 of the Law of Ukraine "On Education" (2017) is considered as the educational subsystem which includes groups, sections, clubs, cultural and educational, sports and health, research associations on the basis of general secondary education, primary specialized art schools (musical, artistic, choreographic, etc.), palaces, houses, etc. The dictionary and reference book edited by V. Starosta interprets the concept of "out-of-school institutions" as organizations and institutions dealing with issues of comprehensive harmonious development of students in accordance with their cognitive interests and creative inclinations.

The reference literature emphasizes that the term "choreography" (derived from the Greek words χορεία – dance, round dance and γραφή – to write) is literally translated as "the art of recording a dance by a choreographer." Generalization of the scholars' views (A. Mudryk, V. Ovcharova, L. Hryhorova) gives grounds to argue that in a broad sense the concept of "organization" involves ordering into the system. All the above has allowed to characterize the key concept of the study – *"organization of teaching choreography"* – as a specially organized process during which the transfer of information, display and performance of dance movements using a special system of symbols take place.

In the process of scientific research it was established that choreographic art has existed since ancient times. In particular, hunting, hieratic, religious, and labor traditions that originated in ancient Greece, China, India, Egypt, and other countries were often associated with dance performances. Dance was especially valued by philosophers and poets of ancient Greece. Thus, Plutarch claimed that dance is "eloquent poetry", Homer considered dance "flawless among all occupations", Socrates highly valued dance for its rhythmicity, harmony of movements, musical perfection. In general, the ancient Greeks considered dance as a gymnastics, a means of healing the body, facial expressions and believed that teaching children to dance was necessary for their harmonious development and was one of the main subjects.

The outlined issues were further studied during the Middle Ages. Dances became an integral part of knightly tournaments, "professional dancers", who in France were called "jugglers", in Germany – "spielmans", in Russia – saltimbanks, appeared.

Further active development of the problem under study took place in the Renaissance. It was during that period when the ability to dance became a necessary requirement for an educated and intelligent person. Vittorino da Feltre (1378-1446), a well-known representative of the Renaissance, made a certain contribution to the organization of choreography education for primary school children. In Florence he established "House of Joy" (1424), where students rode,

wrestled, and learned various games and dances. The famous Italian choreographer of the Renaissance, Guglielmo Ebreo de Pesaro (1420-1484), prepared and published a treatise “Art of Dancing” (1463). At the end of the XVth century choreographers – dance teachers – appeared at the royal courts. Their responsibilities included staging holiday shows and teaching boys and girls to dance.

The study shows that the opening of the first vocational dance school in Milan (1554) contributed to the organization of choreography training for primary school children, and the beginning of vocational dance education in Western Europe is considered to be 1661 – the time when Louis XIV opened the Dance Academy in Paris.

The art of choreography, according to experts, began to be developed intensively in the XVIIIth – XVIIIth centuries. It was during this period, when the term "choreography" was coined at the beginning of the XIXth century. In Western Europe there was already a system of academic dance proposed by the famous Italian choreographer and teacher K. Blazis (1797 – 1878). In the first half of the XXth century in such European countries as Great Britain, Italy, Germany, France, Switzerland the idea of rhythmic education of primary school children became popular, the first schools of modern dance began to appear.

According to scientific and pedagogical sources, the idea of organizing teaching choreography to primary school children in out-of-school institutions of Ukraine was connected with the development of dance culture during the times of Kievan Rus (Xth – XIIIth centuries); the activities of saltimbankos, who were kept at the court and took part in all the festivities; opening of the court (XVIIIth century) and public (1702) theaters; active development of female education; the founding of the Institute of Noble Maidens (1764); adoption of the "Regulations on Primary Schools" (1864); formation of a choreographic school in Kharkiv (early XXth century); creation of the Department of Preschool and Extracurricular Education (1917); recognition of out-of-school education as an important part of personality education by scholars and public figures (H. Alchevska, M. Hrushevskyi, S.

Rusova) (1917); the opening of the first centers of extracurricular creative activities for primary school students – clubs, playgrounds, sections, workshops, etc. (1918); adoption of the "Code of Laws on Public Education in the USSR" (1922); opening of a school of Ukrainian folk dance (1920s); the emergence of the first groups of extracurricular education (30s of the XXth century); the introduction of a system of educational choreographic institutions (20-30s of the XXth century); opening of palaces of the pioneers in Poltava (1934) and Kharkiv (1935); the establishment of palaces and houses of pioneers in almost all regional centers of Ukraine, where dance groups and ensembles for primary school children (40s of the XXth century) began their activity.

Three stages of the development of the organization of teaching choreography to primary school children in the second half of the XXth century have been identified on the basis of the following criteria: changes in socio-political and economic factors, adoption of normative documents regulating out-of-school institutions for primary school children and teaching choreography in them, views of the scientific and pedagogical community on the purpose, tasks, subjects, content, principles, forms, methods and training teachers to organize teaching choreography to primary school students in out-of-school institutions, the experience of the activity of these institutions.

It has been found that at the first stage – the stage of developing the theory and improving the practice of organizing teaching choreography to primary school children in out-of-school institutions of the USSR (1946 - 1965) – out-of-school institutions (art houses, palaces and houses of pioneers, choreographic schools) and pedagogical workers who organized choreography teaching to primary school children were clearly defined; the general purpose and tasks of teaching choreography to primary school children in out-of-school institutions were formulated; the principles of these institutions and the organization of teaching choreography to students in them were outlined; pedagogically valuable forms and methods of organizing teaching choreography to primary school children were

initiated; faculties of arts and culture and music and choreography departments at higher education institutions were established.

It has established that the second stage – the stage of progressive innovations in the theory and practice of teaching choreography to primary school students in out-of-school institutions of the USSR (1966 – 1990) – was characterized by the development of author's curricula for choreography for primary school students; theoretical developments of teachers, methodologists and art critics in the field of teaching choreography to primary school students; introduction of the position of organizer of extracurricular activities; expansion of the network of out-of-school institutions (choreographic studios and art schools); clarification of the purpose and definition of new tasks of teaching choreography to children of primary school age in out-of-school institutions; using new forms and methods of pedagogical influence on children; active foundation of choreographic departments at higher education institutions.

It has been found out in the thesis that the third stage which is the stage of enrichment of principles, forms and methods of the organization of teaching choreography to children of primary school age in out-of-school institutions of Ukraine (1991 – 2000) was accompanied by creation of an extensive network of extracurricular institutions for children; the introduction of new types of out-of-school institutions that dealt with the organization of teaching choreography to primary school children (primary specialized art schools); expansion of the purpose of the organization of teaching choreography to children of primary school age in out-of-school institutions and specification of tasks of choreography training; enrichment of principles, forms and methods of organization of teaching choreography to children of primary school age in out-of-school institutions; the initiation of professional choreographic training of teachers in the system of higher pedagogical education institutions.

The study shows that the second half of the XXth century was characterized by the use of such pedagogically valuable forms and methods of teaching choreography to primary school children in out-of-school institutions as group,

individual and collective work, organization of various ensembles, meetings with artists, organization of reviews and competitions of children's art, holidays, the use of game teaching techniques, work in amateur associations and children's clubs (weekend clubs and ones of interests), lesson (individual and group), reviews of educational works, performances, festivals, creative tasks, open classes, figurative-game exercises, classes-performance, classes-presentations, integrated classes, dance evenings, musical games, rhythmic exercises, exercises with objects and some others.

The paper outlines the prospects for further use of valuable ideas and experience gained in solving a particular problem in modern out-of-school institutions. They are taking into account the methods of teaching classical and folk dances to primary school students; ensuring the requirements for the culture of doing choreographic compositions of male and female movements by children of primary school age; taking into account the content of the choreographic group; use of experience in organizing classes in rhythmic games, rhythmic exercises, exercises with objects, dances with primary school students; introduction of author's and modified (adapted) programs designed for different types of choreographic groups for children of primary school age; deeper implementation of the principles of teaching choreography to primary school children; ensuring close cooperation between the family and the out-of-school institution on the organization of teaching choreography training to primary school children, etc.

Keywords: organization, teaching choreography, Ukraine, primary school children, out-of-school institutions, theory, practice, stages.

The list of the author's publications

The main findings of the thesis are reflected in these publications:

Articles in topical professional scientific editions of Ukraine and ones indexed in international scientometric services:

1. Zinchenko, K. V. (2013). Navchannia ditei tantsiam u Starodavni Hretsii [Teaching dancing to children in ancient Greece]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 30 (83), 18-23. Zaporizhzhia : CPU (in Ukrainian).
2. Zinchenko, K. V. (2013). Diialnist pershykh profesiinykh vchyteliv tantsiv epokhy vidrodzhennia [Activity of the first professional dance teachers of the Renaissance]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 32 (85), 55-60. Zaporizhzhia : CPU (in Ukrainian).
3. Zinchenko, K. V. (2013). Navchannia ditei tantsiam v epokhu Serednovichchia [Teaching dancing to children in the Middle Ages]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykhologii*, 1 (8), 278-282. Kherson : KNTU (in Ukrainian).
4. Zozulia, K. V. (2014). Diialnist Kharkivskoho instytutu shliakhetnykh divchat [Activities of the Kharkiv Institute of Noble Maidens]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 3 (75), 150-155. Zhytomyr : Zhytomyr Ivan Franko State University (in Ukrainian).
5. Zozulia, K. V. (2014). Navchannia ditei tantsiam u pershii polovyni XIX stolittia [Teaching dancing to children in the first half of the XIXth century]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*, 35, 75-82. Kharkiv : KNU (in Ukrainian).
6. Zozulia, K. V. (2015). Khoreohrafichna pidhotovka vchytelia u systemi pedahohichnoi osvity Ukrainy (druha polovyna XX stolittia) [Choreographic teacher training in the system of pedagogical education of Ukraine (the second half of the XXth century)]. *Pedahohika ta psykhologii*, 49, 277-288. Kharkiv : H. S. Skovoroda KNPu (in Ukrainian).
7. Zozulia, K. V. (2019). Osnovni dydaktychni pryntsypy navchannia khoreohrafii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku [Basic didactic principles of teaching choreography to children of preschool and primary school age]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 62, V. 1, 16-21. Zaporizhzhia : CPU (in Ukrainian).

Articles in foreign scientific periodical editions:

8. Zozulia, K. V. (2014). Teaching primary school children choreography. *Teacher Education in Ukraine: historical experience and modern challenges* : Liublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 247-253.
9. Zozulia, K. (2020). The role of choreography classes in the comprehensive young learners' development in the new ukrainian school. *Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School: monograph* / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 674 p.

Publications specialized in approbation:

10. Zinchenko, K. V. (October 26, 2012). Teoriia i praktyka navchannia ditei molodshoho shkilnoho viku na Ukraini (druha polovyna XX stolittia) [Theory and practice of teaching primary school children in Ukraine (the second half of the XXth century)]. *The Ninth Scientific-Practical Conference "Methodology of Modern Scientific Research"*, 26-27. Kharkiv : H. S. Skovoroda KNP (in Ukrainian).
11. Zinchenko, K. V. (April 20, 2013). Tantsi u vykhovnykh systemakh starodavnoi Hretsii [Dances in the educational systems of ancient Greece]. *International Scientific-Practical Conference "Problems and Prospects of Development of Pedagogical and Psychological Sciences"*, 8-10. Kyiv : PO "Kyiv Scientific Organization of Pedagogy and Psychology" (in Ukrainian).
12. Zinchenko, K. V. (May 15, 2013). Rol khoreohrafii u harmoniinomu rozvytku molodshykh shkolariv [The role of choreography in the harmonious development of primary school children]. *Scientific-Practical Conference of Young Scientists of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University "Science Day 2013"*, 33-35. Kharkiv : H. S. Skovoroda KNP (in Ukrainian).
13. Zozulia, K. V. (December 6-7, 2013). Rozvytok khoreohrafii v epokhu Vidrozhennia [Development of choreography in the Renaissance].

Scientific-Practical Conference “Trends in the Development of Pedagogy and Psychology in the XXIth century”, 72-73. Odesa : PO “South Foundation of Pedagogy” (in Ukrainian).

14. Zozulia, K. V. (March 20-21, 2014). Khoreohrafiia yak zasib estetychnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv [Choreography as a means of aesthetic education of primary school children]. *Scientific-Practical Conference “Trends in the Development of Higher Education in Ukraine: the European Vector”, part 2, 141-144. Yalta : RVGZ KGU (in Ukrainian).*

15. Zozulia, K. V. (March 28-29, 2014). Rozvytok khoreohrafii na pochatku XIX stolittia [Development of choreography in the early XIXth century]. *Scientific-Practical Conference “Psychology and Pedagogy: the Need for the Influence of Science on the Development of Practice in Ukraine”, 46-48. Lviv : PO “Lviv Pedagogical Society” (in Ukrainian).*

16. Zozulia, K. V. (May 15-16, 2015). Pidhotovka vchytelia-khoreohrafa za chasiv nezalezhnosti Ukrainy [Training of a choreography teacher during the independence of Ukraine]. *International Scientific-Practical Conference “Current Issues of Practical Application of the Achievements of Modern Pedagogy and Psychology”, 31-35. Kharkiv : Eastern Ukrainian Organization "Center Of Pedagogical Research" (in Ukrainian).*

17. Zozulia, K. V. (December 12, 2019). Suchasni metody navchannia khoreohrafii ditei molodshoho shkilnoho viku v pozashkilnykh zakladakh [Modern methods of teaching choreography to primary school children in out-of-school institutions]. *The Fourth International Scientific-Practical Conference “Psychological and Pedagogical Problems of Higher and Secondary Education in the Context of Modern Challenges: Theory and Practice”, 27-30. Kharkiv : H. S. Skovoroda KNP (in Ukrainian).*

18. Zozulia, K. V. (July 10-11, 2020). Osoblyvosti navchannia khoreohrafii ditei molodshoho shkilnoho viku [Features of teaching choreography to primary school children]. *International Scientific-Practical Conference “Modern Pedagogy and Psychology: Promising and Priority Areas of Research”, part 1, 54-58. PO “Kyiv Scientific Organization of Pedagogy and Psychology” (in Ukrainian).*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ХОРЕОГРАФІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	14
1.1. Історіографія організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України.....	14
1.2. Термінологічне поле дослідження.....	22
1.3. Організація навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України на сучасному етапі.....	31
1.4. Витоки навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України.....	42
Висновки до розділу 1.....	76
Список використаних джерел до розділу 1	81
РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ХОРЕОГРАФІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ).....	97
2.1. Етапи розвитку проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України (друга половина ХХ століття).....	98
2.1.1 Розробка теорії та вдосконалення практики організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах УРСР (1946-1965 рр.).....	98
2.1.2 Прогресивні нововведення в теорію і практику навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах УРСР (1966-1990 рр.).....	107
2.1.3 Збагачення принципів, форм та методів організації навчання	

хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України (1991-2000 рр.).....	115
2.2 Форми і методи навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України другої половини XX століття.....	122
2.3. Підготовка педагогічних кадрів до навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в Україні (друга половина XX століття).....	145
2.4 Творче використання історико-педагогічного досвіду навчання хореографії досліджуваного періоду в діяльності сучасних закладів позашкільної освіти України.....	159
Висновки до розділу 2.....	168
Список використаних джерел до розділу 2.....	177
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	194
ДОДАТКИ.....	198

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах демократизації суспільних відносин, змін, що відбуваються в соціально-економічній галузі, культурі та освіті України, особливої значущості набувають питання естетичного виховання підростаючого покоління, зростає потреба у високоінтелектуальних творчих особистостях, здатних самостійно долати труднощі, що виникають, приймати нестандартні рішення й утілювати їх у життя.

Успішній реалізації окреслених завдань сприяє організація навчання дітей хореографії, яка допомагає як емоційному, так і фізичному розвитку особистості, покращенню її загального стану здоров'я, запобіганню стресам та негативним емоціям, формуванню естетичного смаку, вихованню цілеспрямованості, упевненості, лідерських якостей. Найбільш сприятливим періодом для цього є молодший шкільний вік. Саме в цьому віці формується особистість, відбувається її орієнтація на розвиток духовності, самореалізації, самовираження, формуються світовідчуття, необхідні в подальшому житті, власні мистецькі смаки, вміння самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва.

Особливого значення для гармонійного розвитку молодшого школяра, задоволення його потреб у творчій реалізації та самореалізації в суспільстві засобами хореографії набувають позашкільні заклади, про що йдеться в Концепції позашкільної освіти і виховання (1996), Концепції «Нова українська школа» (2016), Законах України «Про освіту» (2017), «Про позашкільну освіту» (2017) тощо.

Реалізація чинних положень ґрунтується на широкому використанні національних надбань. Найбільш цінною у зазначеній площині є друга половина XX століття – час розбудови початкової освіти в УРСР та Україні, активного розвитку змісту, форм та методів навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах.

Проведений аналіз науково-педагогічних джерел засвідчив, що порушена проблема мала певне висвітлення в науковому просторі. Так, психологічні аспекти організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку вивчали К. Абульханова-Славська, Б. Асаф'єв, Л. Божович, Л. Занков, А. Запорожець, В. Зіньківський, Л. Коган, А. Леонт'єв, О. Мазуркевич, С. Раппопорт, С. Рубінштейн, Л. Столович, В. Теплов та інші. Теорію і практику хореографічного мистецтва та особливості художнього виховання дітей аналізували Н. Александрова, Н. Базарова, А. Борзов, Л. Блок, А. Ваганова, М. Волконський, В. Грінер, Е. Далькроз, Є. Коновалова, М. Румер та інші.

Питання естетичного виховання школярів та залучення їх до танцювального мистецтва досліджували видатні педагоги минулого (В. Верховинець, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький) та сучасності (М. Боголюбська, С. Букатін, Є. Васильєва, Ю. Григорович, О. Конорова, І. Моїсєєва, Ю. Плахта, Т. Пуртова, М. Фокіна, Б. Шаврова та інші).

У вітчизняній літературі також накопичено певний обсяг знань із питань історії танцю, балету, хореографії (Ю. Бахрушин, М. Гваттеріні, Р. Герасемчук, Т. Гузун, А. Гуменюк, Л. Косаковська, В. Красовська, С. Легка, Т. Павлюк, А. Підлипська, М. Погребняк, Ю. Станішевський, С. Худеков, П. Чуприна, О. Шабаліна та інші). Професійною підготовкою педагога-хореографа займалися О. Абдуліна, А. Алексюк, Л. Андрощук, Т. Благова, В. Нікітін, О. Пархоменко, Т. Сердюк, О. Таранцева, Л. Цвіткова, О. Шамрова, М. Юр'єва та інші.

Питанням розвитку позашкільних навчальних закладів і особливостям організації навчання та виховання в них присвячені дослідження О. Биковської, В. Вербицького, О. Грошовенко, О. Ковбасенка, Т. Корнієнко, Т. Крекотиної, В. Литовченка, О. Мамешиної, І. Можарівської, В. Обозного, Н. Перепелиці, Г. Пустовіта, Н. Савченко, А. Сват'євої, Н. Сінькевич, Т. Сущенко, Л. Тихенко, Т. Цвірової та інших.

Проте на сьогодні відсутнє історико-педагогічне дослідження, в якому б цілісно було представлено узагальнення теоретичних ідей і досвіду організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України другої половини ХХ століття.

Актуальність обраної проблеми посилюється необхідністю розв'язання суперечностей між: об'єктивною потребою суспільства у формуванні ключових компетентностей молодших школярів відповідно до положень «Нової української школи» і недостатнім рівнем сформованості такої компетентності, як «обізнаність та самовираження у сфері культури»; посиленням ролі закладів позашкільної освіти у державі щодо організації навчання хореографії молодших школярів та браком їхнього належного науково-методичного забезпечення; накопиченим цінним досвідом щодо організації зазначеної діяльності з дітьми молодшого шкільного віку та відсутністю неупередженого його узагальнення з метою творчого використання сучасними позашкільними закладами.

Отже, актуальність, теоретична та практична значущість окресленої проблеми, її недостатня розробленість у науковому просторі, а також необхідність подолання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Організація навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку у позашкільних закладах України (друга половина ХХ ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником комплексної програми науково-дослідної роботи кафедр історії педагогіки і порівняльної педагогіки («Підготовка викладацьких кадрів для середньої та вищої школи в науково-педагогічній спадщині вітчизняних і зарубіжних педагогів, діячів освіти і культури ХІХ – початку ХХІ століття» (державний реєстраційний номер 0111U006445)) та початкової і професійної освіти («Сучасні освітньо-виховні технології в підготовці учителя» (державний реєстраційний номер 0111U008876))

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Тему дослідження затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 15 від 25.10.2013 р.).

Мета дослідження полягає в систематизації теоретичних положень та узагальненні досвіду організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України другої половини ХХ століття для творчого використання здобутків минулого в сучасних закладах позашкільної освіти.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** роботи:

1. Розкрити історіографію та окреслити термінологічне поле досліджуваної проблеми.
2. Схарактеризувати витoki проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах.
3. Науково обґрунтувати етапи розвитку проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в період другої половини ХХ століття.
4. Узагальнити досвід організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в Україні в досліджуваний період та окреслити перспективи його подальшого використання в діяльності сучасних закладів позашкільної освіти.

Об'єкт дослідження – організація позашкільної освіти в Україні в другій половині ХХ століття.

Предмет дослідження – теорія й практика організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України досліджуваного періоду.

Для вирішення поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку використано комплекс **методів дослідження**:

- загальнонаукові: (аналіз, синтез, систематизація, зіставлення,

узагальнення, порівняння) з метою з'ясування історіографії проблеми, яка вивчається; визначення термінологічного поля дисертації; зіставлення і порівняння поглядів науковців та педагогів-практиків на мету, завдання, зміст, принципи, форми, методи організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних установах;

- *історичні*: історико-структурний, історико-генезисний, історико-діахронний, ретро-праксиметричний та критеріально-комплексний, що забезпечили розробку структури дослідження; дали змогу розкрити витoki проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах; забезпечили обґрунтування етапів розвитку зазначеної проблеми в період другої половини ХХ століття відповідно до встановлених критеріїв; дали можливість узагальнити досвід організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в Україні в досліджуваний період;

- *прогностичний* – для визначення перспектив використання педагогічно цінних ідей і досвіду організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в Україні досліджуваного періоду в діяльності сучасних закладів позашкільної освіти.

Джерельну базу дослідження становлять:

- *законодавчі та нормативні документи* органів державної влади, які регулювали діяльність позашкільних закладів в Україні у досліджуваний період: постанови та розпорядження Ради Міністрів СРСР з питань народної освіти в УРСР (1950-1990 рр.), накази Міністерства народної освіти України (1990-1999 рр.), накази, розпорядження МОН України та Міністерства культури і мистецтв України, плани та звіти про діяльність позашкільних установ України, положення про музичні та хореографічні гуртки в початкових школах, інструктивні листи тощо;

- *джерельно-документальні матеріали* фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України) (ф. 2 «Кабінет Міністрів України, мм. Харків, Київ»; ф. 166

«Народний комісаріат освіти УСРР, Народний комісаріат освіти УРСР. Міністерство освіти УРСР»); Державного архіву Харківської області (ДАХО) (ф. Р-4683 «Відділи народної освіти виконавчих комітетів районних рад депутатів трудящих м. Харків», ф. Р-4686 «Відділ народної освіти виконавчих комітетів районних рад депутатів трудящих м. Харків», ф. Р-4695 «Обласний відділ народної освіти виконавчого комітету Харківської обласної ради депутатів трудящих», ф. Р-4726 «Відділ культури та культурно-освітньої роботи виконкомів місцевих рад депутатів трудящих Харківської області», ф. Р-4785 «Управління культури Харківського облвиконкому», ф. Р-4953 «Відділи культури та культурно-освітньої роботи виконкомів місцевих рад депутатів трудящих Харківської області», ф. Р-5407 «Відділи культури та культурно-освітньої роботи виконкомів місцевих рад депутатів трудящих Харківської області», ф. Р-5783 «Лозівський районний Будинок культури»).

- *історико-педагогічна література* фондів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (м. Київ), Державної науково-педагогічної бібліотеки України (м. Київ), Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського, дисертації, автореферати та монографії з питань діяльності позашкільних закладів України та організації навчання хореографії учнів початкової школи;

- *матеріали періодичних видань* досліджуваного періоду: «Радянська освіта», «Радянська школа», «Нова педагогічна думка», «Офіційний вісник України», «Культура і життя», «Шлях освіти», «Рідна школа», «Педагогіка і психологія», «Початкова школа», «Советская педагогика», «Педагогическая мысль», «Народное образование», «Педагогическое образование», «Музично-театральне мистецтво» та інші.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини ХХ століття.

Нижня межа дослідження (1946 р.) пов'язана з прийняттям Центральним комітетом КП(б)У спеціальної Постанови «Про заходи поліпшення позашкільної роботи з дітьми» (1946 р.), порушенням питань щодо активного розвитку позакласної та позашкільної роботи на засіданні Колегії Міністерства освіти УРСР (1946 р.), відкриттям першого факультету з підготовки спеціалістів-хореографів (1946 р.), що сприяло активізації діяльності позашкільних закладів взагалі та розробці теорії і вдосконаленню практики щодо організації навчання хореографії молодших школярів зокрема.

Верхня хронологічна межа дослідження (2000 р.) обґрунтовується прийняттям спеціального Закону «Про позашкільну освіту» (2000 р.), затвердженням Кабінетом Міністрів України Програми «Реформи заради добробуту» (2000 р.), чітким визначенням закладів для навчання хореографії, що спонукало до перегляду організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз проблеми організації навчання дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України в конкретний історичний період;
- розкрито історіографію досліджуваної проблеми;
- науково обґрунтовано етапи розвитку проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України в період другої половини XX століття (*I етап (1946-1965)* – етап розробки теорії та вдосконалення практики організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах УРСР; *II етап (1966-1990)* – етап прогресивних нововведень у теорію і практику навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах УРСР; *III етап (1991-2000)* – етап збагачення принципів, форм та методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних

закладах України);

- визначено перспективи подальшого використання зазначеного педагогічно цінного досвіду України досліджуваного періоду в діяльності сучасних закладів позашкільної освіти (методик викладання молодшим школярам класичного та народного танців у позашкільних закладах; вимог щодо культури виконання хореографічних композицій чоловічих та жіночих рухів; хореографічних умінь та навичок, якими повинна володіти дитина молодшого шкільного віку; змісту діяльності хореографічного гуртка в позашкільних закладах; особливостей проведення з дітьми молодшого шкільного віку занять із ритміки, музичних ігор, ритмічних вправ, вправ із предметами, танців у позашкільних закладах та ін.).

Поглиблено уявлення про суспільно-історичну, соціально-економічну й організаційно-педагогічну зумовленість навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах України досліджуваного періоду; про форми й методи зазначеного навчання (гурткова, групова, індивідуальна та колективна форми роботи, організація оглядів та конкурсів дитячої художньої творчості, вистави, фестивалі, виконання творчих завдань, образно-ігрові вправи, заняття-постановки, заняття-презентації, інтегровані заняття, танцювальні вечори, ритмічні вправи та деякі інші) у другій половині XX століття.

Подальшого розвитку набули положення щодо витоків проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в Україні досліджуваного періоду.

Уточнено суть базових понять дослідження, а саме: «позашкільна освіта», «система позашкільної освіти», «позашкільний заклад», «організація», «хореографія», «організація навчання хореографії».

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в процесі наукового пошуку положення й висновки можуть слугувати підґрунтям для подальших історико-педагогічних розвідок і сприяти підвищенню ефективності діяльності сучасних закладів

позашкільної освіти для дітей молодшого шкільного віку.

Отримані в процесі наукового пошуку теоретичні положення, фактичний матеріал *апробовано* автором у позанавчальній діяльності студентів 1-го курсу факультету початкового навчання ХНПУ імені Г.С. Сковороди шляхом залучення їх до роботи гуртка «Актуальні питання навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку».

Результати роботи *впроваджено* в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-1005 від 10.12.2019 р.), Херсонського державного університету (довідка № 0330/16-10 від 29.11.2019 р.).

Матеріали дослідження *можуть бути використані* в процесі викладання дисциплін мистецького циклу в закладах вищої педагогічної освіти: «Історія хореографічного мистецтва», «Методика роботи з дитячим хореографічним колективом», «Теоретико-методологічні основи хореографії», «Теорія та методика викладання хореографії», «Методика викладання мистецьких дисциплін (Хореографія)» для здобувачів вищої освіти бакалаврського і магістерського рівнів; у процесі підготовки курсових і магістерських робіт, розробки дисциплін за вибором, написання підручників, навчальних посібників, іншої навчально-методичної літератури, проведення педагогічної практики, а також у діяльності сучасних позашкільних закладів для дітей молодшого шкільного віку.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові результати дослідження оприлюднено на наукових конференціях, тренінгах і семінарах різних рівнів: *міжнародних* – «Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук» (Київ, 2013), «Тенденції розвитку педагогіки та психології в XXI столітті» (Одеса, 2013), «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Львів, 2014), «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор» (Ялта, 2014), «Актуальні питання застосування на практиці досягнень сучасної педагогіки та психології» (Харків, 2015), «Академічна

доброчесність: виклики сучасності» (Харків, 2019), «Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень» (Київ, 2020), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Умань, 2020); *всеукраїнських* – «Методика формування ситуаційних завдань» (Умань, 2017), «Особливості створення освітнього середовища для формування творчої особистості молодшого школяра» (Умань, 2017), «Психодидактичні засади реалізації концепції «Нова українська школа»» (Умань, 2018); *регіональних* – науково-практична конференція молодих учених Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди» (Харків, 2013).

Основні положення й висновки дисертації обговорювались і дістали позитивну оцінку на засіданні кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки та кафедри початкової і професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2013 – 2020 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 18 одноосібних публікаціях, із них 7 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних періодичних виданнях, 9 тез доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

РОЗДІЛ 1.

СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ХОРЕОГРАФІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

1.1. Історіографія організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України

Танець постійно супроводжував життя і побут людей. Будь-який танець відображає характер і передає дух того народу, де його було започатковано. У відповідності до змін соціального устрою, особливостей життя народу змінювались тематика та характер мистецтва, зазнавав суттєвих змін і танець, який своїм корінням глибоко пов'язаний із народною творчістю.

Огляд історико-педагогічної, мистецтвознавчої літератури (Г. Березова (1982) [10], А. Ваганова (2000) [24], В. Верховинець (1990) [27], А. Дуйкан (1907) [50]) та сучасних історико-педагогічних досліджень (О. Фокина (2002) [134], В. Ромм (1998) [118]), де відбито культурно-освітні події становлення хореографічного мистецтва, переконує, що воно здійснювалося через поступове проникнення хореографії в освітню теорію та практику, зокрема в процес навчання і виховання молодших школярів.

Проведений науковий пошук засвідчив, що в дореволюційній історіографії досліджувана проблема фактично не розроблялась. Лише наукові розвідки С. Худекова були присвячені вивченню питань історії танцю.

У радянський період досліджувані питання починають порушуватися в різних напрямках. Так, вітчизняні науковці здійснили аналіз історії танцю і

балету: Ю. Бахрушин «Історія російського балету» (1977) [7], Л. Блок «Класичний танець. Історія та сучасність» (1987) [16], В. Красовська «Західноєвропейський балетний театр. Очерки історії. Від витоків до середини XVIII століття» (1979) [81], В. Красовська «Західноєвропейський балетний театр. Очерки історії. Епоха Новерра» (1981) [80], В. Красовська «Західноєвропейський балетний театр. Очерки історії. Преромантизм» (1983) [79], В. Красовська «Історія російського балету» (1978) [82], В. Красовська «Радянський балетний театр 1917–1967» (1976) [83].

До числа українських учених, що здійснили наукові розвідки з історії хореографії належали: В. Верховинець (1990) [27], Т. Гузун (1963, 1969) [42].

Найбільш змістовними, на наш погляд, у радянський період були монографії з балетного театру, українського танцю й етнохореології, сучасної хореографії таких учених як: В. Авраменко «Танки, музики і стрій» (1947) [2], В. Верховинець «Теорія українського народного танцю» (1990) [27], А. Гуменюк «Народне хореографічне мистецтво України» (1963) [43], А. Гуменюк «Українські народні танці» (1969) [44].

Саме в цей період вітчизняні теоретики і практики хореографічного мистецтва (А. Гуменюк «Українські народні танці» (1969) [44], В. Верховинець «Теорія українського народного танцю» (1990) [27], Т. Баришнікова «Хореографічна робота з дошкільниками» (1982) [6], Л. Бондаренко «Методика хореографической работы в школе» (1985) [19], А. Згурський «Методика викладання бальних танців у школі» (1978) [54], О. Конорова «Хореографическая работа со школьниками» (1956) [74], Л. Цветкова «Методика викладання класичного танцю» (1958) [139]) вважають, що залучення дитини до танцювального мистецтва важливе для її духовного збагачення, творчого розвитку, фізичного здоров'я, формування інтересу до рухової діяльності, для становлення свідомої національної духовності майбутніх поколінь. Усвідомленням значущості хореографії в системі культури та освіти стало впровадження її основ у загальноосвітніх

школах, а також відкриття спеціальності «Хореографія» у закладах вищої освіти України [122].

З'ясовано, що найбільший інтерес до питань організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України проявили дослідники пострадянського періоду. Зокрема, вивченню питань хореографії, культурології та мистецтвознавства присвячені монографії і дисертаційні дослідження як зарубіжних (Марсель Мішель та Ізабель Жіно «Балет XX століття» (1995) [156], Ле Моль Філіп «Словник танцю» (1999) [155], Голденберг Роз Лі «Мистецтво перформансу: від футуризму до сьогодення» (2000) [154]), так і вітчизняних (Л. Абизова «Творчість балетмейстера І. Д. Бельського у контексті розвитку вітчизняного балетного театру 1950-1960-х років» (2006.) [1], М. Брайловська «Російський балет у контексті традиції синтезу мистецтв (на прикладі першої післяжовтневої еміграційної хвилі)» (2006) [20], О. Буксинова «Танець в історії культури народів Сибіру» (2009) [21], В. Захаров «Сучасна концепція розвитку народної хореографії в контексті усної творчості та художніх промислів» (2003) [52], Чо Мі-сон «Національна ідея в контексті світового балету» (2007) [143], Д. Шарикова «Мистецтвознавча наука хореологія як феномен художньої культури» (2013) [147-149]) авторів.

До числа українських фахівців, що здійснили наукові розвідки з історії хореографії пострадянського періоду можна віднести: Р. Герасемчука [33], М. Гваттеріні [32], Л. Косаковську [78], С. Легку [86], Т. Павлюк [103], А. Підлипську [106], М. Погребняк [108], Ю. Станішевського [125], П. Чуприну [144], О. Шабаліну [145].

Найбільш цінними, на наш погляд, були монографії з балетного театру, українського танцю й етнохореології, сучасної хореографії таких учених як: Н. Вашкевич «Історія хореографії всіх століть та народів» (2009) [26], Р. Герасимчук «Народні танці українців Карпат. Бойківські і лемківські танці» (2008) [33], Ю. Станішевський «Балетний театр України 225 років» (2003) [125], О. Чепалов «Хореографічний театр Західної Європи XX

століття» (2007) [142], Д. Шариков «Теорія, історія та практика сучасної хореографії. Генезис і класифікація сучасної хореографії» (2011) [151].

Вітчизняні дослідники з хореографічного мистецтва – Т. Баришнікова [6], К. Василенко [25], А. Ваганова [24], Б. Колногузенко [70], С. Легка [86], А. Тараканова [116, 128], Т. Ткаченко [131] – слушно вважають, що залучення дитини до танцювального мистецтва важливе для її духовного, творчого та фізичного розвитку.

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що в пострадянський період вітчизняними фахівцями активно порушується проблема щодо професійної підготовки педагога-хореографа. Цьому питанню приділяли увагу такі вчені, як: Л. Андрощук «Формування індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя хореографії» (2009, 2013) [3], Т. Благова «Особливості професійної підготовки майбутніх учителів-хореографів у системі педагогічної освіти» (2010) [14], О. Бурля «Формування педагогічної майстерності керівника дитячого хореографічного об'єднання» (2004) [22; 23], В. Никитин «Профессионально-педагогическая подготовка балетмейстера в учебных заведениях культуры и искусств» (2007) [99], О. Пархоменко «Формування балетмейстерських умінь майбутніх учителів хореографії у процесі фахової підготовки» (2016) [105], Т. Сердюк «Формування художньо-естетичного досвіду майбутніх учителів хореографії» (2009) [122], О. Таранцева «Формування фахових умінь майбутніх учителів хореографії засобами українського народного танцю» (2002) [129], О. Шамрова «Особенности профессиональной подготовки руководителей хореографических коллективов» [146], М. Юр'єва «Компетентностная модель выпускника-хореографа» (2010) [153] та ін.

За їхнім твердим переконанням, професійна підготовка майбутнього педагога-хореографа включає необхідність засвоєння фахових знань студентами та оволодіння ними уміннями і навичками, які будуть застосовуватися у майбутній педагогічній діяльності.

На актуальності естетичного виховання молодших школярів засобами танцювального мистецтва наголошували Ю. Гончаренко [36; 37], Н. Марусик [91] та ін.

У контексті проведеного дослідження певне значення мають кандидатські дисертації О. Фокіної «Хореография в общеобразовательной школе как средство гармонизации развития личности» (2002) [134], Е. Нілова «Хореография в системе художественного воспитания младших школьников» (1998) [100], у яких порушено питання особливостей навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку у закладах загальної середньої освіти.

У кандидатських дослідженнях К. Василенко «Лексика українського народно-сценічного танцю» (1998) [25], С. Легкої «Українська народна хореографічна культура XX століття» (2003) [86] – простежено розвиток української народної хореографічної культури. У дисертації Т. Корнієнко «Організація дозвілля школярів у вітчизняній педагогічній думці (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2011) [77] – проведено цілісний аналіз питань теорії та практики організації дозвілля учнів у другій половині XIX – на початку XX століття; визначено витoki ідей організації дозвілля особистості у світовій педагогічній думці; запропоновано етапи розвитку зазначеної ідеї у вітчизняній педагогічній думці.

У дисертації О. Гудовсек «Становлення і розвиток естетичного виховання учнів у позашкільних закладах України (1954-1991pp.)» (2011) [41] досліджено генезу, схарактеризовано провідні чинники та визначено тенденції розвитку естетичного виховання школярів у позашкільних закладах України.

Установлено, що на досліджуваному етапі важливе значення для організації позаурочної хореографічної роботи з молодшими школярами мали позашкільні навчально-виховні заклади. Так, зміст хореографічної роботи в системі позашкільної освіти висвітлено у працях В. Береки «Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні

(1957-1999pp.)» (2001) [12; 13], О. Мелентьева «Теорія і методика позашкільної освіти» (2013) [93].

З огляду на предмет дослідження, велике значення мають монографії українських науковців: О. Биковська «Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи» (2008) [13] (у роботі в історичній ретроспективі розкрито суть теорії і практики позашкільної освіти, визначено провідні етапи становлення та подальшого розвитку позашкільних навчальних закладів, з'ясовано їх структуру та складові позашкільної освіти); Л. Тихенко, Т. Крекотина та Н. Перепелиця «Теоретичні і практичні аспекти розвитку» (2013) [109] (у монографії представлено теоретичні та практичні аспекти розвитку позашкільної освіти України як соціально-спрямованої багатопрофільної та багаторівневої освітньо-виховної системи, проаналізовано інноваційні процеси, які відбуваються у сучасних позашкільних навчальних закладах); В. Вербицький, В. Литовченко, О. Ковбасенко та ін. «Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу» (2012) [101] (у колективній монографії проаналізовано найбільш значущі положення щодо розвитку позашкільної освіти в Україні через призму сучасних освітніх тенденцій, визначено теоретичні складові процесу виховання молодого покоління в позашкільних навчальних закладах).

Аналіз історико-педагогічної літератури показав, що питанням становлення й розвитку позашкільних навчальних закладів приділяли увагу в докторських дослідженнях І. Можарівська «Розвиток позашкільної освіти й виховання на Волині-Житомирщині (друга половина XIX – 30-ті роки XX століття)» (2011) [95], Н. Савченко «Становлення та розвиток позашкільної освіти і виховання у Польщі (XVIII-XX ст.)» (2010) [121], Г. Пустовіт «Теоретико-методичні основи екологічної освіти й виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах» (2005) [117], Т. Сущенко «Педагогічний процес у позашкільних закладах» (1993) [127], Т. Цвірова

«Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920-1941 рр.)» (2004) [140] та інші.

Науковцями також розкрито окремі аспекти навчання і виховання учнів у позашкільних навчальних закладах. Зокрема, питання розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні вивчав В. Вербицький (2012) [101], концепцію краєзнавчої освіти та виховання в позашкільних навчальних закладах запропонував В. Обозний (2000) [76], формуванням у молодших школярів дбайливого ставлення до природи в позаурочній виховній роботі займалась О. Грошовенко (2008) [40], психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти вивчала О. Мамешина (2004) [90], питання морального виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності досліджувала О. Матвієнко (1999) [92], формуванням морально-ціннісних орієнтацій у дівчат-підлітків в умовах взаємодії школи та позашкільних закладів займався Н. Сінкевич (1999) [49] та ін.

Аналіз наукової, історичної та мистецтвознавчої літератури дозволив виокремити науковців, які приділяли увагу особливостям навчання хореографії в системі освіти України. Наприклад, Т. Благова в праці «Особливості хореографічного виховання школярів у системі освіти в Україні: історико-педагогічний аспект» (2013) [15] дослідила специфіку хореографічного виховання учнів різного віку в системі шкільної і позашкільної освіти в Україні в історичній ретроспективі, проаналізувала провідні тенденції, форми та методи організації, завдання, зміст загальної хореографічної підготовки дітей в процесі шкільної та позашкільної діяльності. О. Вільхова в праці «Хореографічна підготовка молодших школярів у позашкільних навчально-виховних закладах України (1945-1991 роки)» (2018) [28] з'ясувала особливості виховання молодших школярів засобами народного хореографічного мистецтва у 1945-1991 роках, схарактеризувала діяльність позашкільних закладів освіти як важливих осередків позаурочної хореографічної роботи з учнями початкових класів.

На сучасному етапі розвитку початкової освіти увага науковців, учителів-практиків спрямована на інтеграцію різних видів мистецтв. Цінною в науковому плані є дисертація В. Ворожбіт «Теорія і практика навчання образотворчого мистецтва учнів початкових шкіл Слобожанщини (кінець XIX – початок XX ст.)» (2001) [30], у якій розкрито особливості становлення певного виду мистецтва в Східному регіоні, науково обґрунтовано етапи становлення образотворчого мистецтва як навчального предмета в досліджуваний період.

У дослідженні Т. Голінської «Естетичний розвиток молодших школярів засобами синтезу мистецтв» (2005) [35] представлено органічне поєднання різних видів мистецтв (музика, танці, спів, живопис та ін.) у єдине ціле (умовну чи реальну систему), що базується на матричному характері їхньої взаємодії. Також цікавою, з нашої точки зору, є праця Н. Рудічевої «Теорія і практика навчання співу в початкових школах Слобожанщини (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2007) [120], у якій розкрито становлення такого мистецтва, як спів на Слобожанщині та науково обґрунтовано етапи становлення співу як навчального предмету в другій половині XIX – на початку XX століття.

Отже, історіографічний пошук засвідчив, що в науковій та історико-педагогічній літературі накопичено певний обсяг знань із питань організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України другої половини XX століття. Установлено, що в дореволюційній історіографії порушена проблема майже не розроблялась.

Виявлено, що в радянській історіографії теоретична розробка досліджуваної проблеми здійснювалась за такими напрямками: у контексті аналізу еволюції хореографічного мистецтва в Україні (Ю. Бахрушин, Л. Блок, В. Верховинець, А. Гуменюк, В. Красовська, М. Фокін); у ракурсі вивчення методики організації хореографічної роботи в школі та позашкільних закладах, з'ясування її специфіки та змісту (Л. Бондаренко, О. Конорова, І. Мітіна, А. Щербо); у площині визначення змісту, форм та

методів діяльності танцювального гуртка, дитячих хореографічних колективів (І. Антипова, Г. Березова, А. Згурський, Т. Ткаченко).

З'ясовано, що в пострадянській історіографії інтерес українських дослідників (В. Захаров, Л. Абизова, М. Браїловська, О. Буксинова, Д. Шарикова, О. Биковська, В. Берека, О. Мелентьєв, Т. Крекотина, Н. Перепелиця, Г. Пустовіт, Т. Сущенко, Н. Савченко, Т. Корнієнко, А. Тараканова та ін.) до питань організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України значно зріс. Характерною ознакою праць названих авторів є висвітлення наукових досягнень зарубіжних та вітчизняних авторів у галузі хореографії, аналіз особливостей змісту, форм та методів професійної підготовки педагога-хореографа, визначення специфіки естетичного виховання молодших школярів засобами танцювального мистецтва, хореографії та ритміки, з'ясування особливостей функціонування системи позашкільної освіти України для визначення перспектив творчого використання набутого досвіду на сучасному етапі реформування позашкільної освіти.

1.2. Термінологічне поле дослідження

Зміни, що відбуваються у сфері освіти в останні десятиліття, проявляються у переосмисленні багатьох історико-культурних подій і процесів. Освітній процес, як уже було зазначено, має бути орієнтованим на гармонійний розвиток особистості й індивідуальності людини, на реалізацію її можливостей.

У мистецтві хореографії закладено багато форм творчого виховання особистості взагалі та особистості молодшого шкільного віку зокрема. Саме заняття хореографією сприяють фізичному розвитку та естетичному

вихованню молодших школярів. Під час занять можна успішно реалізувати елементарну хореографічну підготовку, встановити нахили дитини і задовольнити її потреби у руховій активності. Заняття сприяють розвитку почуття ритму, танцювальної виразності, координації рухів, вихованню художнього смаку, уміння сприймати танцювальне мистецтво. Заняття хореографією спрямовані на виховання основ етикету, грамотної поведінки в суспільстві, розвиток акторської майстерності, формування правильної постави, розуміння й створення прекрасного, розвиток образного мислення та фантазії, дають гармонійний пластичний розвиток.

Хореографія, на відміну від іншого мистецтва, має великі можливості для естетичного вдосконалення дитини молодшого шкільного віку, для її фізичного і духовного розвитку. Танець є найбагатшим джерелом естетичних смаків та уподобань дитини, формує її власне «я» як складник знаряддя «суспільства, за допомогою якого воно залучає в коло соціального життя інтимні й особисті сторони нашого істота» [56, с. 242].

Танцювальне мистецтво сприяє розвитку відчуття ритму, умінню чути та розуміти музику, поєднувати з нею власні рухи, розвиває й тренує м'язову силу ніг, грацію та виразність, пластику рук, формує правильну поставу, прищеплює основи правильної поведінки та гарної манери поводження в суспільстві, дає представлення щодо акторської майстерності [56, с. 243].

Аналіз та врахування історично усталених особливостей розвитку системи позашкільної освіти України, які увібрали в себе й синтезували кращий досвід навчання хореографії молодших школярів, надбання методистів, педагогів-хореографів та митців минулого з питань хореографічного мистецтва, набувають сьогодні великого значення. Порівняно з музикою, співами, образотворчим мистецтвом, які мають своє постійне місце в сітці шкільного розкладу, танець, незважаючи на зусилля відомих педагогів, хореографів, психологів, мистецтвознавців, так і не зміг увійти до числа обов'язкових предметів освіти школяра, але цей вид мистецтва активно розвивається в позашкільних навчальних закладах.

Для більш глибокого вивчення питання навчання хореографії у позашкільний час доцільно розкрити такі поняття, як: «позашкільна освіта», «система позашкільної освіти», «заклад позашкільної освіти», «організація», «хореографія», «танець», «танцювальне мистецтво», «хореографічне мистецтво», «балет», «бальний танець», «груповий танець», «естрадний танець», «класичний танець», «масовий танець», «народний танець», «сценічний танець», «організація навчання хореографії».

Так, сучасне розуміння поняття *«системи позашкільної освіти»* закріплено статтею 38 Закону України «Про освіту» (2017). Під зазначеним поняттям розуміється підсистема освіти, яка об'єднує заклади позашкільної освіти, що належать до різної форми власності (державні, комунальні, приватні); заклади загальної середньої освіти; клуби, гуртки, секції, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання, котрі працюють як на базі закладів загальної середньої освіти, так і за місцем проживання школярів; культурно-освітні, спортивні, фізкультурно-оздоровчі й інші заклади освіти; асоціації та фонди, робота яких тісно пов'язана з функціонуванням позашкільної освіти [113].

Сутність поняття *«позашкільна освіта»* визначається в Концепції позашкільної освіти та виховання (1996) як безперервний логічно побудований процес, в якому відсутні фіксовані терміни завершення та, який послідовно переходить від однієї стадії до іншої, починаючи від створення умов, що найбільш сприятливі для організації творчої діяльності дітей, до співробітництва й самостійної творчості, котрий виховує потребу особистості в подальшому активному та творчому сприйнятті світу [75].

Керуючись Законом України «Про позашкільну освіту» (2000), під *«позашкільною освітою»* розуміємо суму знань, умінь та навичок, які отримують вихованці у позашкільних закладах освіти у вільний від занять час [144].

У Словнику-довіднику педагогічних та психологічних термінів за редакцією А. Кузьмінського поняття *«позашкільна освіта»* розглядається як

сукупність форм культурно-освітньої роботи, котра проводиться позашкільними освітніми закладами за межами школи [123, с. 263].

Отже, можна констатувати, що позашкільна освіта – це процес, який відбувається в позаурочний час і спрямований на розвиток фізичних та творчих здібностей школярів.

У відповідності до Концепції позашкільної освіти і виховання (2017), Законів України «Про освіту» (2017) та «Про позашкільну освіту» (2017), нормативних документів Міністерства освіти і науки України, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України, термін *«позашкільний заклад»* характеризується як складник системи позашкільної освіти, який надає знання, формує вміння і навички у відповідності до інтересів, задовольняє потреби особистості щодо творчої самореалізації й інтелектуального, духовного та фізичного розвитку і підготовки її до активної громадської та професійної діяльності, створює умови для соціального захисту й організації педагогічно цінного дозвілля у відповідності до здібностей, обдарувань і стану здоров'я школярів [114].

Згідно з термінологічним словником із курсу «Педагогіка» за редакцією В. Старости [130], під поняттям *«позашкільний навчально-виховний заклад»* розуміється заклад освіти, котрий сприяє наданню дітям та юнацтву додаткової освіти, спрямованої на отримання знань, умінь і навичок згідно з інтересами дітей, забезпечує реалізацію потреб особистості в творчому самовираженні та організації продуктивного дозвілля [130, с. 101]. У цьому ж словнику розкривається і суть поняття *«позашкільні дитячі виховні заклади»* – організації та установи, що займаються питаннями всебічного гармонійного розвитку школярів відповідно до їхніх пізнавальних інтересів та творчих нахилів [130, с. 101].

Таким чином, позашкільний навчально-виховний заклад спрямований на отримання додаткової освіти, а позашкільні дитячі виховні заклади передбачають гармонійний розвиток школярів. Відомий український дослідник А. Кузьминський [84] поняття *«позашкільні заклади»* тлумачить як

дитячі виховні установи, діяльність яких спрямована на забезпечення потреб людини у задоволенні інтересів та схильностей, здобуття школярами додаткових знань, умінь і навичок, розвиток інтелектуальних потенцій, сприяння майбутньому професійному вибору особистості. До цієї групи закладів, за слушною думкою науковця, належать палаци й будинки дитячої і юнацької творчості, спортивні, художні та музичні школи, станції юних техніків і натуралістів, театри, кінотеатри, дитячі бібліотеки та залізниці тощо [84, с. 122].

Отже, позашкільні заклади – це загальнодоступні освітні заклади, котрі забезпечують додаткову освіту, формують у дітей нові знання, уміння і навички у відповідності до їхніх інтересів, задовольняють потреби особистості в творчій самореалізації, проведенні її змістовного дозвілля.

Проаналізувавши довідкову літературу, дійшли висновку, що термін *«хореографія»* є досить широким і походить від грецьких слів *χορεία* – танець, хоровод; *γραφή* – писати [31, с. 72].

У контексті нашого дослідження також було розкрито поняття *«мистецтво»* як особливий вид людської діяльності, що відбиває дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів. У широкому сенсі мистецтвом називають досконале вміння в конкретній справі, галузі; майстерність. *«Хореографічне мистецтво»* – це синтез мистецтв, у якому гармонійно поєднуються види мистецтва в єдине ціле для створення якісного нового художнього продукту. У зазначеному мистецтві об'єдналися пантоміма, музика і поезія, скульптурні пози та пластика рухів, драматургія літературного твору. Хореографічне мистецтво має безпосередній зв'язок з музикою, яка може допомогти розкрити хореографічний образ.

З середини XIX століття під терміном *«хореографія»* стали розуміти *«мистецтво створювати танці і балети»*, а хореографом називати балетмейстера, автора балетів [18]. У кінці XIX – на початку XX століття під

поняттям «хореографія» стали розуміти танцювальне мистецтво загалом [31; 96].

Необхідно також наголосити на тому, що поняття «хореографія» розглядається у багатьох джерелах. Зокрема, нами було проаналізовано довідники з танцювальних термінів, наприклад, такий довідник, як: «Все про танець» під редакцією А. Короткова та А. Тараканової. У зазначеному довіднику термін «хореографія» розглядається як поняття, яке визначає запис танцю, як мистецтво створювати танці й балети, а в кінці XIX – на початку XX століть – танцювальне мистецтво загалом [31, с. 72].

Відомий викладач-хореограф і балетмейстер – Р. Захаров так визначає досліджуване поняття: «*Хореографія* – мистецтво танцю. До змісту цього поняття входять народні та побутові танці і класичний балет. Тобто хореографія відображає соціальні процеси, взаємини між людьми, як і інші види мистецтва. Почуття та внутрішній світ людей вона втілює в пластичні образно-художні форми» [52, с. 23].

У словнику хореографічних термінів під редакцією Н. Захарчука поняття «хореографія» розкривається так: «*Хореографія* (слово грецького походження: *choréia* – танець та *grapcho* – пишу) – створення танцю, запис танцю, танцювальне мистецтво взагалі у всіх його проявах, засноване на умовних, музично-організованих та образно-виразових рухах тіла людини» [53, с. 22].

Аналіз довідників показав, що термін «хореографія» – багатогранне поняття, яке виступає базовою характеристикою мистецтва. Разом із тим, кожен автор до зазначеного терміну додає ряд допоміжних ознак, а саме: 1) запис танцювальних рухів; 2) мистецтво танцю; 3) мистецтво створення танцю і танцювальних вистав. Це представлено нами на рис.1.

Рисунок 1.

Проаналізувавши термінологічну літературу, ми дійшли висновку, що під одним із значень терміну *«хореографія»* розуміють танцювальне мистецтво, в основу якого покладено «умовні, музично організовані та образно-виразні рухи людського тіла» [5], тобто відбувається передача інформації за допомогою пластичних інтонацій, які передають почуття людини та емоції, що виражаються через жести, пози, міміку та рухи. Констатуючи вище сказане, можна зазначити, що поняття *«хореографія»* в цілому розглядається як мистецтво танцю.

Хореографія, як мистецтво танцю, включає в себе балет, народний танець, бальний, сучасні сценічно-театральні види. Зараз у мистецтві хореографії виокремлюють дитячу хореографію.

Вивчення та узагальнення наукової літератури (А. Тараканова, А. Коротков [31], Ю. Григорович [5]) дало змогу розкрити поняття: «балет», «класичний танець», «бальний танець», «груповий танець», «масовий танець», «естрадний танець», «сценічний танець» та «народний танець».

Зокрема, під поняттям *«балет»* (у перекладі з латини – танцюю) розуміють вид сценічного мистецтва, сутність якого знайшла відображення у музично-танцювальних образах [31, с. 60].

Класичний танець представляє сучасну танцювальну систему, котра склалася в Європейському театрі та шліфувалася протягом століть у різних народів, об'єднавши в собі надбання різних культур. Класичний танець, як

система, сформувався у XVI столітті в Італії та подальшого розвитку набув у Франції. Назва «класичний» підкреслює, що зазначена система бере своє коріння від танцю античного, а також наголошує на тому, що ця система має класичну досконалість. У Росії зазначене поняття виникло в XIX столітті й поступово стало загальновживаним, на відміну від понять, котрі були раніше – «благородний», «серйозний», «жанр» та ін. [31, с. 64].

Бальний танець – танець, котрий виконувався на балах і танцювальних вечорах, який потребує попереднього навчання [31, с. 60].

Груповий танець – танець, учасники якого, на відміну від парного танцю, не мають певного партнера, але водночас виконують одну і ту ж композицію [31, с. 62].

Масовий танець – танець, що передбачений для вечорів відпочинку. Характерною рисою масового танцю є можливість його повтору аудиторією безпосередньо після показу чи короткого розучування [31, с. 65].

Естрадний танець – музична хореографічна мініатюра, ідея якої виражена в чіткій драматичній побудові [31, с. 63].

Сценічний танець – один із видів танцю, котрий орієнтований на глядача і спрямований на побудову хореографічного образу. Основна його відмінність від народного, бального та побутового полягає в тому, що ці різновиди танцю існують, передусім, «для себе» і не вимагають наявності глядацької аудиторії, яка необхідна для танцю сценічного [31, с. 69].

Народний танець – танець, котрий створений народом і набув поширення в побуті. Варто наголосити на тому, що танець кожного народу, як і його пісня та музика, самотутній, він тісно пов'язаний із національними традиціями різних народів. Умови життя народу суттєво впливали на ці традиції, які склалися, удосконалювалися, формувалися, змінювалися протягом століть [31, с. 66].

Дитяча хореографія – це вид хореографічного мистецтва, який відповідає віковим особливостям психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку, їхній провідній ігровій діяльності та діяльності спілкування,

призначений для особистісного, а саме: хореографічного розвитку дитини, отримання нею хореографічної компетенції [152].

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що *«хореографічне мистецтво»* більш широке поняття. Воно має зв'язок із музикою, рухами, мімікою та пластикою тіла і співіснує з суміжними видами мистецтва (музичне, театральне, образотворче, кіно тощо). У контексті нашого дослідження ми розглянули це поняття як, *«мистецтво танцю»*, яке охоплює всі види танцювального мистецтва.

На основі опрацьованої літератури, термінологічних словників та довідників (А. Кудрицький, В. Старости) було уточнено поняття *«організація»*. Під зазначеним поняттям у науковій літературі розуміється: 1) група осіб, що становить колектив, єдине ціле; 2) одна з найважливіших функцій управління в суспільстві [132, с. 536].

У термінологічному словнику з курсу «Педагогіка» за редакцією В. Старости термін *«організація»* тлумачиться як упорядкування дидактичного процесу за визначеними критеріями, надання йому необхідної форми для найкращої реалізації поставленої мети [130, с. 112].

Узагальнення поглядів науковців (А. Мудрик, В. Овчарова, Л. Григорова) дає підстави стверджувати, що в широкому значенні поняття *«організація»* передбачає упорядкування в систему.

У контексті нашого дослідження необхідно розглянути і таке поняття як *«навчання»*. Навчання – це процес передачі від покоління до покоління суспільно-історичного досвіду, накопиченого людством, з метою підготовки підростаючого покоління до життя та праці [89, с. 28].

Отже, аналіз довідкової та нормативної літератури з досліджуваної проблеми дозволив виявити суть базових понять дослідження: *«система позашкільної освіти»*, *«позашкільна освіта»*, *«заклад позашкільної освіти»*, *«організація»*, *«хореографія»*, *«танець»*, *«танцювальне мистецтво»*, *«хореографічне мистецтво»*, *«танець»*, *«балет»*, *«бальний танець»*, *«груповий*

танець», «естрадний танець», «класичний танець», «масовий танець», «народний танець», «сценічний танець».

Це дало підстави схарактеризувати ключове поняття дослідження – *«організація навчання хореографії»* як спеціально організований процес, під час якого відбувається передача інформації, показ та виконання танцювальних рухів за допомогою особливої системи умовних позначень.

1.3. Організація навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України на сучасному етапі

На сучасному етапі розвитку суспільства не можна заперечувати позитивну роль від занять хореографією. Сьогодні хореографічне мистецтво впливає на різнобічний розвиток дитини, що зумовлено самою природою танцю як синтетичного виду мистецтва, яке об'єднало у собі музику, ритміку, образотворче мистецтво, театр та пластику рухів.

У відповідності до нормативних документів (законів України «Про освіту» (2017) і «Про позашкільну освіту» (2020 зі змінами), Концепції сучасної мистецької освіти (2017)) головною *метою* освіти є гармонійний та різнобічний розвиток людини, розвиток її талантів, фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей [113; 114].

Особистісна орієнтація сучасної освіти передбачає залучення дитини до естетичного досвіду людства, до творчої діяльності, що є основою естетичного розвитку особистості. З огляду на це, важливого значення набуває осмислення конкретних питань естетичного виховання та естетичної діяльності, а саме – впливу занять хореографії на розвиток молодших школярів.

Питанням навчання хореографії в умовах дозвілєвої діяльності приділили увагу теоретики та практики – Л. Андрусенко, Ю. Гончаренко, П. Фриз та інші. Діяльність хореографічної освіти у позашкільних закладах була предметом дослідження як педагогів, так і хореографів – Г. Березової, В. Верховинця, Є. Конорової, Т. Пуртової, А. Тараканової та інших.

На сучасному етапі організація навчання хореографії згідно з законом «Про позашкільну освіту» та «Положенням про позашкільний навчально-виховний заклад» може відбуватися у комплексних позашкільних навчально-виховних закладах та профільних позашкільних навчально-виховних закладах [114].

До комплексних позашкільних навчально-виховних закладів можна віднести палаци та будинки для дітей і юнацтва, центри дитячої й юнацької творчості, які включають творчі об'єднання за інтересами: гуртки, секції, ансамблі, театри. Профільні позашкільні навчально-виховні заклади об'єднують початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, школи мистецтв, дитячо-юнацькі спортивні школи, тощо [114].

Сьогодні головним завданням навчання хореографії молодших школярів у закладах позашкільної освіти є задоволення зацікавленості дітей у обраному виді мистецтва, надання вихованням початкової хореографічної підготовки, сприяння розвитку музикальності, почуття ритму, формування основних рухових навичок, які дадуть змогу дитині визначитись з подальшим хореографічним навчанням.

Головною метою навчання хореографії молодших школярів виступає оволодіння дітьми вміннями та навичками, необхідними для розвитку в дітей молодшого шкільного віку хореографічних здібностей, музичності та відчуття ритму, залучення дітей до світу музичної та танцювальної творчості, сприяння їхньому естетичному вихованню і фізичному розвитку, вихованню художніх смаків і вміння повноцінно сприймати мистецтво танцю.

На сучасному етапі розвитку суспільства майже при кожному позашкільному закладі України – палаці дитячої та юнацької творчості, палацах культури – діють художні колективи, танцювальні та хореографічні гуртки, ансамблі народного, сучасного та сучасного спортивно-бального танцю.

Вивчення та узагальнення педагогічно цінного досвіду організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України приводить до висновку, що сьогодні широко відомою є театр-студія *Олексія Литвинова «Горизонт»*, що працює на базі Харківського Палацу культури залізничників. У студії молодших школярів навчають сучасним бальним танцям та дитячій хореографії. Навчання відбувається на основі авторської програми «Спортивно-бальна хореографія».

О. Литвинов також відкрив власну студію танцю «Litvinoff dance». На сьогодні генеральним директором танцювального центру «Litvinoff dance» є Анастасія Суярова. У студії відбувається навчання майже усім танцювальним стилям, які відомі сьогодні (бальні танці, хіп-хоп, jazz-funk, contemporary, сальсо, мамбо, класична хореографія та ін.). До навчання запрошуються діти з 3 років. Навчальний процес відбувається виключно за авторськими програмами.

Одним із провідних колективів України є ансамбль *«Щасливе дитинство»*, що працює на базі Харківського обласного Палацу дитячої та юнацької творчості. З 1991 року ансамбль танцю входить до структури відділу Палацу, керівником колективу призначено Р. Галенко. Сьогодні з колективом працює 14 педагогів та навчаються у ньому діти від 4 до 20-ти років. Навчання відбувається за програмою «Навчальна програма з позашкільної освіти художньо-естетичного напрямку ансамблю танцю «Щасливе дитинство»». Згідно з програмою по закінченню вищого рівня навчання вихованці, які склали кваліфікаційний іспит, отримують спеціальне свідоцтво «Про позашкільну освіту» [71].

У Київській області відомим є *хореографічний ансамбль «Вікторія»*, яким керує Алла Петрівна Третьак. Провідна мета гуртка – гармонійний розвиток особистості, спонукання молодших школярів до прекрасного, сприяння їхньому естетичному вихованню та фізичному розвитку. Враховуючи багаторічний досвід діяльності колективу, керівником розроблена авторська програма ансамблю «Вікторія» в якій А. Третьак урахувала вимоги та потреби сучасного рівня хореографії. До програми включені тренувальні вправи з елементами класичної та сучасної хореографії, танці народів світу тощо. Враховуючи вікові особливості дітей, програма передбачає вивчення танцювальної техніки та танцювальних навичок, навчання елементам сучасного й народного танцювального мистецтва.

Основним завданням програми є виявлення нахилів дітей та задоволення їхніх потреби у руховій активності, надання їм основ хореографічної підготовки. А також формування відчуття ритму, танцювальної виразності та надання хореографічних навичок дітям. У хореографічному гуртку навчаються діти від 3-х років [104].

У Вінницькій області працює позашкільний заклад – Центр розвитку учнів «Дивосвіт», який об'єднує професійні танцювальні студії за різними напрямками, котрі працюють за індивідуальними програмами з хореографії для дітей від 6 до 15 років. Одна із студій – студія *танцю «Вертикаль»* – у якій займаються дівчата віком від 4 до 18 років. Дитяча студія працює за спеціальними програмами з позашкільної освіти для художньо-естетичного напрямку. Програма розрахована на 8-річний термін навчання. У ній передбачено заняття з класичної хореографії, сучасного спортивного танцю, художньої гімнастики, акробатики. Це надає можливість дітям із різними фізичними даними розширювати свої творчі можливості [141].

У м. Києві працює Центр творчості дітей та юнацтва «Шевченківець». На базі центру створено провідний народний *художній колектив* – *спортивно-танцювальний ансамбль «Пульс»*, який був заснований у 1987

році. Ансамбль працює за комплексною авторською програмою «Навчальні програми з позашкільної освіти, художньо-естетичний напрям» (2016) [98].

Авторська програма включає 3 рівня навчання: *початковий* (2 роки), *основний* (4 роки) та *вищий* (4 і більше років). Відбір дітей відбувається кожного року в кінці серпня. До ансамблю запрошують усіх бажаючих дітей займатися хореографією та які не мають протипоказань лікаря до занять в спортивному колективі. У залежності від фізичної підготовки, віку, спортивних даних діти потрапляють у початкові групи. Дівчата та хлопчики згідно з вимогами програми навчаються окремо, а для молодших школярів розроблені спеціальні різновікові навчальні програми. У кінці кожного навчального року учасники ансамблю складають іспити та після вдалої здачі переводяться в підготовчі або концертні групи [115].

На базі Комунального закладу «Харківського палацу дитячої і юнацької творчості» з 1993 року працює «*Театр естрадного танцю «Карнавал»*», художнім керівником якого є Марина Білецька. Заняття в колективі відбуваються за авторською програмою «Навчальна програма з позашкільної освіти художньо-естетичного напрямку театру естрадного танцю «Карнавал»», (Харків, 2019) [71]. Метою зазначеної програми є опанування дітьми основами танцювального мистецтва, знаннями та навичками в галузі класичної, сучасної та естрадної хореографії. У колективі навчання відбувається з 6 років.

На базі Харківського палацу дитячої та юнацької творчості свою роботу здійснює *клуб бального танцю «Вояж»*. Керівниками зазначеного клубу виступають Костянтин Бобрусь та Марина Літкє. Навчання танцям відбувається з 6 років. До програми навчання включено: вивчення сучасних бальних танців (повільний вальс, фокстрот, квікстеп, танго, румба, самба, ча-ча-ча, пасадобль). Танцювальний колектив працює за авторською програмою «Навчальна програма з позашкільної освіти художньо-естетичного напрямку гуртка бального танцю «Вояж»», (Харків, 2019) [71]. Навчальні програми рекомендовано до використання Департаментом освіти Харківської міської

ради (наказ № 177 від 20.06.2019) та методичною радою Департаменту (протокол № 2 від 19.06.2019).

Доцільно також наголосити на тому, що на території сучасної України діють профільні позашкільні навчально-виховні заклади, які забезпечують умови для всебічного розвитку інтересів дітей, їх нахилів та здібностей і задовольняють потреби з певного напрямку діяльності.

До таких закладів належать, насамперед, *школи мистецтв* – позашкільні заклади, що надають елементарну мистецьку освіту (музичну, художню, хореографічну, хорову та ін.). Школа працює за двома основними напрямками з позашкільної освіти – художньо-естетичним та мистецьким. Процес навчання в мистецьких школах побудовано за такими освітніми рівнями, як: елементарний, середній (базовий) та поглиблений [110].

До системи позашкільної освіти та початкової ланки спеціальної мистецької освіти належать *початкові спеціалізовані мистецькі заклади (школи естетичного виховання)*. Навчально-виховний план зазначених закладів побудовано за навчальними планами й програмами, що були затверджені Міністерством культури України [111].

На сучасному етапі на території України працює велика кількість шкіл мистецтв та спеціалізованих мистецьких закладів. Їхня діяльність передбачена законом України «Про позашкільну освіту» (2000) і «Положенням про мистецьку школу» (2017), «Положенням про початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади» (2017).

Найбільш відомою хореографічною школою в Харкові є хореографічна школа та єдиний при ній на всій території України дитячий балетний театр. Свою історію Харківська хореографічна школа почала з 1957 року на основі балетної студії при театрі опери та балету. Директором школи сьогодні є Наталія Олександрівна Ржевська. В хореографічній школі відбувається навчання дітей 6-9 років, яке проходить за авторськими програмами і включає:

- *танець* – навчання основам хореографії, розвиток артистизму, пластичної фантазії;
- *гімнастику* – розкриття фізичних можливостей, зміцнення організму, здоров'я, виховання професійних даних;
- *ритміку і музично-творчу практику* – передбачає розвиток музикальності, ритму, ладового слуху, вокальних даних;
- *етику: курс «Чесноти», «Азбука театру», «Міфи давніх цивілізацій»* – спрямовані на виховання інтелекту, духовне формування особистості;
- *образотворче мистецтво* – входить навчання малюванню, розвиток просторової фантазії.

Навчання також включає хор, уроки фортепіано, вокал. Починаючи з 3-го (1 «балетний» клас) до 8 класу, діти вивчають класичний танець, історико-побутовий, народно-сценічний танець, модерн, музичну літературу, етику: курс «Слов'янська міфологія», «Історія релігії», історію театру, образотворче мистецтво, майстерність актора, фортепіано, музично-творчу практику.

Навчання у 1-му класі з 6 років у хореографічній школі можна почати паралельно з навчанням у закладі загальної середньої освіти № 50 м. Харкова. Після закінчення повного курсу навчання Харківська хореографічна школа видає свідоцтво державного зразка, на базі якого можна продовжувати навчання в училищах, інститутах та університетах України та за її межами.

Відбір дітей до хореографічної школи проходить на конкурсній основі. Майбутній учень у залежності від віку повинен володіти танцювальними рухами, мати музикальність, відчуття ритму, координаційну пам'ять та мати відповідні фізичні данні (наявність необхідного підйому стопи; амплітуда кроку; достатній рівень гнучкості; навички стрибка; зовнішню сценічність) [135].

У 2009 році у м. Харкові було відкрито Комунальний початковий спеціалізований навчальний заклад «Дитяча школа мистецтв № 6». У школі працює 6 відділень, одне з яких – хореографічне. На відділенні

хореографічного мистецтва представлені усі види хореографії, а саме такі її напрями, як класичний, бальний, сучасний, спортивний, народний танець [72].

Одним із спеціалізованих мистецьких закладів, який надає початкову хореографічну освіту виступає Дитяча школа мистецтв № 5 імені Д. О. Дунаєвського, яка розпочала свою роботу з 1998 року як Дитяча музична студія при загальноосвітній школі № 114 м. Харкова. Зараз у школі працює 4 відділення: музичне, художнє, хореографічне та театральне. Навчання проводиться за типовими навчальними планами для шкіл естетичного виховання. При вступі до школи на хореографічне відділення дитина повинна володіти музичним слухом та пам'яттю, почуттям ритму та уміти рухатися під музику, мати музичний слух [46].

Дитячий заклад «Дитяча школа мистецтв № 6 ім. Г. Жуковського» (м. Харків) об'єднав у собі музичну та художню школи та створив сучасний дитячий заклад, у якому тепер є можливість займатися усіма видами мистецтва. Школа мистецтв має 4 відділення: музичне, художнє, хореографічне та відділ мультимедіа.

Хореографічне відділення зазначеної школи в своєму складі має два відділи. Це: відділ народної і відділ сучасної хореографії. Кожний із відділів надає учням інформацію про класичний танець, історію мистецтв і профільний предмет (народний чи сучасний танець), у залежності від напрямку відділу.

На хореографічне відділення набирають дітей віком від 6 років, які вже йдуть до 1-го класу закладу загальної середньої освіти. Для молодших школярів при школі діють підготовчі групи хореографічного спрямування. Хореографічне відділення керується Освітньою програмою «Хореографічне мистецтво». Навчання відбувається протягом 8 років, а по закінченню – учень отримує свідоцтво державного зразку [45].

Одним із відомих позашкільних закладів, першим та єдиним на Західній Україні, є Дитяча хореографічна школа у м. Львові, яка була

створена у 1947 році на базі студії при оперному театрі. Очолює школу Саболта Володимир Григорович.

У дитячій школі викладаються: різноманітні танці – класичний, характерний, народний, сучасний та дуетний, гімнастика, історія балету, фортепіано, теорія музики. Починаючи з 2011 року, при дитячій школі працює «Дитячий театр балету Львова». Варто також підкреслити, що при школі працюють підготовчі групи для дівчат та хлопців віком від 5 до 8 років. Набір до першого класу «Дитячого театру» відбувається з 9 років та триває 4 роки. Навчання ведеться за авторськими навчальними планами та програмами.

Відбір дітей відбувається на конкурсній основі. У процесі відбору досвідчена комісія перевіряє у дітей виворотність ніг, підйом стопи, як дитини володіє музичним слухом та музичною пам'яттю, почуттям ритму.

У Києві сьогодні працюють Дитяча школа мистецтв імені Михайла Вериківського, Київська дитяча школа мистецтв ім. Стефана Турчка та Дитяча школа мистецтв № 5 ім. Л. Ревуцького.

Зокрема, Дитяча школа мистецтв імені Михайла Вериківського, яку очолює Лариса Онисимівна Ростовцева, у своєму складі має такі відділення:

- хореографічне (сучасний, класичний та народний танці);
- музичне (скрипка, віолончель, фортепіано, баян, саксофон, вокал академічний та естрадний, ударні інструменти);
- театральне;
- образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва.

На хореографічному відділенні працює підготовчий клас для дітей дошкільного віку, які через прослуховування та вступний іспит згодом можуть стати учнями молодших класів школи мистецтв імені Михайла Вериківського. Навчання дітей відбувається з 7 років та триває 8 класів. Відбір дітей на хореографічне відділення проводить спеціально відібрана вступна комісія з викладачів школи. Головними вимогами до дітей

виступають: підйом стопи, виворотність ніг, гнучкість тіла, стрибки та музичні здібності (відчуття ритму, емоційність). Хореографічне відділення складається з чотирьох творчих колективів: ансамбль народного танцю «Калинонька», театр танцю «Резонанс», ансамбль сучасного танцю «Dance of Soul» та ансамбль класичного танцю «Ярославна» [67].

Відділ класичної хореографії, базою якої є ансамбль класичного танцю «Ярославна» в своїй діяльності керується програмою восьмирічного навчання хореографічного училища. Діти молодшого шкільного віку (з 7-8 років) згідно з програмою починають вивчати прості танцювальні «па» рухи та освоюють початкові елементи класичного танцю. З 9 років діти вже вивчають основи класичного танцю та працюють за програмою першого класу хореографічного училища. По закінченню навчального року керівниками ансамблю та директором школи визначається рівень хореографічної майстерності кожної дитини [69].

Дитяча школа мистецтв № 5 ім. Л. Ревуцького, директор – Василь Васильович Візьнюк, на даний момент має три відділення: музичне, *хореографічне (народна хореографія)* та художнє.

Хореографічне відділення працює за програмою для хореографічного відділення спеціалізованого мистецького навчального закладу (школи естетичного виховання), напрям «Народно-сценічний танець» [115].

Діти молодшого шкільного віку навчаються з 0-го класу. На початковому етапі (0-2 класи) заняття народним танцем відбуваються для дітей віком 6-9 років. На зазначеному етапі у дітей виховують інтерес до хореографічного мистецтва шляхом наповнення занять ритмічними вправами з музичним супроводом, гімнастичними вправами та музично-ритмічними іграми. У 3-5 класі з хореографії навчаються діти віком 8-11 років. У цих класах продовжується робота над засвоєнням вправ *exersice* біля станка, розучуванням лексики й танцювальних елементів народно-сценічного танцю.

Київська дитяча школа мистецтв ім. Стефана Турчка була відкрита на базі музичної школи № 18 у 1968 році. Зараз у школі працює чотири

відділення: музичне, художнє, хореографічне, театральне. Хореографічне відділення працює на базі двох ансамблів: хореографічний ансамбль «Родзинки» та зразковий ансамбль бального танцю «Ренесанс». Ансамблі працюють за авторськими навчальними програмами, які складені на основі програми гуртка спортивно-бального танцю та сучасного танцю зі збірника «Програми з позашкільної освіти: художньо-естетичний напрям» [68].

Таким чином, узагальнюючи матеріал підрозділу можна дійти висновку, що навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах на сучасному етапі відбувається в аматорських колективах та у профільних мистецьких установах. Навчання хореографії в танцювальних та хореографічних гуртках, ансамблях та студіях відбувається на основі авторських програм керівників, які складені на основі програм з позашкільної освіти художньо-естетичного напрямку. До хореографічних гуртків, які працюють у Палацах дитячої та юнацької творчості, приймають усіх бажаючих дітей молодшого шкільного віку, не зважаючи на їх попередню підготовку.

Профільні заклади позашкільної освіти (мистецькі школи, спеціалізовані мистецькі заклади) надають початкову мистецьку освіту. Відбір дітей відбувається за чітко визначними критеріями. Вступаючи до мистецьких шкіл на хореографічні відділення, діти 6-7 років повинні мати відповідну виворотність ніг та підйом стопи, володіти музичним слухом та пам'яттю, мати почуття ритму та уміти рухатися під музику. Освітній процес у мистецьких школах здійснюється за типовими освітніми програмами та за авторськими програмами, розробленими на основі типових освітніх програм.

1.4. Витоки навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України

Хореографічне мистецтво як складний багатовимірний феномен міждисциплінарного дискурсу є продуктом суспільного розвитку людства, своєрідним індикатором соціокультурної динаміки, інтерпретацією культурно-мистецьких, етнічних, ідеологічних, художньо-естетичних установок кожної історичної епохи. Дослідник первісних хореографічних форм В. Ромм, визначає танець, як «культурологічне, соціальне, історико-суспільне або ж теоретико-суспільне явище», «величезний пласт людської культури, котрий вбирає та передає своїми власними методами й засобами весь соціально успадкований комплекс способів діяльності та переконань, що складають тканину нашого життя» [118].

Хореографічне мистецтво існує з найдавніших часів. Людство ще на початку свого існування через рухи відкривало свої думки, емоції та вчинки. Виконання мисливських, культових та трудових обрядів люди супроводжували грою на музичних інструментах, співом та тацями. Релігійні церемонії, що були поширеними у Стародавній Греції, Китаї, Індії, Єгипті й інших країнах не рідко пов'язували з розгорнутими танцювальними виставами [57, с. 19].

Спочатку танець виконували як обряд у який люди вкладали свої уявлення і вірування. Саме, виконуючи обрядові танці, людина вірила, що боги допоможуть їй у щасливому полюванні, подбають про добрий врожай та врятують від хвороб. Танці первісних людей замінили сценічні танці стародавніх греків і римлян, хороводи, бранлі [31; 118, с. 19].

Уже в VIII – V ст. до н. е. танець в узагальненій формі сприяв відображенню дійсності, конкретизації образів. Першою музикою для танців були звуки барабанів, брязкіт браслетів та амулетів, перший грим –

розмальоване обличчя, яке імітувало кров, а першим досвідом акторської виразності стало наслідування поведінці різноманітних тварин.

Здобуття античних держав мали цінність у світовій історії: у галузі економіки, політики, соціальних зв'язків, держави, права, культури й мистецтва. Сформульовані такі концепції, поняття, ідеї, стали основою європейської цивілізації й тривалий час визначали розвиток світової історії та культури. Давня Еллада (Греція) і Давній Рим (Італія) є регіонами, де сформувалося класичне рабство як дармова робоча сила [151, с. 86].

Культура Стародавньої Греції почала своє існування ще на початку людської цивілізації. Греками була розроблена система навчання й виховання, яка зробила вагомий внесок у теорію і практику навчання і виховання, й стала значним етапом у розвитку світової педагогічної думки. Греки вважали, що саме Боги винайшли танці й тому пов'язували їх із релігійними церемоніями й церемоніями поклоніння. Стародавні люди вірили, що цим даром Боги нагороджували лише обраних, які навчали інших. У Стародавньому світі в житті людини мистецтво займало велике місце.

Зокрема, у Стародавній Греції, де високо цінували гармонію людського тіла і шанобливо ставилися до «мистецтва руху», танець суттєво впливав на загальну соціокультурну динаміку, адже відомо, що певним рівнем танцювальної лексики володів кожний громадянин грецької громади. Л. Блок зазначала: «Танцювали в Греції всі, від Сократа до селянина, враховуючи, що танці не тільки входили до переліку обов'язкових навчальних дисциплін, але їм охоче продовжували навчатися й дорослі люди» [16, с. 57].

За виразом А. Волинського, «...давні греки розуміли, що тіло може говорити» [2, с. 29]. У працях античних філософів – Сократа, Платона, Аристотеля, Атенія, Дамона, Ксенофонта, Квінтіліана, Піфагора, Плутарха, Протагора, Філострата та інших – знаходимо ґрунтовні міркування щодо сутності танцю як складової «мусичних мистецтв». Так, Плутарх визначав танець «красномовною поезією, що без жодного слова, лише жестами й рухами, здатна зворушити серце патетичною і безмовною виразністю» [79,

с. 207]. Гомер вважав лише танець «бездоганим із усіх занять». Апологети античної філософії визначали сутність танцювального мистецтва узагальненим виразом: «Танець, подібно до міфу чи легенди, є втіленням усього, що властиве людині» [137, с. 208]. Сократ високо цінував танець за ритмічність, музичну досконалість, стрункість рухів і благочинність виконання [137, с. 109].

Танцювальне мистецтво широкої популярності набуло в давньогрецьких виставах і святах богів, починаючи з архаїки, як театрального жанру, у період класики. Ця епоха стала основою розквіту танцювального мистецтва та хореографії взагалі. Один давньогрецький міф розповідає, що танець з'явився завдяки головному богові греків – Зевсові. У міфі розповідається, що Хронос, батько Зевса, хотів у нападі люті з'їсти свого сина, але завдяки старанням матері Кабелії, якій вдалося відволікти Зевса пристрасним танцем, цього не сталося. За іншим джерелом вважали, що танці потрапили до Греції з Індії, завдяки богу Діонісу. Але остаточна легенда наголошує, що танцювальне мистецтво Давньої Греції з'явилося завдяки музи танцю Терпсіхорі, котра танцювала перед богами для розваги на горі Олімп. У Давній Греції зазначене мистецтво називалось орхестріка [151, с. 156].

У Стародавній Греції професійний танець існував у різноманітних формах, маючи різноаспектне функціональне значення. Збереглося близько двохсот назв, які інтерпретують як самі грецькі танці, так і окремі їх складові, жанри й види. Відповідно така багатоструктурність феномена зумовлювала необхідність класифікації. Так, М. Вашкевич зазначає танці античності «складним і умовним мистецтвом, що містить пересування, пози, жести й пантоміму», та ділить їх за характером на: загальносимволічні (є виразом абстрактних ідей та особистісних переживань); наслідувальні (імітують трудові, побутові, військові процеси); декоративні або аксесуарні (не мають визначеного змісту, використовуються з метою заповнення у танці пауз або в якості вступу чи фіналу) [26].

Л. Блок запропонував велику кількість класифікацій, «від першої, що належала Платону, до більш сучасної – дослідника Л. Сешана» [16, с. 58]. Платон, у своєму творі «Держава», визначив класифікацію танців, спираючись на дві основоположні їх складові (закон порядку рухів людського тіла та звукової гармонії, що їх ритмує), і поділив танці на: «культові» (для звеличення богів); «п'їрричні» (військові танці, що імітують військові дії); «світські» (на думку автора, «сумнівні», адже не мають особливої користі, як танці німф і сатирів) [137, с. 54].

Атеней у свій час поділив античні танці на: 1) священні; 2) громадські; 3) домашні; 4) сценічні [137, с. 85]. Л. Сешан – дослідник античного танцю, класифікував танці відповідно до їх функціонального значення: 1) войовничі (ритуальні й освітні); 2) культові помірні; 3) оргіастичні; 4) громадських святкувань і театральні; 5) побутові [16, с. 58].

Відомо, що у Давній Греції функціонували танцювальні школи, для дівчат і хлопчиків, що готували танцівників задля виконання танців у храмах чи для сцени. Професійне ставлення до хореографічної підготовки певним чином підтверджує чітка визначеність обов'язкових програмних танців, основними серед яких були: *бібазис* (призначений для нагородження кращих виконавців), *есклатизм* (переважно для розвитку гімнастичних якостей учнів). Хореографічним вихованням керував учитель танцю, який мав високий соціальний статус порівняно з іншими професіями [137, с. 209].

У школах також викладали «*хірономію*» – мистецтво майстерно управляти руками. Техніка рук у греків була розроблена «з особливою детальністю і досконалістю» [16, с. 57]. Саме у перших школа Давної Греції поклали початок основним позиціям ніг у танцях. Як і зараз, у класичному танці їх було п'ять: перша (збігається з сучасною 1-ю), друга (співпадає з сучасною 2-ю), третя (схрещена позиція), четверта (збігається з сучасною 4-ю), п'ята (співпадає з сучасною 3-ю). Але у той час позиції ніг були напіввиворотними. Рух рук мав бути виразним та мати конкретний зміст [149, с. 120].

Portdebras був досить декоративним і, на відміну від класичного танцю, мав не лише округлі, але й кутові та прямі положення, іншими словами, застосовувалися – *allonge, arrondi, flex* (кутові). Використання «*pirouette*» та «*tourenl'er*» було досить подібним до сучасного. Використовувалися стрибки – *tamps leve, saute, pas echappe, pas assemble, pas jete, pas de chat, sissinnes*, а також акробатичні вправи *salto, flic-flac*. У танці застосовувалися певні пози та положення корпусу – *enface, endos, enprofile, epoulementcroise, effacsce, ecarte*. У сатиричних і комічних танцях також мав місце танцювально-сценічний біг – *pascoure* [149, с. 145].

Вважалося, щоб танцювати «розумно», недостатньо одних рухів ніг. Виразність обличчя, красномовність жестів, рухів голови й рук мали висловлювати «рухи душі» у характері танцю. Підтвердженням тісного взаємозв'язку міміки й жесту в танці є численні іконографічні джерела доби античності. Технічно викладання хореографії передбачало навчання пластичним позам у поєднанні з ритмічними рухами корпусу. Ритм уважався домінуючим регулятором усіх рухів, «вищим проявом порядку людського духу, пізнати який можна лише завдячуючи танцю» [26]. Поступова професіоналізація хореографічного мистецтва зумовила виникнення театралізованих (сценічних) танцювальних жанрів (танці трагічні, комічні, сатиричні, ліричні), кожен із яких мав своє змістове наповнення, технічні та стилістичні характеристики [16, с. 59-62].

Процес професійного становлення різних художньо-стильових видів танцю, розширення його лексичних і технічних можливостей у донауковий період яскраво репрезентовано у творчості мандрівних акторів, зокрема античних мімів, діяльність яких вважаємо своєрідним архетипом моделі хореографічної освіти. Носії професійного танцю античності – «міми» – вважалися віртуозами хореографічного виконавства. Підтвердженням цьому виступає перелік технічних характеристик їх танцювальної лексики (за визначенням французького дослідника античної хореографії М. Еммануеля): ритмічність, виворотність ступнів, використання різних позицій ніг, танець

на високих півпальцях та пуантах, різкі повороти та напівповороти корпусу, акробатична кубістика (танець на руках, переважно для танцівниць), насиченість стрибками й акробатичними трюками, наявність «заносок», «піруетів», «великих батманів», інших рухів класичної хореографії [16, с. 71-72].

Підсумовуючи все вище зазначене, можна зробити висновок, що грецька культура мала визначний вплив на розвиток освіти в античній цивілізації та сформулювала теоретичні передумови наукового осмислення хореографічної діяльності. У стародавніх греків поняття про танці було досить широке. Вони розглядали його як гімнастику, як засіб для оздоровлення тіла, а також як мімічне мистецтво. Саме тому греки наполягали, що навчання танцям дітей необхідне для їх гармонійного розвитку і є одним із головних предметів навчання.

Завдяки природі людина постійно прагне до танців, до відчуття внутрішніх ритмів. Греки завжди прагнули до досконалості, яка досягалася шляхом стилізації. Греки були твердо переконані в тому, що танець подарували їм боги. З огляду на це, інтерес до езотеричних культур був дуже високим, бо в них основну роль відігравали танцювальні рухи. Крім танцювальних рухів, грекам також були до вподоби урочисті процесії, тобто рухи зі співом гімнів [57, с. 21].

Таким чином, в Греції прагнули виховувати інтелектуальну й фізично розвинену людину і вважали, що музика, фізичні вправи й танці є необхідними для повноцінного розвитку особистості. Ще в Стародавні часи люди розуміли, що, навчаючись танцям, людина осягає все багатство й різноманіття кольорових і звукових відтінків. Танець був і залишається засобом вираження емоцій, зняття психологічної напруги.

Епоха європейського Середньовіччя охоплює часовий період V – XVI століття. Термін «середньовіччя», або «середні часи», вперше був запроваджений італійськими гуманістами в XV столітті для позначення періоду між класичною давниною (давня й антична історія) та їхнім часом.

Початком доби Середньовіччя прийнято вважати 476 р. (падіння Західної Римської імперії), а кінцем – 1492 р. (падіння Візантії чи відкриття Америки Колумбом) [151, с. 129].

З розвитком суспільства розвивається й танець. Поступово він стає невід'ємною складовою всіх церемоній і обрядів, які супроводжували людину протягом усього життя від народження до самої смерті [59, с. 278].

Саме в епоху Середньовіччя зароджується парний та бальний танець. Танці стають невід'ємною частиною життя заможних людей. Так, танець виконувався перед початком лицарських турнірів. У епоху Середньовіччя вперше в історії почали відбуватися бали на яких танці були невід'ємною складовою.

Для епохи Середньовіччя було характерне гостре відчуття страху смерті. Зображення смерті, як і диявола, постійно трапляються в середньовічній символіці. Образ смерті, яка танцює, виник ще в давнину. Фігура смерті з'являється також у танцях багатьох первісних суспільств, – наприклад, до сьогодні вона відіграє велику роль у магічних обрядах вудуїстів. Але саме в епоху Середньовіччя образ смерті перетворюється на символ приголомшливої сили. «Танець смерті» (*danse macabre*) особливо широкого поширення набув у Європі в XIV столітті, у період епідемії чуми. У соціальному сенсі цей танець, як і сама смерть, ототожнював представників різних станів.

У роки чуми «танець смерті» часто перетворювався на граничні веселощі. Зазвичай, він починався швидким танцем, потім один із танцюристів раптово падав на землю, удаючи мертвого, а інші – продовжували танцювати навколо нього, уявляючи в пародійному вигляді оплакування небіжчика. Якщо мерця зображав чоловік, його повертали до життя поцілунки дівчат. Якщо дівчина – її цілували чоловіки. Після «воскресіння» слідував загальний хоровод.

Від Середньовіччя дійшло безліч історій про маніакальну одержимість танцем. Коли проходили різні християнські свята звичайний народ

несподівано починав співати й танцювати прямо біля храмів. Такі божевільні танці можна було спостерігати в усіх країнах. Зокрема, в Німеччині вони отримали назву «танець св. Вітта», а в Італії – «тарантела» [59, с. 279].

Танець був не тільки необхідним засобом розрядки, але й головною розвагою. У XII столітті культ романтичної любові й лицарства значною мірою перетворив танець, приглушивши його відверто еротичні риси. Танець належав до числа звичайних для лицаря занять і виступав як свого роду паралель до турнірів на відкритому повітрі. Зазвичай, танець очолювала одна пара, до неї приєднувалися інші, повільно рухаючись по колу, тип цього танцю багато в чому нагадував полонез [34].

В епоху Середньовіччя склалася доволі розгалужена система освіти, яка включала церковне, рицарське, міське (бюргерське), практичне навчання та жіноче виховання [59, с. 279].

До зазначеної системи належали *церковні школи* (навчальні заклади, котрі відкривалися при церковних установах) – найбільш поширені типи навчальних закладів епохи Середньовіччя. У школах цього типу танцям дітей молодшого шкільного віку не навчали [59, с. 280].

Лицарське виховання було організоване для дітей світських феодалів. Мета виховання полягала у виробленні в майбутніх лицарів кріпосницької моралі, навчанні правилам етикету у «вищому товаристві», а також через озброєні сутички між феодалами наданні юнакам військово-фізичної підготовки. Для власних дітей рицарі запропонували систему світського виховання.

В основу зазначеної системи було покладено «сім вільних мистецтв» та «сім лицарських добродійностей». Це: плавання, *уміння танцювати* та їздити верхи, володіння списом, мечем та щитом, полювання, фехтування, гра в шахи, вміння складати вірші, грати на музичних інструментах. Саме вони й були змістом виховання хлопчиків [59, с. 280]. Щоб перевірити військово-фізичну підготовленість рицарів проводилися своєрідні спортивні змагання – лицарські турніри. З лицарських турнірів були цілком виключені

ігри з м'ячем і навіть такі форми, як біг зі зброєю чи *бойові танці*, що мали велике значення в античній школі.

У 1424 році *Вітторіно да Фельтре* (1378-1446) започаткував школу, яка мала назву «Будинок радості». Велике значення у школі відводилось розумовому, естетичному і фізичному вихованню. Учні навчали їзди верхи, боротьбі, різноманітним іграм і *танцям*. Метою цих занять було – розвиток гнучкості, краси, спритності та витонченості рухів дітей, у тому числі й молодшого шкільного віку.

Для бідного населення, яке не мало змоги отримати будь-яку шкільну освіту, було організовано *систему практичного виховання*. До навчання залучалися, по-перше, селяни, а, по-друге, – дрібні ремісники. Цих дітей виховували батьки за допомогою повсякденної праці на городі, у полі, у майстерні. Метою такого виховання було навчання праці. Елементарна розумова освіта дітей була на досить низькому рівні. Навчання танцям бідного населення, в тому числі й дітей молодшого шкільного віку не відбувалося, але селяни часто брали приклад із заможних людей та просто наслідували їх танці, або вдавалися до імпровізації.

У X-XI столітті спостерігався інтенсивний розвиток торгівлі. Все це сприяло появі нового соціального класу – міських жителів (бюргерів) та появі *міського (або бюргерського) виховання*. З метою задоволення освітніх потреб міського населення виникає новий тип закладів освіти – міські школи. Тогочасні ремісники започаткували цехові школи, а купці – гільдійські школи. З часом різновиди цих шкіл (цехові та гільдійські) перетворилися на елементарні магістратські школи, котрі діяли за рахунок коштів міського самоврядування – магістрату.

В початкових магістратських школах навчання відбувалося рідною мовою. Доцільно також звернути увагу на те, що в системі міського виховання загальноосвітня підготовка тісно поєднувалась із професійно-прикладною [59, с. 280]. Програма міських шкіл носила більш прикладний

характер. Крім латині, вивчалися арифметика, елементи діловодства, географія, техніка, природничі науки.

В епоху Середньовіччя здійснювалось і *виховання жінок*, яке проводилось спеціальними виховательками чи матерями. Інколи читанню і письму навчали монахи із найближчого монастиря. Широкої практики набув варіант виховання дівчат знатного походження в жіночих монастирях. Дівчата жили в них декілька років.

У жіночих монастирях дівчат готували до виконання їхніх основних функцій: бути гарною дружиною, матір'ю, господинею. Зміст навчання в монастирях включав: латинську мову, знайомство з Біблією, правила шляхетного поведіння у суспільстві, *навчання танцям*, навчання гри на лютнях, мистецтво оволодіння віялом. Юним дівчатам необхідно було вміти граціозно схилитися в реверансі, й уміти підтримувати розмову на певну тему зі своїми подругами [59, с. 280].

Таким чином, можна констатувати, що в епоху Середньовіччя мистецтву танцю навчали лише заможних дітей. Навчання танців належало до структури підготовки лицарів та дівчат знатного походження. Діти бідних верст населення не мали змоги отримати танцювальну освіту.

В епоху Середньовіччя також існували «*професійні танцюристи*». Їхня термінологія різноманітна: у Франції їх називали «жонглерами», в Німеччині – «шпильманами», на Русі – скоморохами. Для того часу мистецтво таких танцюристів було професійним, бездоганним і витонченим. Мистецтво скоморохів відрізнялося оригінальністю та своєрідністю. Впродовж X – XVIII століття Російська держава містила свою танцювальну культуру і не була знайома з античними професійними виконавцями танців – мімами.

Православна церква не підтримувала діяльність скоморохів. Свої виступи скоморохи організовували на ярмарках, суспільних святах та у князівських палацах. За часів правління великих князів – Ярослава-Мудрого, Володимира Мономаха, Данила Галицького, а також при великих царях – Івані IV Лютому, Олексії Михайловичі Романові – скоморохи трималися при

дворі й були розважальними на усіх урочистих подіях. Також особливою рисою вітчизняного танцювального мистецтва були народні обрядові танці [148, с. 98].

Серед народно-обрядових танців тогочасної Київської Русі поширеним танцем був хоровод. Розвиток танцювального мистецтва в цей період був дуже корисним для наших пращурів. Народну творчість селяни й ремісники представляли на ярмарках та змагалися на них у майстерності співу, танцю, гри на музичних інструментах.

У кінці XIII століття мандрівні жонглери Європи оселяються в таких європейських містах, як: Париж, Діжон, Антверпен, Лондон, Любек, Мюнхен, Прага, Толедо, Венеція, Флоренція. З того часу жонглери поділилися за спеціальностями: музиканти, жонглери-танцівники, жонглери-інструменталісти. У 1297 р. музиканти створили свій музичний цех, а жонглери-танцівники – цех із танцівників-акробатів.

У 1321 р. – 1338 р. з'являються менестрелі, колишні жонглери-танцівники та жонглери-інструменталісти, які поступово відокремлюються від «низового» жонглерства. Цей поділ, який відбувався протягом XV століття, призвів до появи різних категорій жонглерів. Перша вища категорія – менестрелі – об'єднання майстрів танцю й співу, акробатики, жонглювання, а також цех інструменталістів. Друга нижча категорія – морескери, ярмаркові танцюристи, актори й співаки [148, с. 98].

Доцільно звернути увагу і на те, що в епоху пізнього Середньовіччя виявляється відмінність між придворним парним танцем і сільським груповим. У соціальному плані жорсткого виокремлення тоді ще не існувало. Селяни могли наслідувати придворний танець, а лицарі полюбляли інший раз приєднатися до сільського хороводу. Селянин удавався танцю з нічим не стриманою безпосередністю, лицарі танцювали більш стримано, слідуючи придворному етикету. Народний танець, як і раніше, був імпровізацією, а придворний танець ставав усе більш манірним. Головною формою

палацового мистецтва був фігурний танець, де група танцюючих послідовно утворювала танцювальні побудови.

Велике значення в розвитку придворного танцю відіграла поява професійних учителів танцю, які не тільки навчали знать, але й були арбітрами в етикеті та манері, зазвичай, мали великий вплив на атмосферу при дворі.

Придворні танці середньовічного періоду носили назву басдансів, що означало низькі, танці без стрибків. Басданси іноді називають «прогулянковими» танцями, або танцями-ходами. Вони мали урочистий характер. Побудова «прогулянкових» танців могла варіюватися у вигляді хороводу, ланцюга або ходи. Гордовита постава виконавців, що рухаються плавними легкими кроками, додавала танцю урочисто суворий вигляд. Басданси найчастіше виконувалися під хоральні мелодії самих танцювальників, рідше – під акомпанемент лютні, флейти, арфи або труби.

Хореографія середньовічної Європи знаходилась під впливом стилю епохи. Головний убір був занадто важким і відтягував голову та верхню частину корпусу назад, надаючи жіночій фігурі зігнуте положення. Ще цьому сприяли і шлейфи.

Взуття носили м'яке, без підборів, із ростральними вузькими носами. Вага тіла у такому взутті зосереджувалась на п'ятках, тому корпус у процесі виконання танців був відкинутий назад. Витягнутої стопи в середньовічних басдансах не було.

Основу чоловічого костюму складала стеганка й штани-панчохи. Чоловічий костюм обов'язково повинен був мати шпагу, плащ та капелюх. Ці атрибути впливали на різне положення рук у танці. Так, ліва рука кавалера перебувала на ефесі шпаги. У процесі виконання численних поклонів у танці (найчастіше вони перевищували танцювальні рухи), чоловік елегантно знімав свого капелюха і прикладав до грудей.

Свята, які відзначали феодали, відрізнялися урочистістю, в танцях можна було побачити багатство і розкіш костюмів. Справжніх веселощів на

таких балах не було. Танцювальні та театральні вистави, зазвичай, влаштовувалися в перерві між подачею страв або між турнірними змаганнями [151, с. 111].

Танці простого люду значно відрізнялися від танців заможних верств населення. Свята та танці селян, жонглерів та ремісників суттєво відрізнялися від танців та свят, які пропонували феодалі (придворні аристократи, заможні мешканці міст, графи, барони, а також голови міських муніципалітетів). Звичайний народ розважався на міських площах, а феодалі – у своєму замку чи палаці. Бали, маскаради, театральні видовища для феодалів проводили жонглери, які були при дворі феодала.

При королівських будинках у таких країнах, як Англія, Франція, Німеччина часто проходили лицарські турніри, котрі переважно завершувалися балами і танцями. Зокрема, на феодалських балах створювалися променадні танці-проходи, котрі мали урочистий характер, технічну простоту та досить суворий етикет й чиношанування [151, с. 116].

Отже, відмінність придворної хореографії від народної була великою і обумовлювалася етикетом, місцем виконання танців, костюмом та іншими чинниками.

Таким чином, у епоху Середньовіччя відбувся процес розвитку танцювального мистецтва. Нащадки Стародавнього Риму – жонглери (у Європі) та скоморохи (Київська Русь) зберегли й примножили надбання танцювального мистецтва Античних часів [151, с. 129].

В епоху Відродження танець став надзвичайно популярним і у своєму розвитку набув значних успіхів. Якщо в попередні століття танець був невід'ємною складовою релігійного культу або просто розваг, то в епоху Відродження суттєво змінюється ставлення до танцю, визначаються нові напрями хореографічного мистецтва. Вміння танцювати стає необхідною вимогою для освіченої людини. Танець стає обов'язковою ознакою заможного життя та стає професійним мистецтвом.

Танцювальне мистецтво виходить на шлях до самовизначення: воно систематизується, приймаються конкретні правила й норми, визначаються прийоми та структурні форми, проходить остаточний розподіл танців на народні й придворні. Такий поділ зумовлений соціальним розшаруванням суспільства та відмінностями у способі життя простолюду й знаті.

Епоха Відродження (XIV – XVI століття) беззаперечно мала великий вплив як на розвиток мистецтва в цілому, так і пластичного мистецтва зокрема. Саме в Італії були створені перші трактати, які були присвячені практиці й соціально-філософському значенню танцю. Вчителі-хореографи робили перші спроби занотувати танцювальні композиції, видавали підручники, в яких систематизувалися рухи [55, с. 115-116].

У перші десятиріччя XV століття з'являються трактати видатних вчителів танців, де детально розкрито важливість залучення молоді до танцювального мистецтва. Період 1550 – 1650 рр. дав велику кількість видатних танцювальних майстрів, серед яких: Туано Арбо (1520 – 1595), Фабріціо Карозо (1526 р. або 1535 – 1605), Чезаре Негрі (1535 – 1604). Вони створили докладні трактати з соціального танцю, які включали описи найпопулярніших танців, а також допоміжну інформацію про бальний етикет.

Кожний посібник містив музику для танців. Італійські танцмейстери XV – XVI століття (Д. П'яченца, Е. Гульєльмо, А. Корназано) також використовували літерну методику запису танцю [55, с. 117]. У кожному з педагогічних трактів того часу ми знаходимо ґрунтовні міркування про роль мистецтва, зокрема танців у вихованні молоді.

Маргарита Австрійська в кінці XV століття вперше в історії зробила запис танцю у Бургундському манускрипті басдансів (запис чергувань «па» в танці у співвідношенні з нотним записом мелодії). «Оригінал манускрипту, написаний золотом і сріблом по чорному тлі, зберігається нині в Королівській бібліотеці Брюсселя» [55, с. 116].

Популярні *Basse Danses* («низькі танці» – без стрибків) уперше записали, використовуючи знаки, в Італії, Франції та Іспанії. П'ять відомих кроків позначили літерними скороченнями: *r* – для реверансу (поклон, з якого починався танець); *s* (*simple*) – для простого кроку вперед; *d* (*double*) – для дубля; *b* (*branle*) – для бранля (кроку з хитанням); *c* (*conge*) – для прощання кавалера з дамою, коли до кінця першої частини танцівники поверталися на місце і починали другу частину танцю, так зване ретур (повернення); *i r* (*reprise*) – реприза [55, с. 116].

Антоніус де Арена у XVI столітті використав цей літерний запас і надав його тлумачення. «Така стислість... фіксації па дозволила йому укласти на декількох сторінках шістдесят танців, але ...виконувати танець за вказаними записами міг лише той, хто добре знав усі подробиці плану руху та положень частин тіла» [55, с. 116].

У своїй книзі «До своїх товаришів студентів...» (1529 р.) Антоніус де Арена представив поему, яку написав на одному з латинських діалектів. У цій книзі він виклав правила виконання басдансів і декілька порад щодо правил поведінки в бальній залі реприза. Вся книга була у віршованій формі [55, с. 116-117].

Взагалі, *Доменіко да П'яченца* прийнято вважати першим відомим майстром танцю. Він є автором книги «*De arte saltandi & choreas ducendi*» («Про мистецтво стрибати», 1450 р.), котра має дві частини. У першій частині розповідається про танець у цілому та визначається п'ять його складових: міра, манера триматися, поділ майданчика, пам'ять і елевація. Друга частина трактату описує основні рухи. Доменіко поділяє рухи на два види: штучні та природні. Природні рухи – благородна поза, стрибок, поворот, уклін. Штучними рухами він вважає удари ніг, дрібний крок та стрибок. В історії вважають, що саме Доменіко де П'яченці увів термін «балет» (у перекладі з італійської – «танцюю»).

Ще одним відомим італійським балетмейстером епохи Відродження був *Гульєльмо Ебрео де Пезаро* (учень Доменіко да П'яченца). У 1463 році

він публікує «Трактат про мистецтво танцю», котрий містив опис та ноти танців автором яких він був, а також теоретичну частину, де розглянуті значення зв'язку танцю з музикою і елементи, які визначають здатність людини до танцю (почуття ритму, вміння запам'ятовувати «па» в правильній послідовності і виконувати їх та ін.).

Гульєльмо Ебрео де Пезаро вводить термін «проти темпу», якому необхідно було вміти підкорятися, з метою досягнення успіху у вченому танці, і пропонує поняття аріозо, що передбачає вміння рухатися між темпами». У своєму трактаті, як і П'яченца, він наголошує на узгодженні рухів із мірою, яка встановлюється музикою [55, с. 117].

У 1455 році *Антоніо Корназано* опублікував «Книгу про танець». У зазначеній праці міститься опис одинадцяти танців, мелодії *Доменіко П'яченцо* для танців, а також пояснення та настанови щодо танцювальних рухів.

Чезаре Негрі (1535–1605) – італійський танцюрист та хореограф. Залишив після себе напів-автобіографічну книгу «*Le Gratie d'Amore*» (1602 р.). У книзі він розповів про себе, свій творчий шлях та описав танцюриста взагалі, а також описав різні танці та техніку їх виконання. Ілюстрований трактат «*Nuove inventione di balli*» (1604 р.) є перевиданням книги «*Le Gratie d'Amore*», у якій описується хореографія популярних у той час танців. Саме у цих посібниках *Чезаре Негрі* проілюстрував техніку танцю зі складною стрибковою технікою – так названою технікою «високого танцю». За словами *Чезаре* виконавець танцю має приземлятися легко на пальці і зігнуті коліна: подібно тому і сучасні танцюристи навчаються приземлюватися на пальці і в пліє [55, с. 117-118].

Певний внесок у становлення навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку зробив і танцюрист-практик *Фабріціо Карозо*, який є автором твору «*Ballarin*» («Танцюрист»), що був виданий у 1581 році у Венеції. Саме у цій книзі автор прописав ноти, які були супроводжені записами танцювальних «па». Танцювальні кроки були суворо прив'язані до тактів

музичної композиції. Книга складалася з декількох частин: теоретичної частини танцю, етикету, опису хореографії та музики для вісімдесяти танців, гравюри з зображеннями танцюристів у різних позах [55, с. 118].

За часів епохи Відродження так звані народні танці продовжували зберігати свій грубуватий характер, а придворні танці стають більш урочистими, навіть дещо манірними. Таке положення справ було зумовлене кількома чинниками. Насамперед, пишний та важкий стиль одягу феодалів перешкоджав енергійним, напруженим рухам, різким стрибкам. По-друге, чітка регламентація манер, суворе виконання правил поведінки й усього танцювального етикету сприяли вилученню з танцю пантомімних і імпровізаційних елементів.

Разом із тим відбувалася зміна і в техніці танцю, що знайшло відображення у балансі між рухами й ритмами танцю, упорядкуванні періодів коливання від спокою до напруги, від спокою до рухів, чергуванні ритму танцю. Окрім цього, було змінено техніку виконання. Танці з хороводної й лінійно-шеренгової композиції змінилися парними, які побудовані з використанням складних рухів і постатей. В основу хореографічного малюнка танцю була покладена швидка зміна епізодів, рухів та учасників.

Світські й церковні танці сприяли зародженню в період Відродження балету, з його спрямованістю на людську особистість, життєрадісне твердження земного буття, права людини на радість цього буття. Балет виник наприкінці XIV століття і саме з цього періоду простежується становлення балету, яке успішно завершилося наприкінці XVI століття.

Під час проведення спеціально організованих видовищ в Італії, таких як маскаради, карнавали та хода виникли елементи балету. Вказані видовища вперше були організовані в Італії, а згодом – у Франції, Англії та інших відомих країнах світу. Такі видовища виконували аматори та вони містили у собі традиційні побутові танці. З часом такі вистави почали організовувати на професійному рівні.

З'являлися професійні організатори видовищ, які систематично залучали до вистав пантоміми, пасторалі, інтермедії. Танцювальні фрагменти мали сюїтний характер, їхнє ускладнення приводило до удосконалення техніки сценічного танцю, котрий відокремлювався від побутового, убираючи до себе все найкраще – від народних танців до обрядових [148].

Європейський балет, як уже було зазначено, виник в добу Відродження в XV – XVI столітті. Термін «балет» був уведений до широкого обігу в середині XV століття. Його автором вважають першого теоретика, професійного викладача танцю Доменіко да П'яченцо. У цей час народні, світські свята і церковні дійства вже включали елементи театральних вистав із танцями. У XIV – XV столітті в Італії формувався бальний танець на основі народного.

Саме в цей період з'явилися перші танцмейстери, в чийх трактатах починають визначатися правила. Так відбувався процес формування професійної танцювальної школи, яка відіграла значну роль у становленні балету. У XV – XVI століттях танці підлягали театралізації, виникаючи у видовищах змішаного типу, на придворних урочистостях у вигляді сценок і інтермедії, стаючи частиною італійської музики, театру – пасторалі, опери [147].

Як свідчить проведене дослідження, в кінці XV століття при дворах монархів з'являються хореографи – учителі танців, які займалися постановкою святкових видовищ та навчанням танцям хлопчиків та дівчаток. У виставах, котрі відбувалися при дворі, брали активну участь винятково придворні дами й кавалери [134]. Так з'явилися перші школи танців, але вони були поки що приватні.

Приватні школи танців у XV – XVI століттях існували лише в Італії – у Римі, Флоренції, Мілані, Турині, Мантуї, Неаполі, Падуї. *Перша професійна школа танців* з'явилася в Мілані (1554 р.). Її засновником став Помпео Діобоно. У Франції цю традицію продовжив Чезере Негрі (1535 – 1605). Зазначена школа була покликана професійно розвивати методи навчання

танцю. На її базі з часом було створено Італійську академічну школу класичного танцю. Представниками цієї школи були запропоновані та систематизовані конкретні рухи – стрибки, позиції, оберти тощо [151, с. 140].

Навчання танців у Франції відбувалось завдяки Туано Арбо (1520 – 1595), який написав книгу «Орхесографія або трактат у формі діалогів, за яким всі можуть легко освоїти й практикувати чесні заняття танцями», що вийшла в 1588 році. У зазначеному творі автор детально й точно описав композиції танців, манеру їх виконання, різновиди рухів, типологію костюмів, надав класифікацію народних і придворних танців, на відміну від італійських авторів, які давали опис тільки професійного танцю. Саме завдяки цьому трактату маємо уявлення про побутові танці того часу.

Початком професійної танцювальної освіти в Західній Європі прийнято вважати 1661 р., коли Людовик XIV відкрив Академію танцю в Парижі. У XVII столітті балетний театр став повсюдно поширеним явищем. Нас цей період цікавить із тієї причини, що в одній із різновидів балетного спектаклю того часу – придворний балет із виходами – брали участь придворні, а не професійні артисти.

Навчання танцям було обов'язковою умовою виховання як хлопчиків, так і дівчаток привілейованих класів. Крім приватних вчителів танців, почали з'являтися приватні заклади, в яких навчання танцям та музики мало системний і професійний характер. Щодо рівня підготовки вихованок приватного закладу свідчить такий факт: поставлена силами вихованок приватного пансіону (Англія) опера Генрі Перселла «Дідона та Еней» на 11 років випереджала професійну постановку й була набагато більше насиченою танцем.

Побутовий (придворний) танець не відставав від професійного, залишаючись досить складним для виконання. Судячи з опису танців того часу М. Васильєвої-Рождественської, їх виконання вимагало серйозного навчання. До танцю залучалися такі рухи, як перехрещення ніг, полупальці, дрібні рухи типу *pas de bourree* (переступання), стрибки, обертання на одній

нозі тощо. Менует, залучений до побутових танців у XVII столітті, привертав особливу увагу. Стилiстично цей танець нескладний, але його виконання вимагало такої точності, що менует довгий час був своєрідною школою для професійних танцівників [134].

Підсумовуючи, можна сказати, що хореографія епохи Відродження XV – XVI століття була професійною: у Франції та Італії діяльність вчителів танців Туано Арбо, Фабріціо Карозо, Чезаре Негрі, Доменіко да П'яченца, Гульєльмо Ебрео де Пезаро та Антоніо Корназано сприяла створенню теоретичної системи танцю. Ними була видана перша професійна література, заснована перша школа танців, організоване професійне вивчення танцювальної техніки. Також за часи епохи Відродження зародився новий вид мистецтва – балет. Хореографія Відродження заклала фундамент для подальшого розвитку і професіоналізації як хореографічного мистецтва взагалі, так і навчання молодших школярів хореографії у позашкільних закладах зокрема.

Проаналізуємо витоки досліджуваних питань в Україні. У XVI – XVII століттях на території Української держави з'являються нові освітні заклади – братські школи, які відіграли провідну роль у становленні та розвитку освіти в Україні. Як відомо, першу братську школу (1580 р.) було організовано Успенським братством у Львові. Зазначене братство розглядало організацію української національної школи, з одного боку, як засіб освіти, а, з іншого, – як знаряддя боротьби проти загарбницької політики польського уряду.

Діяльність школи визначалася статутом, котрий був покладений в основу розвитку українського школознавства. Процес викладання здійснювався рідною мовою. Одночасно велика увага надавалась хоровому співу, опануванню грецькою, а пізніше – латинською та польською мовами. Школярі вчилися читанню, письму, рахуванню та співам. У більш старшому віці діти знайомилися з основами «семи вільних мистецтв», елементами філософії, богослов'я, поезики та риторики.

За зразком Львова братські школи почали масово виникати в різних містах і селах України. Так, у Галичині подібні школи з'явилися в Галичі, Перемишлі, Ярославі та інших містах. З часом такі школи були започатковані в Києві, Вінниці, Немирові, отримавши розповсюдження всією Наддніпрянщиною. Значна частина їх працювала як гімназії. З усіх перелічених вище братських шкіл найбільшого визнання отримала Київська братська школа (1615 р.), яка поділялась на декілька класів чи шкіл. Так, у кінці 20-х рр. XVII століття вона мала чотири класи: руська школа, інфіма, граматика, синтаксис. У школі вивчали грецьку, латинську, слов'янську та польську мови. Уся програма й шкільна система були перейняті греко-слов'янським духом, бо все тут ґрунтувалось на засадах східної православної старовини.

Братські школи належали до середніх навчальних закладів. Латина займала в них чільне місце. Польська мова визнавалася також необхідною для кожного освіченого українця, а от російська – не користувалася особливою пошаною. Крім мов, до програми братських шкіл входили діалектика та риторика. Менш вагоме місце в програмі цих шкіл було відведено наукам квадривіума. Це: арифметиці, геометрії, музиці, астрономії [88].

Отже, діяльність братських шкіл стала визначним явищем в українському шкільництві, що сприяло його подальшому активному розвитку. Братства висували переважно релігійну благодійну мету. Вони переймалися церковною діяльністю, бідними та хворими співвітчизниками, опікувалися поживанням і актуалізацією церковного життя своїх громадян. До навчальних планів, згідно зі статутом, належали такі навчальні предмети: читання, лічба, письмо та хоровий спів, а також вивчалися «сім вільних мистецтв». Науки квадривіума: арифметика, геометрія, музика, астрономія не займали вагоме місце в навчальних програмах. Навчання хореографії взагалі не входило до навчальних планів.

У цей самий час (XVII століття) на теренах колишньої Російської імперії виникає придворний театр. В Ізмайловському палаці у 1669 році відбулися перші вистави придворного театру. В цих виставах прославлявся цар і Російська держава.

Зокрема, 8 лютого 1673 року в придворному театрі відбулася вистава першого балетного спектаклю, який мав назву «Балет про Орфея та Евридику». Це дійство було далеко від сучасного балету, але були присутні танці та пантоміми, співи та сценічна мова. Яскравість, розкішні декорації й костюми все мало місце у цьому спектаклі. Спектаклі загалом були біблійного змісту.

Не втрачає своєї актуальності навчання танцям і при Петрі I. За час його правління театральні вистави поновилися. У 1702 році було відкрито публічний театр у Москві. Театр, який започаткував Петро I, відрізнявся тим, що в ньому вперше були сформульовані завдання не розважального, а виховного та просвітницького плану, і його робота була пов'язана із активним вирішенням завдань державних перетворень.

Після реалізації ідеї з театром, Петро I порушив питання щодо перевиховання свого найближчого оточення. З цією метою він почав активну боротьбу з побутом та укладом життя російської знаті. Петро I справедливо вважав, що в цьому плані йому нададуть суттєву допомогу танці, тому що вони об'єднували чоловічу й жіночу половини будинку. Молодь надзвичайно охоче сприйняла цю ідею, а люди похилого віку не змогли заважати дітям, бо боялися прогнівити царя.

Танцмейстер (викладач танців) дуже швидко став затребуваною фігурою у дворянському суспільстві. Учителів запрошували з-за кордону за домовленістю, що надавала право використовувати їхні знання [102]. Убачаючи користь нового заходу, Петро I вводить навчання бальним танцям у казенні заклади як обов'язковий предмет (приблизно 1718 р.), тим самим наголошуючи на державному значенні даного починання.

У 1718 році за наказом Петра I було видано указ про асамблеї, який поклав початок публічних балів у Росії. Згідно цього указу від усіх придворних вимагалось по черзі влаштовування у себе вдома відкритих балів, на які повинні були з'їжджатися петербурзькі дворяни й проводити час за грою в шахи й шашки, у бесідах та танцях.

Як правило, бал на асамблеях починали з загальних церемоніальних танців. Це були маршеподібні танці з уклонами та реверансами. Особливого розповсюдження набув «польський» танець, який відомий сьогодні як полонез. У ньому брали участь усі присутні. Цьому сприяв його повільний темп та нескладна техніка виконання. Улітку, при влаштовуванні Петром I асамблеї у Літньому саду, танці проводилися на свіжому повітрі.

В особливо урочисті хвилини танці супроводжувалися смолоскипами або кубками вина. Після повідомлення про закінчення церемонії, починалися бальні танці, переважно менуети та англези. Усі присутні збиралися в коло, де в середині пари виконували той чи інший танець, після чого відбувалась заміна їх іншими парами з глядачів. Закінченням асамблеї був масовий прощальний танець, який іноді танцювали зі свічками [61].

На зазначеному етапі, на якому відбувалося становлення бального танцю в Росії, дворяни відразу змінювали зарубіжні танці на свій лад. Зокрема, Петро I знайшов свій танець – німецький «гросфатер». У процесі виконання указанного танцю подавалися умовні знаки музикантам, які прискорювали у кілька разів темп танцю, переводячи його в галоп. Подібним щодо виконання був і німецький ланцюговий танець – «кеттентанц». Узявшись міцно за руки, танцюючі переходили з однієї кімнати в іншу, а в теплу пору року виходили в сад, де утворювали щось подібне російському танцю зі свічками [61].

За часів правління Петра I придворним суспільством було повністю опановано зарубіжні бальні танці й пристосовано їх до власних уподобань.

Засновані Петром I асамблеї, відіграли значну роль у житті дворянського суспільства взагалі та в становленні російського балету

зокрема. Асамблеї назавжди покінчили з роз'єднанням чоловічої й жіночої половини, а практичне знайомство представників знаті з зарубіжними бальними танцями підготувало її до критичного ставлення до західноєвропейського сценічного мистецтва. Заснування ансамблів також сприяло введенню бальних танців у навчальні заклади до числа обов'язкових предметів.

Взагалі, російське балетне мистецтво у другій половині XVIII століття розвивалося дуже швидко. За змістовністю спектаклів, завдяки технічній майстерності виконавців, оформленню постановок воно наблизилося до європейського.

Доцільно також наголосити на тому, що в першій половині XIX століття мистецтво навчання танцю було надзвичайно актуальним. У цей період навчання танцям ставало необхідним згідно з правилами етикету, бо вважалося, що танці допомагали становленню світською людиною. Уміння танцювати було обов'язковою умовою для людини, особливо знатного походження [63, с. 78].

На початку XIX століття українські землі входили до складу Австрійської та Російської імперії. Зокрема, до складу Російської імперії входили Слобожанщина, Лівобережжя, Правобережжя та Південь, і на них було поширено загальноімперський адміністративний устрій.

У цей період у Російській імперії в галузі освіти відбувалися значні зміни, а саме: було створено Міністерство народної освіти (1802 р.), затверджено «Попередні правила народної освіти» (1803 р.), «Статут університетів» (1803 р.) та «Статут навчальних закладів, підпорядкованих університетам» (1804 р.). Ці документи були покладені в основу нормативної бази освіти Російської імперії. До зазначеної системи увійшли: парафіяльні і повітові училища, гімназії та університети [63, с. 79].

За часів правління Миколи I у парафіяльних училищах мали право навчатися діти міщан і селян; у повітових – купецькі діти, у гімназіях – діти

дворян. Соціальний склад школярів впливав на зміст навчальних планів цих закладів освіти.

В Російській імперії на початку XIX століття в парафіяльних та повітових училищах навчальна програма була занадто вузькою й танці до переліку навчальних предметів не входили. Але, як відомо, діти молодшого шкільного віку брали активну участь у народних святах. Тому ми дійшли висновку, що дітей селян, міщан та купців навчали танцям вдома.

Навчальний план гімназії був більш різнобічним і широким. Пріоритетними були суспільні науки, релігійні дисципліни не вивчалися. До навчальних програм гімназій належали: дисципліни математичного циклу, витончені мистецтва, природна історія, іноземні мови, філософські та економічні науки, історія і географія, музика, *танці*, гімнастика.

Але останні предмети з перерахованих вводилися до навчального плану за бажання керівництва гімназій і якщо для цього в нього були кошти.

Аналіз історико-педагогічної літератури (Л. Березовая, Н. Берлякова) дає змогу стверджувати, що в Російській імперії поширеною була приватна освіта, у системі якої широко навчали танцям дітей молодшого шкільного віку [63, с. 78].

Схарактеризуємо, який зміст включала приватна освіта в Російській імперії на початку XIX століття. Наприклад, у Інституті шляхетних дівчат навчання проводилось лише для дітей дворянського походження. Дівчата 6-7-річного віку протягом 12 років були повністю ізольовані від сім'ї. Програма загальноосвітніх предметів у ньому була дуже великою, окрім цього, значне місце займали естетичні предмети: музика, *танці*, малювання [10; 58, с. 79].

Перша жіноча гімназія «Відомства цариці Марії» була відкрита в Києві у 1950 році. Програма цих гімназій була більш вузькою, ніж у хлопчиків. Царським урядом у 1970 році було оприлюднено «Положення про жіночі школи», згідно якого у закладах для дівчат передбачався класичний зміст освіти, де обов'язковим предметом було *навчання танцям*. На кінець XIX

століття (90-ті роки) на території України існувало 129 жіночих гімназій у які поступово впроваджувалася хореографічна освіта.

На початку XIX століття бали та танцювальні свята відкривалися бальним танцем – полонез, який бере своє коріння від польського народного танцю. Полонез один із найбільших довгожителів серед танців. Усі бали відкривалися урочистою ходою танцювальних пар, саме така хода називалася полонезом. Пари тримали себе гордовито, підтягнуто, мали м'який та легкий крок. Звучала дивовижна музика. На третій чверті кожного такту танцюючі м'яко присідали. Все це налаштовувало присутніх на святкову хвилю, очі раділи красивому видовищу, а душа – музиці [63, с. 80].

До використання вальсу очолював перелік бальних танців мінуєт, який танцювався обов'язково з поклонами та реверансами. Наприклад, одна з композицій – учасники танцю шикуються у вигляді цифри 8. Звучить урочиста, повільна музика і сам танець виконується в уповільненому темпі. Велике значення мало положення рук, голови, виразу обличчя [63, с. 80].

При слові «вальс» необхідно було знімати капелюх, оскільки вальс – король танців. Це був головний танець на танцювальних вечорах. Народився вальс у Європі [63, с. 80]. Як правило, за вальсом відповідно до правил етикету початку XIX століття танцюристами виконувалися краков'як, падеспань, кадрили і мазурка. Краков'як – це польський народний танець у жвавому русі на 2/4 із характерним синкопованим ритмом. Виник цей танець у Краківському воєводстві. Так само, як полонез, краков'як називався «великим танцем» і мав урочистий характер військової ходи; з плином часу став більш різноманітним, зберігши, проте, 2-дольність [63, с. 80].

Падеспань – був надзвичайно популярним у Росії. Назва перекладається як «іспанський танець». Містить в собі вальсуючі рухи. Поява танцю в XIX століття була сприйнята суспільством доброзичливо, його живі фігури принесли певну свіжість на танцювальні майданчики [63, с. 80].

Кадриль – перекладається як «чотири» тому, що танцюючі розташовувалися квадратом. Музичний розмір частіше 2/4, темп рухливий. Музика, зазвичай, заснована на популярних мелодіях складалася з 8- або 16-тактових розділів, які відповідали певній фігурі танцю. Перед кадрилем звучало вісім або шістнадцять тактів, котрі повідомляли танцюючим про необхідність зайняти свої місця. Після того, як танцюючі зайняли свої місця, музика грає інтродукцію (8 тактів). Таку інтродукцію грали перед кожною фігурою кадрили [63, с. 80-81].

Мазурка (від польського *mazurek*, від назви жителів Мазовії – мазури) – польський народний танець, який був поширений на балах у XIX і навіть у XX століттях. Це стрімкий і запальний танець. Характеризувався швидким темпом, тридольним розміром. Ритміка мазурки своєрідна, акценти, часом різкі, часто зміщуються на другу, а іноді й на третій частку такту, зустрічаються навіть на двох або всіх трьох частках [63, с. 81].

Ще однією з форм приватної освіти були кадетські корпуси. У 1731 році в Росії за поданням генерал-фельдмаршала Бурхата Кристова Мініха було підписано імператорський указ «Про устрій Корпусу Кадетів» та засновано перший кадетський корпус. До навчальних планів кадетських корпусів опанування танцями не входило, але танці належали до позакласних занять. Навчання танцям починалося із 5-6 років.

У кадетському корпусі уроки танців проводилися три рази на тиждень по чотири години. Рівень танцювальної підготовки був на високому рівні про це свідчить запрошення кадетів до виступу в танцях кордебалету італійської оперно-балетної трупи Ф. Арайя. У 1734 році до кадетського корпусу був зарахований француз Жан Батист Ланде, один із основоположників постійного професійного хореографічного мистецтва в Росії. Перед Ланде була поставлена мета навчити своїх вихованців танцювати при дворі «балету». Про високий рівень Ланде, як хореографа (балетмейстера) свідчать представлені широкій публіці три «балети». Виступ кадетів мав великий успіх.

У перші роки XX століття мистецтво хореографії набирає особливої популярності та починається процес широкого становлення хореографічної освіти. В Харкові, саме в цей час, з'являється велика кількість закладів освіти, де навчання танцям проводиться разом зі стандартним курсом, відкриваються спеціальні школи пластики та танців. У 20-х рр. XX століття почали відкриватися школи українського народного танцю у Львові, Дрогобичі, Станіславі, Тернополі та інших містах України.

Таким чином, у 20-30-ті рр. XX століття в Україні було створено систему навчальних закладів з хореографії, які вже працювали окремо від освітніх закладів, як прототип майбутніх позашкільних закладів освіти [126].

Не менш популярними були приватні пансіони, які ділилися на 3 розряди залежно від навчальної програми: програма пансіонів I розряду відповідала програмі гімназій, II – повітовим училищам, III – парафіяльним. Лише в пансіонах I розряду до навчального плану входило навчання танцям.

Діти знатного походження також могли отримати домашню освіту. Для цього дітей у віці 7-8 років передавали на виховання гувернерам (хлопчиків) і гувернанткам (дівчаток) [85; 63, с. 79]. Для навчання танцям у системі домашньої освіти до столичних будинків спеціально запрошували вчителів танців. У менш забезпечених сім'ях обходилися без вчителів танців, у таких родинках дітей танцям навчали самі батьки [8; 63, с. 79].

До приватної освіти належали й закриті навчальні заклади для дворянських дітей такі, як Царськосільський ліцей. Це був абсолютно особливий навчальний заклад, що не мав аналогів у світі. До навчального плану зазначеного ліцею належав розділ «Витончені науки», до якого входило навчання танцям.

Таким чином, для дітей вельможного походження, дітей дворян до навчальних планів різних закладів освіти входило більше навчальних предметів, серед яких було – навчання танцям. Дівчаток і хлопців навчали спеціальним танцям, які вони згодом виконували на балах [63, с. 79-80].

Після жовтня 1917 року проводилися масштабні реформи в галузі освіти, але танці до числа обов'язкових предметів так і не увійшли. Навчання танців проходило переважно в позашкільних навчальних закладах.

Поява перших форм позашкільної освіти датується 30-ми рр. XVIII століття та пов'язана з першим літературним гуртком, який був організований у Кадетському шляхетному корпусі. Заснування гуртка дало поштовх створенню позашкільних закладів.

На початку XX століття в Україні починає зароджуватися унікальна освітня ланка – позашкільна освіта. Громадський діяч, видатний український педагог та непересічна особистість Софія Русова (1856-1940) стала керівником Департаменту дошкільної та позашкільної освіти. С. Русова велику увагу приділяла започаткуванню української системи освіти. Провідною ланкою у вихованні підростаючого покоління Софія Федорівна справедливо вважала позашкільну освіту [47].

У 1905 р. у містах Ніжин, Харків, Київ були започатковані агрономічний, сільськогосподарський, біологічний і натуралістичний гуртки [48].

При активній підтримці та участі Софії Русової в 1918 році з'являються перші центри з позашкільної діяльності учнів: клуби, майданчики для дітей, комуни, дитячі майстерні, секції різні за змістом діяльності тощо. Зазначені установи передували сучасним закладам позашкільної освіти. У «Кодексі законів про народну освіту в УРСР» (1922 р.) позашкільна освіта зайняла одне із провідних [48].

Саме з цього періоду держава починає піклуватися про своїх юних громадян, починає здійснювати чіткий та послідовний курс, котрий спрямовано на визначення державної політики у сфері освіти, визначає мету і завдання виховання молодого покоління. Виходячи з цього, саме на позашкільну діяльність покладається провідне завдання – організація дітей та підлітків [48].

Так як на початку 20-х рр. XX століття в наслідок громадянської війни на вулиці міст потрапили сотні тисяч дітей, то першим завданням для держави було визначено боротьбу з дитячою безпритульністю, необхідність оздоровлення дітей, ліквідації неписьменності та деякі інші. З цією метою починають відкриватися дитячі клуби, колонії для дітей, будинки, які гостинно приймали всіх, хто прагнув взяти участь у захоплюючій справі. Зокрема, на 1 січня 1922 року подібних закладів налічувалося в Україні 163 [48]. Однак, організація позашкільної освіти та виховання дітей – досить складна справа, оскільки був повністю відсутній досвід, яким можна було б скористатися [48].

Як свідчить проведене дослідження, 30-ті рр. XX століття характеризуються масовим відкриттям по всій Україні закладів позашкільної освіти нового типу – будинків та палаців піонерів та жовтенят, які створювали для всебічного розвитку дітей та підлітків та організації їхнього дозвілля. Саме у ці роки завданням школи було навчання, а завдання виховання було покладено на позашкільні заклади. На кінець 30-х років сформулювалися основні напрями виховної роботи в позашкільних закладах. Це: політико-виховний; технічно-виробничий; науково-дослідницький; військово-патріотичний; фізкультурно-спортивний; організаційно-дозвіллевий; екскурсійно-туристський; художньо-естетичний.

Саме до художньо-естетичного напрямку входили хореографічні та танцювальні гуртки [48]. Наприклад, у Київському палаці для дітей та юнацтва, котрий було утворено 13 жовтня 1934 року, одразу стала працювати шахова школа, почалися заняття у музичній, *хореографічній* та у вокальній студіях, було відкрито клуб юних туристів, утворено лабораторії, фізкультурний зал, відкрито зимовий сад, бібліотеку. Відкриття відповідних установ починається майже в усіх обласних центрах [47].

24 грудня 1934 року відкрив свої двері «Клуб піонерів» у м. Суми, який пізніше, у 1939 році, стає обласним Палацом піонерів. У перші роки своєї роботи у палаці працювали гуртки: авіамодельний (керівники: брати

Гливенки), гурток «Умілі руки» (керівник М. Семенцова), *хореографічний* (керівник А. Семенцова), оркестр народних інструментів (керівник І. Звонко), гурток художньої вишивки (керівник Л. Полковник) [66].

30 грудня 1934 року в м. Полтава було відкрито один із перших Палац піонерів і жовтенят. У 30-40-х рр. XX століття у цьому Палаці піонерів і жовтенят плідно працювали 12 гуртків – літературний, художній, хоровий, фото гурток, авіамодельний, оркестр духових інструментів, драматичний, *танцювальний*, військової справи, гурток крою та шиття [112].

6 вересня 1935 року було відкрито палац піонерів і жовтенят у Харкові. За спогадами сучасників, це було справді святкове дійство: на майдані перед палацом відбувся парад, молодь і діти брали участь у спортивних змаганнях, танцях, іграх тощо. Під час урочистого засідання було оголошено постанову ВУЦВКу про присвоєння Харківському палацу піонерів і жовтенят ім'я секретаря ЦК ВКП(б) П. П. Постишева [124, с. 260].

Особливим місцем у палаці була ленінська кімната, в якій піонерів приймали до комсомолу, а жовтенят – до піонерської організації. Інші приміщення за призначенням поділялися на такі відділи: ігор та розваг, культмасової роботи, художнього виховання, технічної творчості, фізкультури і спорту. Крім цього, до структури палацу належав цілий комплекс допоміжних приміщень (роздягалки, кімнати масажу, відпочинку, душові тощо), бібліотека (фонди якої налічували до 50 000 книг), піонерський стадіон з велотреком, заміська водна станція та військово-спортивне містечко [124, с. 261-262].

За прикладом Харківського палацу піонерів і жовтенят подібні заклади були відкриті й в інших містах України – Києві, Макіївці (1935 рік), Вінниці (наприкінці 1935 рр.) та ін. [124, с. 263; 39, с. 27].

Так, 24 вересня 1935 року в м. Вінниці народився Вінницький палац піонерів і жовтенят – великий освітньо-культурний заклад позашкільної роботи. У палаці відбувалося навчання в гуртках, студіях, майстернях: взуттєвій, механіки і художнього вишивання, духовному та струнному

оркестрах, драматичному, *танцювальному*, кіно-технічному, дитячій типографії [29].

У 1935 році у м. Мелітополі відкрився палац піонерів. Першим директором палацу піонерів був В. Краславський. За його ініціативою були створені гуртки: *танцювальний*, драматичний, хоровий, образотворчий, радіо гурток і дитячий духовий оркестр [94].

У м. Херсон у 1935 році одна із кращих будівель міста була віддана в розпорядження дітей. Саме в цій споруді було започатковано Палац радості, культури та знань, про що написала газета «Наддніпрянська правда», яка вийшла 18 серпня 1935 року (№ 183). У період з 1935 по 1941 рр. у 12 гуртках естетичного, спортивного та технічного спрямування навчалася 350 дітей. Очільником палацу був М. Агарков. З 1936 року при палаці було організовано хор, який великої популярності отримав у 50-ті роки. Саме в цей період хоровому мистецтву навчалася понад 100 чоловік. Ансамбль *пісні і танцю* було започатковано на базі хору. Його керівниками виступали А. Павленко і Е. Борозінець [136].

В 1935 році почав свою роботу палац дитячої і юнацької творчості в м. Запоріжжі. Позашкільний заклад об'єднував дитячу технічну станцію та гуртки естетичного спрямування: *балетну студію*, малювання та художньої вишивки [51].

На Чернігівщині 31 січня 1936 року почав свою діяльність палац піонерів, який був заснований на базі «Клубу юного ленінця». В палаці піонерів працювали гуртки художньої самодіяльності, була кімната для настільних ігор, шахів і шашок.

Станом на 1936 р. в Україні діяв 31 палац піонерів і жовтенят, у містах і селищах було організовано понад 430 піонерських кімнат, а на селі – 4200 колгоспних хат, котрі були активними центрами позашкільної діяльності піонерів та школярів, політичного, трудового та естетичного виховання дітей [87; 107; 124, с. 263].

Отже, в Україні було створено унікальну систему закладів позашкільної освіти різних типів для дітей різного віку, але, насамперед, зазначена система передбачала залучення дітей молодшого шкільного віку і набула свого найбільшого розквіту до кінця 80-х років XX століття. Була створена багаторівнева (палаци, клуби, станції, гуртки тощо) система позашкільних установ, яка охоплювала велику кількість школярів.

Друга Світова війна 1939-1945 рр. болісно вдарила по освіті взагалі та позашкільній освіті зокрема. Тільки в Україні було знищено понад 10 тис. закладів народної освіти, завдано великої шкоди її матеріально-технічній базі.

1946 року почалося активне відновлення навчальних закладів різних типів. Необхідно також підкреслити, що в повоєнні роки велика увага почала приділятися виховній роботі, розвитку ідейно-політичної складової позашкільної освіти, особливо патріотичному та військово-патріотичному вихованню. Цього ж року для впорядкування позашкільних установ затверджено їх єдину номенклатуру.

Підсумовуючи все вище сказане, можна зробити висновок, що перші згадки про танці як навчальний предмет сягають часів Античності. У Стародавні часи для греків поняття танців було надзвичайно широким. Греки вважали, що фізичні вправи, музика й танці для дітей молодшого шкільного віку є головним, щоб виховувати інтелектуальну та фізично розвинену людину. Вони розглядали танці як гімнастику. Тому були твердо переконані в тому, що навчання танцям необхідне для гармонійного розвитку і є одним із основних предметів навчання.

В епоху Середньовіччя вагомий вплив на навчально-виховний процес мала церква, навчання носило релігійний характер. Танцям навчали лише заможних дітей, вони входили до структури підготовки лицарів та дівчат знатного походження.

В епоху Середньовіччя Вітторіно да Фельтре організував школу «Будинок радості», де навчали танцям. Також у цей період набули поширення *«професійні танцюристи»* – скоморохи та жонглери.

Педагогічні надбання епохи Відродження були спрямовані на всебічний гармонійний розвиток особистості. Танець стає надзвичайно популярним. Саме в цей період змінюється ставлення до танцю. Він стає однією з необхідних для вихованої й освіченої людини вимог.

В епоху Відродження з'являються перші вчителі танців – хореографи (Доменіко да П'яченца, Гульєльмо Ебрео де Пезаро, Антоніо Корназано, Чезаре Негрі, Фабріціо Карозо). Навчання танцям було обов'язковою умовою виховання як хлопчиків, так і дівчаток молодшого шкільного віку привілейованих класів. Крім приватних учителів танців, з'являлися приватні пансіони, де навчання танцям, музиці, співу стало системним і професійним. Саме в цей час виникає європейський балет. Взагалі, балетне мистецтво в кінці XVIII – на початку XIX століття розвивалося швидко.

Не втрачає своєї актуальності навчання танцям і в першій половині XIX століття, коли навчання танцям вимагалось згідно з правилами етикету. Уважалося, що танці допомагають у становленні світської людини. Танцювальному мистецтву навчали дітей лише заможних батьків. На теренах українських земель, що на той час входили до складу Російської імперії, у XIX столітті діяли як державні (парафіяльні, повітові училища, гімназії), так і приватні (Інститути шляхетних дівчат та кадетські шляхетні корпуси) заклади освіти. Навчання танцям передбачалося й навчальними програмами гімназій.

У 30-40 роки. XX століття в УРСР почали відкриватися комплексні позашкільні заклади – палаци та будинки піонерів і жовтенят. Саме при таких позашкільних закладах починають працювати танцювальні гуртки та ансамблі для дітей молодшого шкільного віку. Таким чином, навчання танцям виходить за рамки шкільного предмету і стає широко доступним для дітей у позашкільний час.

Аналіз поглядів педагогів та узагальнення досвіду вчителів-практиків, дало змогу визначити важливість навчання хореографії. Специфіка кожного історичного періоду зумовлена своєрідністю духовного життя суспільства, особливостями теорії і практики хореографічного виховання. Античність, Середньовіччя та Відродження – періоди інтенсивного накопичення досвіду з питань навчання танцям.

Період XIX – початку XX століття – період становлення навчання танцю, як обов’язкового предмета. У цей час з’являються перші хореографи. Навчання танцям починає вводитись до позашкільних закладів, які почали своє існування саме на початку XX століття.

Висновки до розділу 1

Проведений історіографічний пошук засвідчив, що, незважаючи на широкий і різноплановий спектр досліджуваних питань, у сучасному науковому просторі відсутні роботи, у яких була б представлена цілісна характеристика проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого дошкільного віку в позашкільних закладах України в другій половині XX століття, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

На підставі аналізу нормативних документів, довідкової літератури та праць науковців визначено суть базових понять дослідження – «позашкільна освіта», «система позашкільної освіти», «позашкільний заклад», «організація», «хореографія», «організація навчання хореографії». Так, констатовано, що *«позашкільна освіта»* – сукупність знань, умінь та навичок, котрі отримують учні у вільний від навчання час у закладах позашкільної освіти. Словник-довідник за редакцією В. Старости поняття *«позашкільні заклади»* тлумачить як установи, що займаються питаннями всебічного

гармонійного розвитку школярів відповідно до їхніх пізнавальних інтересів та творчих нахилів.

У довідковій літературі наголошено, що термін «хореографія» (походить від грецьких слів *χορεία* – танець, хоровод та *γραφή* – писати) дослівно перекладається як «мистецтво запису танцю балетмейстером». Узагальнення поглядів науковців (А. Мудрик, В. Овчарова, Л. Григорова) дає підстави стверджувати, що в широкому значенні поняття «організація» передбачає упорядкування в систему. Усе вище зазначене дозволило схарактеризувати ключове поняття дослідження – *«організація навчання хореографії»* – як спеціально організований процес, під час якого відбувається передача інформації, показ та виконання танцювальних рухів за допомогою особливої системи умовних позначень.

Вивчення широкої джерельної бази дало змогу стверджувати, що педагогічні погляди провідних педагогів-методистів таких, як Г. Березова, А. Ваганова, В. Верховинець, А. Дуйкан є підвалиною становлення уявлення про хореографію як танцювальне мистецтво.

Огляд історико-педагогічної, мистецтвознавчої, хореографічної літератури другої половини ХХ ст. переконує, що в цей період здійснювалося поступове проникнення хореографічно-естетичних ідеалів в освітню теорію і практику.

На сучасному етапі розвитку педагогічної думки та в практиці роботи навчальних і позашкільних закладів широко розробляються питання хореографічної творчості, змісту хореографічної освіти в позашкільних закладах, формування творчої особистості молодшого школяра шляхом залучення його до вивчення традицій та мистецької спадщини українського народу, культурних надбань попередніх поколінь. Пошуки сучасних педагогів-методистів із питань хореографічного виховання молоді сприяють реалізації завдань Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття), конкретизації змісту освітньої галузі «Мистецтво» та

«Фізкультурної освітньої галузі» Державного стандарту початкової загальної освіти.

У процесі наукового пошуку встановлено, що хореографічне мистецтво існує з найдавніших часів. Зокрема, мисливські, культові, релігійні та трудові традиції, що були започатковані у Стародавній Греції, Китаї, Індії, Єгипті та інших країнах, часто пов'язувались із танцювальними виставами. Особливо високо цінували танець філософи та поети Стародавньої Греції. Так, Плутарх стверджував, що танець є «красномовною поезією», Гомер вважав танець «бездоганим з усіх занять», Сократ високо цінував танець за його ритмічність, стрункість рухів, музичну досконалість. Узагалі, стародавні греки розглядали танець як гімнастику, засіб для оздоровлення тіла, мімічне мистецтво і вважали, що навчання дітей танцям необхідне для їхнього гармонійного розвитку і є одним із основних предметів.

Подальше вивчення окреслені питання зазнали в період Середньовіччя. Танці стають невід'ємною складовою лицарських турнірів, з'являються «професійні танцюристи», яких у Франції називали «жонглерами», в Німеччині – «шпильманами», на Русі – скоморохами.

Подальший активний розвиток проблема, яка вивчається, отримала в епоху Відродження. Саме в цей період уміння танцювати стає необхідною вимогою для вихованої й освіченої людини. Певний внесок у становлення питань організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку зробив відомий представник епохи Відродження – Вікторіно да Фельтре (1378-1446), який у Флоренції відкрив «Будинок радості» (1424 р.). Відомий італійський балетмейстер епохи Відродження – Гульєльмо Ебрео де Пезаро (1420 – 1484) – підготував і оприлюднив «Трактат про мистецтво танцю» (1463). У кінці XV століття при монарших дворах з'являються хореографи – учителі танців. До їхніх обов'язків належала постановка святкових видовищ і навчання танцям хлопців та дівчат.

Проведене дослідження свідчить, що становленню питань організації навчання хореографії молодших школярів сприяло і відкриття в Мілані

(1554) першої професійної школи танців, а початком професійної танцювальної освіти в Західній Європі вважається 1661 рік – час, коли Людовик XIV відкрив Академію танцю в Парижі.

Мистецтво хореографії, як стверджують фахівці, почало інтенсивно формуватися у ХУІ – ХУІІІ ст. Саме в цей період і було започатковано термін «хореографія». На початку ХІХ ст. у Західній Європі вже існувала система академічного танцю, яку запропонував відомий італійський хореограф та педагог К. Блазіс (1797 – 1878). У першій половині ХХ ст. у таких європейських країнах, як Велика Британія, Італія, Німеччина, Франція, Швейцарія набула популярності ідея ритмічного виховання дітей молодшого шкільного віку, починають з'являтися перші школи сучасного танцю.

Як свідчать науково-педагогічні джерела, ідея організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах України була пов'язана з: розвитком танцювальної культури за часів Київської Русі (Х – ХІІІ ст.); діяльністю скоморохів, які утримувалися при дворі й брали участь у всіх урочистостях; відкриттям придворного (ХУІІІ ст.) та публічного (1702) театрів; заснуванням інституту шляхетних дівчат (1764); прийняттям «Положення про початкові училища» (1864); становленням хореографічної школи в Харкові (поч. ХХ ст.); створенням Департаменту дошкільної та позашкільної освіти (1917); визнанням науковцями та громадськими діячами (Х. Алчевська, М. Грушевський, С. Русова) позашкільної освіти вагомою ланкою виховання особистості (1917); відкриттям перших центрів позашкільної творчої діяльності для учнів початкових класів – клубів, майданчиків, секцій, майстерень тощо (1918); прийняттям «Кодексу законів про народну освіту в УРСР» (1922); відкриттям школи українського народного танцю (20-ті рр. ХХ ст.); появою перших гуртків із позашкільної освіти (30-ті рр. ХХ ст.); започаткуванням системи навчальних хореографічних закладів (20-30-ті рр. ХХ ст.); відкриттям у Полтаві (1934) та Харкові (1935) палаців піонерів і жовтенят; започаткуванням майже в усіх обласних центрах України палаців та будинків піонерів і жовтенят, де почали

свою діяльність танцювальні гуртки та ансамблі для дітей молодшого шкільного віку (40-і рр. XX ст.).

Матеріали 1 розділу знайшли відображення в таких публікаціях автора [56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65].

Список використаних джерел до 1 розділу

1. Абызова Л. И. Творчество балейтместера И. Д. Бельского в контексте развития отечественного балетного театра 1950-1960-х годов : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.00. Санкт-Петербург : С.-Петербург. гуманитар. ун-т профсоюзов Акад. рус. балета им. А. Я. Вагановой, 2006. 26 с.
2. Авраменко В. А. Танки, музики і стрій. Нью Йорк ; Вінніпег ; Київ ; Львів : Ukraine Booksellerand Publishers Ltd, 1947. 88 с.
3. Андрощук Л. Впровадження педагогічної моделі формування індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя хореографії як творчий процес. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 7. С. 15-21.
4. Андрощук Л. М. Формування індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя хореографії : автореф. дис... канд. наук: 13.00.04. Умань, 2009. 22 с.
5. Балет : Энциклопедия. Гл. ред. Ю. Г. Григорович. М. : Советская энциклопедия, 1981. 564 с.
6. Баришникова Т. К. Азбука хореографии. Санкт-Петербург : Люкси ; Респекс, 1996. 256 с.
7. Бахрушин Ю. А. История танцев и балета : учеб. пособие. М. : Просвещение, 1977. 287 с.
8. Белова А. «Займусь опять ... моим счастливым детством ...»: детство дворянских девочек XVIII – середины XIX в. *Родина*. 2008. № 4. С. 110-113.
9. Бенещук Р. Хореографія як засіб гармонізації розвитку молодших школярів. *Нова педагогічна думка*. 2012. № 4. С. 120-122.
10. Березова Г. Хореографічна робота з дошкільнятами. К. : Музична Україна, 1982. 88 с.

11. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957 – 2000 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. К., 2001. 20 с.
12. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957 – 2000 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. К., 2001. 228 с.
13. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2008. 44 с.
14. Благова Т. О. Особливості професійної підготовки майбутніх учителів-хореографів у системі педагогічної освіти. *Вісник Житомирського державного університету. Сер.: Педагогічні науки*. 2010. Вип. 50. С. 72-76.
15. Благова Т. Особливості хореографічного виховання школярів у системі освіти в Україні: історико-педагогічний аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* . 2013. Вип. 3. С. 53-57. URL : доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2013_3_11
16. Блок Л. Д. Класический танец. История и современность. М. : Искусство, 1987. 556 с.
17. Богданов Г. Ф. Педагогическое руководство любительским танцевальным коллективом : учебно-методическое пособие. М. : ВЦХТ, 2011. Вып. 12 (172). 160 с.
18. Большая Советская Энциклопедия [в 30 т]. Т. 28 : Франкфурт – Чага. Гл. ред. А. М. Прохоров. М. : «Советская Энциклопедия», 1978. 616 с.
19. Бондаренко Л. Методика хореографічної роботи в школі та позашкільних закладах : посібник. К. : Музична Україна, 1985. 130 с.
20. Брайловская М. А. Русский балет в контексте традиции синтеза искусств (на примере первой послеоктябрьской эмиграционной волны) : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 24.00.01. Ярослав. гос. пед. ун-т им. К. Д. Ушинского. Ярославль, 2006. 22 с.

21. Буксинова О. Б. Танец в истории культуры народов Сибири : автореф. дис. ... д-ра искусствоведения : 24.00.01. Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. Санкт-Петербург, 2009. 46 с.
22. Бурля О. А. Формування педагогічної майстерності керівника дитячого хореографічного об'єднання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. К., 2004. 20 с.
23. Бурля О. А. Формування педагогічної майстерності керівника дитячого хореографічного об'єднання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. К., 2004. 219 с.
24. Ваганова А. Я. Основы классического танца. 6-е изд. М. ; Санкт-Петербург : Лань, 2000. 158 с.
25. Василенко К. Ю. Лексика українського народно-сценічного танцю : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознавства : 17.00.01. Київ. держ. ун-т культури і мистецтв. К., 1998. 52 с.
26. Вашкевич Н.Н. История хореографии всех веков и народов. СПб. : Лань, Планета музыки, 2009. 192 с.
27. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. 5-те вид., доп. К. : Музична Україна, 1990. 150 с.
28. Вільхова О. Г. Хореографічна підготовка молодших школярів у позашкільних навчально-виховних закладах України (1945 – 1991 роки). *Молодий вчений*, 2018. № 2 (54). С. 84-89.
29. Вінницький міський Палац дітей та юнацтва. Історія палацу : веб-сайт. URL : <https://vmpdu.edu.vn.ua/istoriya-palacu>
30. Ворожбіт В. В. Теорія і практика навчання образотворчого мистецтва учнів початкових шкіл Слобожанщини (кінець XIX – початок XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 2001. 200 с.
31. Все про танець : довідник. Уклад.: А. Є. Коротков, А. П. Тараканова. Кіровоград, 2005. 90 с.
32. Гваттерини М. Азбука балета. М. : БММ АО, 2001. 240 с.

33. Герасимчук Р. П. Народні танці українців Карпат. Бойківські і лемківські танці. Львів : Ін-т народознав. НАНУ, 2008. 320 с
34. Гнесина Ю. Л. Развитие профессионального танца в Средние века URL: <http://www.liveinternet.ru/community/middleages/post79715605/>
35. Голінська, Т. М. Естетичний розвиток молодших школярів засобами синтезу мистецтв. *Педагогічні науки*. 2003. Вип. 34. С. 141-145.
36. Гончаренко Ю. В. Естетичне виховання учнів початкових класів у процесі хореографічної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2009. 20 с.
37. Гончаренко Ю. В. Естетичне виховання учнів початкових класів у процесі хореографічної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2009. 230 с.
38. Горбатова Н.О. Становлення хореографічної освіти в Україні (кінець XIX – початок XX століття) веб-сайт. URL : https://revolution.allbest.ru/culture/00941102_0.html
39. Гриценко М. С. З історії дитячого комуністичного руху на Україні (1917 – 1958 рр.) : посібник з педагогіки та історії педагогіки для студентів-заочників. Одеса, 1958. 39 с.
40. Грошовенко О. П. Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі : автореф. дис... канд. наук: 13.00.07. К., 2008. 19 с.
41. Гудовсек О. Становлення і розвиток естетичного виховання учнів у позашкільних закладів України (1954 – 1991 рр.) : автореф. дис... канд. наук: 13.00.01. Рівне. 2011. 20 с.
42. Гузун Т. У., Гузун М. С. Здобутки українського хореографічного мистецтва в 30 – 70 рр. XX століття. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2010. № 52. С. 106-109.
43. Гуменюк А. І. Народне хореографічне мистецтво України. К. : АН УРСР, 1963. 236 с.

44. Гуменюк А. І. Українські народні танці. К. : Народна думка, 1969. 617 с.
45. Дитяча школа мистецтв № 6 ім. Г. Жуковського. веб-сайт. URL : <https://my-shkola.kiev.ua/khoreografichne-viddilennia/pro-khoreografichne-viddilennia>
46. Дитяча школа мистецтв № 5 імені І. О. Дунаєвського. веб-сайт. URL : <http://dshm5.com.ua/>
47. До 100-річчя позашкільної освіти в Україні (інформаційний матеріал). веб-сайт. URL : <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2014/09/100info.pdf>
48. До 100-річчя позашкільної освіти в Україні. веб-сайт. URL : <http://osvita.adm-km.gov.ua/?p=5184>
49. Дослідження взаємодії школи і позашкільних закладів як системи спільної діяльності по формуванню морально-ціннісних орієнтацій у дівчат-підлітків. Н. К. Сінькевич; Нац. парлам. б-ка України. Інформ. центр з питань культури та мистец. К., 1999. 20 с.
50. Дуйкан А. Танец будущего. М., 1907.
51. Запорізький палац дитячої та юнацької творчості. Про палац. веб-сайт. URL : <http://gordiy.zp.ua/pro-palats/>
52. Захаров В. М. Современная концепция развития народной хореографии в контексте усного творчества и художественных промыслов : автореф. дис. ... канд. культурологии : 24.00.01. М-во образования РФ, Гос. акад. славян. культуры. М., 2003. 43 с.
53. Захарчук Н. В. Словник хореографічних термінів : навчально-методичний посібник. Луцьк : Твердиня, 2013. 27 с.
54. Згурський А. М. Методика викладання бальних танців у школі. К. : Музична Україна, 1978. 112 с.
55. Зінов'єв Р. С. Дослідження систем запису танцювальних рухів як джерела реставрації зразків хореографії епохи Відродження. *Культура і*

мистецтво у сучасному світі. 2015. Вип. 16. С. 114-121. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kmss_2015_16_17

56. Зінченко К. В. До питання навчання дітей молодшого шкільного віку хореографії. *Професійна підготовка педагога: історичний досвід і виклики сучасності* : зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Дрогобич, 2013. С. 240-244.

57. Зінченко К. В. Навчання дітей танцям у Стародавній Греції. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі* : зб. наук. пр. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2013. Вип. 30 (83). С. 18-22.

58. Зінченко К. В. Діяльність перших професійних вчителів танців епохи Відродження. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 32 (85). С. 55-60.

59. Зінченко К. В. Навчання дітей танцям в епоху Середньовіччя. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. Херсон : ХНТУ, 2013. Вип. 1 (8). С. 278-282.

60. Зінченко К. В. Танці у виховних системах стародавньої Греції. *«Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (20 квітня 2013 року, м. Київ). К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». 2013. С. 8-10.

61. Значення Асамблей в епоху Петра I URL : <https://studfile.net/preview/5045025/page:4/>

62. Зозуля К. В. Діяльність Харківського інституту шляхетних дівчат. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* : наук. журн. Педагогічні науки. Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2014. Вип. 3 (75) С. 150-155.

63. Зозуля К. В. Навчання дітей танцям у першій половині XIX століття. *Наукові записки кафедри педагогіки* : зб. наук. пр. Х. : ХНУ, 2014. Вип. XXXV. С. 75-82.

64. Зозуля К. В. Розвиток хореографії в епоху Відродження. *«Тенденції розвитку педагогіки та психології в XXI столітті»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф.: (6-7 грудня 2013 року, м. Одеса). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2013. С. 72-73.

65. Зозуля К. В. Розвиток хореографії на початку XIX століття. *«Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (28-29 березня 2014 року, м. Львів). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. С.46-48.

66. Історія Сумського палацу дітей та юнацтва. веб-сайт. URL : http://palac-s.ucoz.ua/index/istorija_palacu/0-32

67. Київська дитяча школа мистецтв № 2 імені Михайла Вериківського. веб-сайт. URL : <https://very-artschool.com/>

68. Київська дитяча школа мистецтв ім. Стефана Турчака. веб-сайт. URL : <http://artschool-turchak.kiev.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%83/>

69. Київська дитяча школа мистецтв ім. М. І. Вериківського «Ярославна». веб-сайт. URL : <http://yaroslavna.in.ua/>

70. Колногузенко Б. М. Методика роботи з хореографічним колективом. Ч. 1 : Хореографічна робота з дітьми : навчальний посібник. Х. : ХДАК, 2005. 153 с.

71. Комунальний заклад «Харківський палац дитячої та юнацької творчості Харківської міської ради Харківської області». веб-сайт. URL : http://dvorec.edu.kh.ua/programi_navchannya/

72. Комунальний початковий спеціалізований учбовий заклад Дитяча школа мистецтв № 6. веб-сайт. URL : <http://dshi6.kharkov.ua/ua/page/horeograficheskoe-otdelenie>

73. Конорова Е. В. Методическое пособие по ритмике. М. : Музгиз, 1956. Вып. 2. С. 14-16, 65-71.
74. Конорова Е. В. Хореографическая работа со школьниками. М., 1958. 143 с.
75. Концепція позашкільної освіти та виховання, затв. колегією М-ва освіти України : протокол № 16/3-8 від 25 груд. 1996 р.
76. Концепція краєзнавчої освіти та виховання (шкільної, позашкільної, вищої педагогічної). Уклад. В. В. Обозний; МОН України, НПУ імені М. П. Драгоманова. К. : Видавництво «Науковий світ», 2000. 47 с.
77. Корнієнко Т. Організація дозвілля школярів у вітчизняній педагогічній думці (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Х., 2011. 20 с.
78. Косаковська Л. П. Мистецька парадигма Василя Авраменко в контексті розвитку української культури XX ст. : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 26.00.01. Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. К., 2009. 19 с.
79. Красовская В. М. Западноевропейский балетный театр. Преромантизм. Ленинград : Искусство, 1983. 431 с.
80. Красовская В. М. Западноевропейский балетный театр. Эпоха Новерра. М. : Искусство, 1981. 295 с.
81. Красовская В. М. Западноевропейский балетный театр: Очерки истории: От истоков до середины XVIII века. М. : Искусство, 1979. 295 с.
82. Красовская В. М. История русского балета. Ленинград : Искусство, 1978. 231 с.
83. Красовская В. М. Советский балетный театр 1917–1967 гг. Москва : Искусство, 1976. 376 с.
84. Кузьминський А. І. Педагогіка: Підручник. К., Знання, 2007. 447с.
85. Лебедев П. А. Вопросы методологии истории русской и всеобщей педагогики в трудах П. Ф. Каптерева. *Советская педагогика*. 1983. № 3. С. 107-112.

86. Легка С. А. Українська народна хореографічна культура ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 17.00.01. К., 2003. 23 с.
87. Лицем до школи (Із звітної доповіді ЦК ІХ з'їздові ЛКСМУ 6 квітня 1936 р.). *Піонерія України. 1917–1941 рр.* : збірник. [Уклад. І. С. Вавілов]. К. : «Молодь», 1979. С. 271-272.
88. Лузан П. Г., Васюк О. В. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник, 2-ге вид., доп. і перероб. К. : ДАКККіМ, 2010. 296 с.
89. Максименко В.П. Дидактика: курс лекцій: Навчальний посібник. Хмельницький: ХмЦНП, 2013. 222 с.
90. Мамешина О. С. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2004. 29 с.
91. Марусик Н. Ритміка і хореографія як засіб естетичного виховання молодших школярів. *Вісник Прикарпатського університету. Сер.: Педагогіка*. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т, 2007. Вип. 13-14, ч. 2. С. 74-82.
92. Матвієнко О. В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. К., 1999.
93. Мелентьев О. Б. Теорія і методика позашкільної освіти. Умань : АЛМІ, 2013. 182 с.
94. Мелітопольський палац дитячої та юнацької творчості. Палац дитинства крізь призму часу. веб-сайт. URL : <http://www.pou.org.ua/2020/05/01/palats-dytynstva-kriz-pryzmu-chasu/>
95. Можарівська І. М. Розвиток позашкільної освіти й виховання на Волині-Житомирщині (друга половина ХІХ – 30-ті роки ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир , 2011. 20 с.
96. Музыкальная энциклопедия: [в 6 т.]. Т. 6. Хейнце – Яшугин. Гл. ред. Ю. В. Келдыш. М. : Советская Энциклопедия, 1982. 1008 с.

97. Навчальні програми з позашкільної освіти. Художньо-естетичний напрям. Колектив авторів: Богусевич Н. О., Борсук Н. В., Борсук О. В., Вержбицька І. В., Іваницька К. В., Куніцький В. В., Мосякова І. Ю., Окушко Т. К., Опанасюк К. М., Шумило Т. В. К.: Центр творчості дітей та юнацтва «Шевченківець», 2016. 106с. URL : https://ab3t6dizyvhwvwbxvwkw4omjiezkytb.cdn-freehost.com.ua/wp-content/uploads/2016/08/Puls_program_new.pdf

98. Народний художній колектив «Спортивно-танцювальний ансамбль «Пульс» Центру творчості дітей та юнацтва «Шевченківець». веб-сайт. URL : <https://puls-ua.com/nabir-detej/>

99. Никитин В.Ю. Профессионально-педагогическая подготовка балетмейстера в учебных заведениях культуры и искусств : автореф. дис. док. пед. наук : 13.00.08. М., 2007. 49 с.

100. Нилов В. Н. Хореография в системе художественного воспитания младших школьников : теория и практика : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.05.05. М., 1998. URL : <http://www.dissercat.com/content/khoreografiya-v-sisteme-khudozhestvennogo-vospitaniya-mladshikh-shkolnikov-teoriya-i-praktik#ixzz2FaACXGvQ>

101. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу : колективна монографія. За ред. О. В. Литовченко. К. : Педагогічна думка, 2012. 192 с.

102. Основні види хореографічного мистецтва веб-сайт. URL : <https://ukrbukva.net/page,7,105969-Osnovnye-vidy-horeograficheskogo-iskusstva.html>

103. Павлюк Т. С. Українське балетмейстерське мистецтво другої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01. Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв, 2005. 20 с.

104. Палац творчості дітей та юнацтва Броварської міської ради Київської області. Хореографічний колектив «Вікторія» веб-сайт. URL :

<https://www.bdut.org.ua/hudozhno-estetychnyj-napryam/horeohrafichnyj-kolektyv-viktorija/>

105. Пархоменко О. М. Формування балетмейстерських умінь майбутніх учителів хореографії у процесі фахової підготовки : дис... канд. наук: 13.00.04. Ніжин. 2016. 249 с.

106. Підлипська А. М. Народна хореографічна культура кримських татар XIX – першої половини XX століття (до 1941 р.) у Криму : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01. Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. К., 2005. 20 с.

107. Піонерія України. 1941–1982 : Збірник. Документи, спогади, статті, фотографії. Упоряд. Б. М. Нудлін. К. : Молодь, 1983. 384 с.

108. Погребняк М. М. Танець «модерн» у художній культурі XX ст. : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01. Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. К., 2009. 20 с.

109. Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку : монографія : у 3 кн. Кн. 1. За заг. ред. Л. В. Тихенко. Суми : Університетська книга, 2013. 271 с.

110. Положення про мистецьку школу : Наказ М-ва культури і мистецтв України № 686 від 09.08.2018 . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1004-18#Text>

111. Положення про початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання) : Наказ М-ва культури і мистецтв України № 523 від 06 серп. 2001 р. із змінами, внесеними згідно з Наказом М-ва культури і туризму N 331 від 23.05.2006. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0803-01>

112. Полтавський палац дитячої творчості. Історія. веб-сайт. URL : <http://ppdut.pl.ua/istoriya-palatsu.html>

113. Про освіту : Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. С. 7-84.

114. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 № 1841-III. URL : https://kodeksy.com.ua/pro_pozashkilnu_osvitu.htm
115. Програма для хореографічної школи, хореографічного відділення початкового спеціалізованого мистецького навчального закладу (школи естетичного виховання. Напрямок «Народно-сценічний танець». Уклад. О. М. Тіщенко. К., 2012. 48 с. URL : https://drive.google.com/file/d/0B5VF_C0r5HsBcDBnU0xMZl9RMjg/view
116. Програма з хореографічного навчання дітей у підготовчих групах загальноосвітніх шкіл, шкіл мистецтв і позашкільних закладів України. Уклад. А. Тараканова. К., 1993. 24 с.
117. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: дис... д-ра пед. наук: 13.00.07. Тернопіль, 2005.
118. Ромм В. В. Танец как фактор эволюции человеческой культуры : дис. докт. культурологи : 24.00.01 Барнаул, 2006. 403 с.
119. Ромм В. В. Тысячелетия классического танца. Новосибирск, 1998. 160 с.
120. Рудічєва Н. К. Теорія та практика навчання співу у початкових школах Слобожанщини (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. наук : 13.00.01. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 2007. 268 с.
121. Савченко Н. С. Становлення і розвиток позашкільної освіти і виховання у Польщі (XVIII-XX ст.) : монографія. Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград : КОД, 2010. Ч. 1 : Громадсько-педагогічні рухи. 315 с.
122. Сердюк Т. І. Формування художньо-естетичного досвіду майбутніх учителів хореографії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. К., 2009. 22 с.

123. Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів. В. М. Глазиріна [та ін.]. Черкас. держ. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси : ЧДУ, 2002. 112 с.
124. Спектор М. П. Перший в СРСР. *Піонерія України*. 1917 – 1941 рр. : збірник. [уклад. І. С. Вавілов]. К. : «Молодь», 1979. С. 258-264.
125. Станішевський Ю. О. Балетний театр України 225 років. НАН України; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського; Акад. мистецтв України [та ін.]. К. : Музична Україна, 2003. 438 с.
126. Становлення хореографічної освіти в Україні (кінець XIX – початок XX століття) URL : https://revolution.allbest.ru/culture/00941102_0.html
127. Сущенко Т. І. Педагогічний процес у позашкільних закладах : Дис...д-ра пед. наук: 13.00.01. 1993. 332 с.
128. Тараканова А. П. Танцюйте з нами : навчально-методичний посібник для вчителів хореографії (1-4 кл.) і керівників хореографічних гуртків (початковий рівень) загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів. Вінниця : НОВА КНИГА, 2010. 160 с.
129. Таранцева О. Формування фахових умінь майбутніх вчителів хореографії засобами українського народного танцю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. К., 2002. 224 с.
130. Термінологічний словник з курсу «Педагогіка» : навчально-методичний посібник. За ред. В. І. Старости. Ужгород : Говерла, 2012. 142 с.
131. Ткаченко Т. Н. Работа с танцевальным коллективом. М. : Искусство, 1958. 148 с.
132. Український радянський енциклопедичний словник : в 3 т. Редкол.: А. В. Кудрицький [та ін.]. 2-ге вид. К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР. 1987. Т. 2. 736 с.

133. УСЕ: універсальний словник-енциклопедія. Гол. ред. М. Попович. 3-тє вид., перероб. і доп. К. : Всеуuito ; Новий друк, 2003. 1414 с.
134. Фокина Е. А. Хореография в общеобразовательной школе как средство гармонизации развития личности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Тюмен. гос. ун-т. Тюмень, 2002. 195 с. URL:
<http://www.dissercat.com/content/khoreografiya-vobshcheobrazovatelnoi-shkole-kak-sredstvo-garmonizatsii-razvitiya-lichnosti#ixzz4xUq1N97s>
135. Харківська хореографічна школа. веб-сайт. URL :
<https://ballet.kharkov.ua/informatsiya/informatsiya-dlya-roditelej/pravila-priema.html>
136. Херсонський палац дитячої та юнацької творчості. Історія палацу. веб-сайт. URL :
<https://dvorecpionerov.jimdofree.com/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%86%D1%83/>
137. Худеков С. Н. Всеобщая история танца. М. : Эксмо, 2009. 608 с.
138. Худеков С. Н. История танцев : в 4 ч. Санкт-Петербург : Петербург. газета, 1914. Ч. 2. 371 с.
139. Цвєткова Л. Ю. Методика викладання класичного танцю : підручник. 2-ге вид. Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. К. : Альтерпрес, 2007. 324 с.
140. Цвірова Т. «Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920-1941 рр.)» : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 К., 2004. 236 с.
141. Центр розвитку дітей та юнацтва «Дивосвіт». веб-сайт. URL :
<https://divosvit.vn.ua/konstantinovich/course/282>
142. Чепалов О. І. Хореографічний театр Західної Європи ХХ століття. Х. : ХДАК, 2007. 344 с.

143. Чо Ми-сон. Национальная идея в контексте мирового балета (на примере балета «Сим Чхон») : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : спец. 17.00.02. С.-Петербург. гос. консерватория им. Н. А. Римского-Корсакова. Санкт-Петербург, 2007. 21 с.

144. Чуприна П. Я. Творча діяльність Національного академічного театру опери та балету України ім. Т. Г. Шевченко в контексті розвитку української художньої культури (1991-2001 рр.) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01. Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. К., 2005. 20 с.

145. Шабаліна О. М. Модерний танець жінок балетмейстерів Заходу XX ст.: культурологічний аспект : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01. Харків. держ. акад. культури. Х., 2010. 18 с.

146. Шамрова О.А. Особенности профессиональной подготовки руководителей хореографических коллективов. URL: http://www.rusnauka.com/10._ENXXIV_2007/Pedagogica/21814.doc.htm/

147. Шариков Д. І. Мистецтвознавча наука хореологія як феномен художньої культури : монографія. Київ. міжнар. ун-т. К., 2013. Ч. І. Філософія балету та онтологія танцю. 204 с.

148. Шариков Д. І. Мистецтвознавча наука хореологія як феномен художньої культури : монографія. Київ. міжнар. ун-т. К., 2013. Ч. 2. Історія та художня практика хореографічної культури. 203 с.

149. Шариков Д. І. Мистецтвознавча наука хореологія як феномен художньої культури : монографія. Київ. міжнар. ун-т. К., 2013. Ч. 3. Типологія хореографії. 90 с.

150. Шариков Д. І. Сучасна хореографія як феномен художньої культури XX століття : дис... канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01. Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. К., 2008. 190 с.

151. Шариков Д. І. Теорія, історія та практика сучасної хореографії. Генезис і класифікація сучасної хореографії – напрями, стилі, види :

монографія. Київ. міжнар. ун-т, Ін-т телебачення, кіно і театру. К., 2010. 208 с.

152. Шевчук А. С. Дитяча хореографія : навчально-методичний посібник. 3-тє вид., зі змін. та доповн. Тернопіль : Мандрівець, 2016. 288 с.
URL :
https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/programi/hevchuk_Dut_Horeografiya.pdf

153. Юрьева М. Н. Компетентностная модель выпускника-хореографа. *Высшее образование сегодня*. 2010. № 4. С. 50-53.

154. Goldenberg R. L. Performance Art: from Futurism to the Present. Singapore : Thames&Hudson world of art, 2000. 232 p.

155. Le Moal Philippe Dictionnaire de la danse. Paris : Larousse, 1999. 864 p.

156. Marselle Mitchel, Isabelle Ginot La Dance au XX siècle. Paris : Bordas, 1995. 264 p.

РОЗДІЛ 2.

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ
НАВЧАННЯ ХОРЕОГРАФІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО
ВІКУ В ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ДРУГА
ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ)**

Ураховуючи зміни суспільно-політичних та економічних чинників, прийняття нормативних документів, що регламентували діяльність позашкільних закладів для дітей молодшого шкільного віку та організацію навчання хореографії в них, погляди науково-педагогічної громадськості на мету, завдання, суб'єкти, зміст, принципи, форми, методи та підготовку педагогічних кадрів до організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах, досвід діяльності зазначених закладів, науково обґрунтовано три етапи розвитку проблеми організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах України другої половини XX ст.: *I етап (1946-1965)* – етап розробки теорії та вдосконалення практики організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах УРСР; *II етап (1966-1990)* – етап прогресивних нововведень у теорію і практику навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах УРСР; *III етап (1991-2000)* – етап збагачення принципів, форм та методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України.

2.1. Етапи розвитку проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України (друга половина XX століття)

2.1.1 Розробка теорії та вдосконалення практики організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах УРСР (1946-1965 рр.)

У післявоєнний період, як уже зазначалось, були зроблені серйозні зусилля з відновлення системи позашкільних закладів. Уже в квітні 1946 року питанню розвитку позакласної й позашкільної діяльності було присвячено спеціальне засідання Колегії МО СРСР, на якому, «відкинувши самим рішучим чином те абсолютно неправильне положення, що позашкільна робота є лише прикрасою дозвілля», і підкресливши, що «правильно поставлена ця робота таїть у собі невикористані можливості в сенсі освітнього, культурного та ідейного зростання учнів», було поставлено завдання «зробити її обов'язковою соратницею в роботі вчителя з організації освіти дітей, неодмінною складовою його роботи» [26].

У 1946 виходить Постанова ЦК ВКП (б) «Про заходи покращення позашкільної діяльності з дітьми», у відповідності з якою органам народної освіти пропонувалось розгорнути позашкільну діяльність у широких масштабах, зміцнити матеріальну базу позашкільних дитячих закладів, укомплектувати їх кваліфікованими педагогічними працівниками. Увага, котру раніше приділяли розвитку позашкільної роботи з дітьми партійні й державні органи, призводить до досить швидкого кількісного збільшення позашкільних установ.

Саме в 1946 році у Херсонській області (м. Борислав) відновлює свою роботу будинок піонерів та школярів (директор А. Петренко). Будинок

піонерів та школярів працював та об'єднував учнів усіх класів та здійснював всебічний розвиток дітей у позанавчальний час. Головні напрями роботи були сконцентровані у таких відділах: політико-масовий; методичний; художнього виховання (об'єднував гуртки фото і кіно любителів, театральний, вокальний та *хореографічний*); військово-спортивний.

У 1947 р. на базі Київського міського палацу піонерів і школярів розпочало свою роботу «Товариство науки й техніки учнів». А вже в 1950 р. у місті було проведено першу учнівську науково-практичну конференцію.

Взагалі, до 1950 року число таких установ збільшується до 2200 одиниць, що майже на 500 перевищує довоєнний рівень (1941 рік – 1943 установи) [171].

У 1952 р. було прийнято спеціальну постанову РМ СРСР «Про впорядкування, введення типових штатів та встановлення посадових окладів працівникам позашкільних установ» [85]. У відповідності до зазначеної постанови звертається особлива увага педагогічних колективів на новий зміст позашкільної освіти, необхідність проведення трудового виховання школярів, розвиток творчої особистості, реформування форм та методів роботи з кадрами, розподіл за позашкільними закладами шефських організацій і підприємств, військових формувань, творчих спілок тощо. Поруч із цим, певне спрямовування на розвиток здібностей і навичок учнів із технічної, натуралістичної, екологічної творчості, туристсько-краєзнавчої роботи, художньо-естетичного виховання отримали зміст, форми та методи позашкільної діяльності. Саме в цей період значна увага приділяється розвиткові політичних гуртків і військово-патріотичних клубів [88].

В середині ХХ століття в Україні у відповідності до Постанови РМ СРСР «Про впорядкування мережі, затвердження типових штатів і встановлення посадових окладів працівникам позашкільних закладів міністерств освіти союзних республік» (1952 р.) [85] працювала широка мережа позашкільних установ, які займалися естетичним вихованням молодого покоління.

Мережа охоплювала різноманітні позашкільні установи (обласні та місцеві палаци, дитячі клуби, майданчики, будинки піонерів і жовтеньят) і спеціалізовані позашкільні установи (будинки художнього виховання, дитячі бібліотеки та театри, музичні і художні школи, будинки художньої творчості, музеї тощо). Усе вище зазначене вимагало певного угруповання таких закладів освіти, з'ясування їх статусу.

Необхідно також наголосити на тому, що на окресленому етапі вже було започатковано державну систему позашкільної освіти, прийняття відповідних урядових документів, а саме: наказу «Про стан і заходи поліпшення роботи дитячих позашкільних установ Міністерства освіти УРСР» (1953 р.) [107], «Положення про позашкільні заклади Міністерства освіти УРСР» (1954 р.) [98], наказу «Про затвердження форм первинного обліку гурткової, масової і методичної роботи в позашкільних установах та інструкцій до введення цих форм» (1954 р.) [98], закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.) [42], постанови «Про заходи щодо поліпшення роботи установ культури та освіти в справі естетичного виховання дітей та молоді» (1958 р.) [45], «Про організацію в школах занять з бальних танців» (1963 р.) [46], положення «Про роботу хореографічних гуртків (бального та сценічного танцю) у початкових, восьмирічних і середніх школах УРСР» (1963 р.), які сприяли розвитку мережі закладів позашкільної освіти [46].

Зокрема, станом на 1950 рік в УРСР працювало 277 закладів позашкільної освіти. У зазначений період продовжувалося розширення мережі позашкільних закладів, створювались своєрідні комплекси (клуби, флотилії тощо), що об'єднували дітей різного віку, які вимагали до себе педагогічно продуманого підходу. В 1954 р., як свідчать архівні матеріали, на території України існувало вже 646 закладів позашкільної освіти, а в 1968 р. – 1180 закладів [33; 171].

Збільшення числа й різноманітності позашкільних закладів визначає необхідність упорядкування їхньої діяльності. На окресленому етапі (1946-

1965 рр.) починається процес упорядкування роботи з кадрами, визначення правового статусу педагогічних працівників і типів цих установ. Постановою РМ СРСР «Про впорядкування мережі, введенні типових штатів і встановлення посадових окладів працівникам позашкільних установ» (квітень 1952 р.) була встановлена єдина номенклатура позашкільних установ, визначено правове становище їх працівників, окреслено шляхи подальшого розвитку позашкільних закладів. У цей період посилюється роль позашкільних установ як методичних центрів, зміцнюються їхні зв'язки зі школою і громадськістю, педагогічними колективами позашкільних установ, активно використовується у виховній роботі індивідуально-особистісний підхід, який органічно доповнюється й розвитком дитячого самоврядування [85; 122].

До позашкільних закладів, де навчали хореографії в цей період належали будинки художнього виховання, палаци та будинки піонерів.

Наприклад, будинки художнього виховання організовувалися з метою керування естетично-художнім вихованням дітей шкільного віку. Крім занять із дітьми, у них проводилась інструктивно-методична робота з методистами з художнього виховання дітей. Будинкам художнього виховання були підпорядковані палаци та будинки піонерів, піонерські клуби й різноманітні гуртки в закладах загальної середньої освіти України (поетичні, хореографічні, художні, хорові та ін.). Уся виховна, методична діяльність у зазначених установах організовувалась у тісному зв'язку з дитячими театрами, бібліотеками, палацами та будинками піонерів. Вона мала характер інструктивних порад із метою навчити педагогів-вихователів на місцях, як організовувати глядача, проводити ігри, пропагувати художню діяльність серед учнів [73]. Будинки художнього виховання мали постійний, стаціонарний та пересувний театр для організації вистав у віддалених населених пунктах.

Палаци та будинки піонерів стали найбільшими навчально-виховними центрами естетичного виховання в УРСР. Такі заклади створювалися у

зв'язку з необхідністю розв'язання питання організації дозвілля дітей, їхнього всебічного розвитку. Як свідчать результати проведеного дослідження, при палацах і будинках піонерів існували художні відділи, котрі об'єднували навколо себе найталановитіших дітей у сфері мистецтва. Тут працювали різні секції й гуртки: хореографічні, юних композиторів, музичного виховання, драматичні студії, музичні, хорові та ін. [33].

У зазначеній мережі позашкільних установ навчання хореографії молодших школярів відбувалося в таких організаційних формах як гуртки, групи, колективи, ансамблі пісні і танцю, ансамблі народного танцю та колективні заняття (Див. таблицю 2.1.1.1).

Таблиця 2.1.1.1

Організаційні форми навчання хореографії на першому етапі (1946 – 1965 рр.)

Гуртки	Групи
Колективи	Ансамблі пісні і танцю
Ансамблі народного танцю	Колективні заняття

Гурток – це об'єднання школярів відповідно до їхніх здібностей, інтересів та нахилів до певного виду діяльності з урахуванням психофізичних особливостей, віку, стану здоров'я [103].

Група – це складник гуртка, відділу, відділення або творчого об'єднання певного профілю [103].

Зазначимо, що на першому етапі (1946-1965 рр.) у деяких областях України не було танцювальних гуртків. Так, у 1945 – 1946 рр. у школах Полтавської області не було створено жодного хореографічного гуртка, перевага надавалася співочим, драматичним, літературним [23].

На досліджуваному етапі у 1958 р. при ансамблі «Ятрань», заснованому в 1949 р. у м. Кіровограді, створено дитячий самодіяльний колектив «Ятранчик».

Варто звернути увагу на те, що на визначеному етапі не існувало спеціальних програм із навчання хореографії молодших школярів. Згідно з «Положенням про позашкільні установи МО Української РСР» (наказ № 12 МО УРСР від 18 січня 1954 р.) *завданнями* навчання молодших школярів хореографії у позашкільних установах були: ознайомлення молодших школярів із кращими творами мистецтва; розвиток творчих здібностей та нахилів дітей молодшого шкільного віку; проведення масових заходів – зустрічі з працівниками галузі мистецтва, виставки, огляди та конкурси учнівської художньої творчості, свята; надавання методичної і практичної допомоги школам і дитячим будинкам міста, області в розвитку позашкільної роботи з художнього виховання дітей, у розгортанні художньої самодіяльності в піонерських дружинах та загонах [98].

Відділ художнього виховання організовував роботу гуртків та колективів: хорових, вокальних, музичних, оркестрів народних та духових інструментів, симфонічного, баяністів, образотворчого мистецтва, театру тіней, літературного та художнього слова, танцювальних, художньої самодіяльності дітей молодшого шкільного віку.

При палаці та будинку піонерів утворювалися піонерські ансамблі пісні й танцю [98].

На основі вивчення та узагальнення науково-педагогічної літератури [4; 5; 65; 123; 127], архівних джерел [159; 160; 162] і збірників наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР досліджуваного етапу [46; 101; 158] було з'ясовано, що *мета* організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах на цьому етапі полягала у сприянні естетичному вихованню й гармонійному та фізичному розвитку дітей.

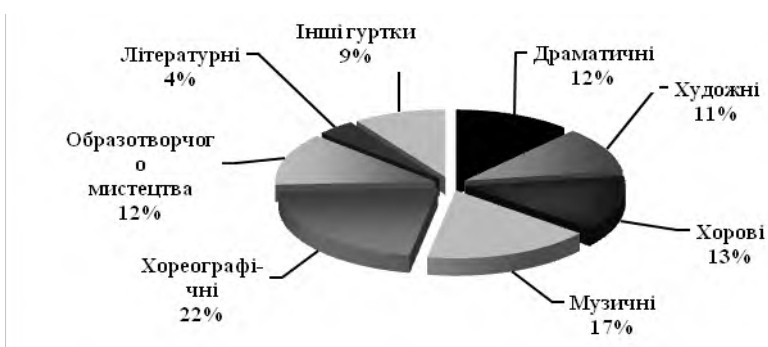
Виявлено, що розробці теорії та вдосконаленню практики організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку у позашкільних закладах на досліджуваному етапі сприяли наукові здобутки О. Конорової (зміст підготовки кадрів мистецького спрямування, методи навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку); В. Сухомлинського (естетичне

виховання молодших школярів засобами естетичного мистецтва; зміст позашкільної діяльності учнів початкової школи); Л. Бондаренко, А. Гусакова (зміст та особливості проведення занять із хореографії з дітьми різних вікових груп взагалі та молодшого шкільного віку зокрема); І. Антипової, А. Ткаченко (специфіка діяльності танцювального гуртка для молодших школярів у школі та клубі).

Система позашкільних закладів розвивалась як підвідомча й міжгалузева. Частина позашкільних установ була підпорядкована МО УРСР (палади та будинки піонерів, клуби прихильників мистецтв), частина – МК УРСР (хореографічні, художні та музичні школи, дитячі театри й театри юного глядача, дитячі бібліотеки та кінотеатри), частина – профспілковим об'єднанням (дитячі клуби, будинки культури та піонерські табори). Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що найбільшого поширення на окресленому етапі набули гуртки естетичного спрямування, з яких хореографічних – 22%. Їх розподіл на кінець 1956 року можна побачити на рисунку 2.1.1.2.

Рисунок 2.1.1.2

**Кількість гуртків естетичного спрямування у позашкільних
установах України, 1956 р.**

Робота хореографічних та танцювальних гуртків для дітей різного віку, включаючи молодших школярів, здійснювалася, за бажанням керівників, і

відповідала програмам, розробленим Міністерством освіти УРСР (Див. таблицю 2.1.1.3).

Таблиця 2.1.1.3

**Заклади,
де навчали хореографії молодших школярів на першому етапі**

<i>1946-1965 рр.</i>	
Палаці піонерів	Будинки художнього виховання дітей
Клуби піонерів	Хореографічні школи

У 50-ті роки поширюються сільськогосподарський і краєзнавчий напрями дослідницької діяльності школярів, що базувалися на впровадженні в практику роботи позашкільних закладів різноманітних форм і методів, спрямованих на розвиток знань, самостійності й творчих здібностей дітей і підлітків.

Уперше методи навчання хореографії у досліджуваний період було згадано в книзі під редакцією Е. Конорової «Естетичне виховання засобами хореографічного мистецтва» (1953) [65]. А в книзі «Хореографічна робота зі школярами» (1956) під редакцією А. Гусакова описуються заняття з дітьми різних вікових груп: «Діти виконують танцювальні вправи за показом керівника, причому він неодноразово нагадує їм про необхідність правильно та точно виконувати форми рухів ...» [34].

Найбільш поширеними *формами* навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в цей період були гуртки (танцювальні, хореографічні), які працюють при будинках та палацах піонерів, художніх та хореографічних школах.

У 1957 році була заснована єдина в Україні Харківська хореографічна школа на базі балетної студії при театрі опери та балету. За даними, знайденими в архіві, на досліджуваному етапі в Українській державі

набувають розвитку клуби та палаци піонерів, будинки художньої творчості, зростає численність танцювальних гуртків та кількість дітей, що в них навчаються. Наприклад, на початку окресленого етапу численність палаців піонерів складала 24, клубів піонерів – 250, будинків художньої творчості – 3, а танцювальних гуртків – 189. Дітей, які в них навчалися – 5456 осіб [171].

А вже на кінець 1957 року палаців піонерів на території УРСР нараховувалось 34, так як у Дніпропетровській, Закарпатській та Станіславській областях відкрилися ще по одному палацу, а в Запорізькій та Тернопільській областях їх кількість зросла від 1 до 4. На кінець 1958 року чисельність палаців піонерів досягла 45 за рахунок відкриття 13 нових палаців у Житомирській, Закарпатській, Київській, Луганській та Чернігівській областях.

Житомирський відділ народної освіти повідомляв, що в 1966 році збільшення учасників у гуртках палаців піонерів на 337 осіб сталося за рахунок 2-х новоутворених гуртків [171].

У Харківській області в палаці піонерів кількість гуртків збільшилася за рахунок відкриття додаткових груп, а кількість педагогічних працівників зменшилася за рахунок збільшення навантаження на одного працівника [171].

Доцільно звернути увагу і на те, що на етапі розробки теорії та вдосконалення практики організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах УРСР починають з'являтися перші «народні» та «зразкові» самодіяльні ансамблі. Ансамблі народного танцю, окрім виховної, освітньої та художньої функцій, виконували ще й важливу роль пропаганди радянської ідеології в мистецтві. Насамперед, це призвело до розширення мережі аматорських колективів народного танцю, а також стимулювало розвиток цього жанру в дитячій самодіяльності.

На першому етапі (1946-1965 *pp.*) на базі Харківського обласного палацу дитячої та юнацької творчості у 1962 році Гудименком Віктором Васильовичем було створено Ансамбль «Щасливе дитинство».

Серед перших масових наукових об'єднань необхідно відмітити й, створену в 1963 р., Кримську малу академію наук «Пошукувач», досвід якої був покладений в основу створення в 60-80 рр. Малих академій наук у різних регіонах України.

У вересні 1964 році на Полтавщині був створений танцювальний гурток «Подільничик», організатором та керівником якого був заслужений учитель Ю. Гурєєв. Гурток налічував 16 хлопчиків різного віку, в тому числі і молодшого шкільного віку.

Дослідження засвідчило, що на першому етапі робота хореографічних гуртків була спрямована на виховання дітей молодшого шкільного віку, розвиток їхніх пізнавальних інтересів, суспільної активності та залишалася важливим чинником естетичного й фізичного розвитку особистості.

Основними *недоліками* першого етапу були: брак педагогічних кадрів, відсутність єдиних навчальних програм і планів із навчання хореографії, недостатня кількість закладів позашкільної освіти.

2.1.2 Прогресивні нововведення в теорію і практику навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах УРСР (1966-1990 рр.)

Дослідженням з'ясовано передумови, що детермінували розвиток *другого етапу* – етапу прогресивних нововведень у теорію і практику навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах УРСР (1966 – 1990 рр.). Це: законодавче оформлення державної політики щодо навчання хореографії учнів, фінансового та кадрового забезпечення позашкільних закладів, зокрема: затвердження «Положення про платні музичні та хореографічні гуртки в початкових, восьмирічних і середніх загальноосвітніх школах» (1966 р.) [46]; прийняття постанови «Про заходи

подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966 р.) [105]; реалізація наказу «Про проведення республіканської конференції з питань діяльності організаторів позакласної та позашкільної роботи з учнями» (1968 р.) [166]; прийняття постанови «Про затвердження кваліфікаційних характеристик посад керівних і педагогічних працівників дитячих дошкільних і позашкільних установ» (1977 р.) [100], затвердження «Положення про обласний, міський, районний Будинок (Палац) піонерів і школярів» (1988 р.) [77] та ін.

Постановою ЦК КПРС й ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966) було організовано в школі посаду організатора позашкільної та позакласної роботи на правах заступника директора школи [105].

Одним із архівних документів був Наказ Міністерства освіти Української РСР №112 від 12 травня 1968 р. «Про проведення республіканської конференції з питань діяльності організаторів позакласної та позашкільної роботи з учнями». Конференція проводилася з метою поліпшення діяльності організаторів позакласної та позашкільної роботи, а також узагальнення та розповсюдження кращого досвіду організації позаурочного часу учнів у школах республіки. Проводилася вона в жовтні 1968 року в м. Запоріжжі. На конференції було з'ясовано, що основними формами позакласної та позашкільної роботи був гурток, клуб, товариство – об'єднання учнів за інтересами [166].

За 1966 рік в архіві знайдено інформацію про кількість танцювальних гуртків для дітей різного віку, у тому числі і молодшого шкільного віку. Так, у Львівській області працювало три гуртка, які об'єднували 370 учасників, у Рівенській області – два гуртки в яких брали участь 108 школярів [171].

У 1967 році в УРСР працює вже 49 палаців піонерів. Було організовано палац піонерів у місті Червоний Луг Луганської області.

Протягом 1968 року мережа будинків піонерів збільшується на 10 одиниць. Було відкрито нові будинки в таких областях, як: Миколаївська,

Одеська, Тернопільська та Дніпропетровська (по два будинки в кожній області, а також у Донецькій та Луганській областях по одному) [171].

Періодом найвищого розвитку позашкільних установ стали 70-80-ті роки XX століття. Саме на цьому етапі, зазначає дослідник М. Катукова, і склалася унікальна система роботи з дітьми, що не має аналогів у світі, що містить чітко окреслені завдання, зміст та форми позашкільної роботи.

На окресленому етапі продовжують працювати позашкільні заклади, де навчали хореографії: будинки художнього виховання, палаци і будинки піонерів. З'являються нові види позашкільних закладів, де навчали хореографії (Див. таблицю 2.1.2.1)

Таблиця 2.1.2.1

Заклади, де навчали хореографії на другому етапі

<i>Другий етап 1966-1990 рр.</i>	
Палаци піонерів	Будинки художнього виховання дітей
Клуби піонерів	Хореографічні школи
Школи мистецтв (школи естетичного виховання)	Художні школи
Будинки (палаци) піонерів та школярів	Дитячі будинки (палаци) культури
Хореографічні студії	

На початок етапу – палаців піонерів на території УРСР діяло 48, клубів піонерів – 648. Як ми бачимо, численність палаців піонерів зросла в 2 рази, а клубів піонерів – майже в 3 рази. Більш детально дані представлені в таблиці (див. додаток В, с. 203-211).

До першої половини 70-х рр. XX століття будинки піонерів і школярів були створені в кожному міському районі. Дослідники теорії позашкільного виховання в СРСР (Є. Глух [26], В. Вербицький [88], В. Литовченко [88],

Т. Цвірова [134]) вважають ці роки періодом найвищого розвитку позашкільних установ: саме в цей час визначилися головні напрями в їхній діяльності й склалася система виховання з чітко визначеними завданнями, формами і методами роботи. Будинки піонерів продовжували вести різноманітну освітньо-виховну роботу. Так, палаци піонерів здійснювали патріотичне, інтернаціональне й ідейно-політичне виховання. Палаци і будинки піонерів надавали школам методичну допомогу в поліпшенні позакласної виховної роботи; ділилися власним досвідом.

Саме в цей період (на початку 80-х років XX ст.) з'являється ідея створення шкіл естетичного виховання як нової форми позашкільної освіти в Україні. У смт. Вільшанка Кіровоградської області було створено першу школу мистецтв на базі місцевої музичної школи. Експеримент видався вдалим і це дало поштовх для розширення мережі таких позашкільних закладів. І саме в них і відбувалися заняття з хореографії з молодшими школярами.

У школах естетичного виховання навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку відбувалося в таких організаційних формах як гуртки, колективи, ансамблі пісні й танцю, ансамблі народного танцю, студії та індивідуальні заняття (Див. таблицю 2.1.2.2).

Таблиця 2.1.2.2

Організаційні форми навчання хореографії на другому етапі.

<i>1966-1990 рр.</i>	
Гуртки	Групи
Колективи	Ансамблі пісні і танцю
Ансамблі народного танцю	Студії
Індивідуальні заняття	

Гуртки, групи та колективи продовжували працювати на окресленому етапі. Саме в цей період з'являється така нова організаційна форма, як студія,

котра об'єднує школярів із різних сфер мистецтва. Як-от: музичне, театральне, хореографічне, фольклорне, фольклорно-етнографічне, акторське, образотворче, декоративно-ужиткове, кіно-, відео-, фотоаматорське, літературно-творче, композиторське [89].

У процесі дослідження на цьому етапі була знайдена така навчальна програма, як: «Хореографія. Програма факультативного курсу для середніх навчальних закладів зі спеціальності 2001 – викладання в початкових класах загальноосвітньої школи», укладач А. Тараканова (1982 р.). Мета програми полягала в наданні учням молодшої школи необхідних знань і практичних навичок із хореографії, оволодінні елементами рухів народних і бальних танців для самостійної педагогічної і організаційної роботи з хореографії в школі.

Крім зазначеної програми існували: «Програма позашкільних установ і загальноосвітніх шкіл: художні гуртки» за редакцією В. Лейбсона (1981 р.) [113], «Програма для хореографічних шкіл та хореографічних відділень шкіл мистецтв» (1983 р.) [116], «Програми роботи ансамблю пісні та танцю у позашкільних закладах» (1984 р.) [60], «Програма для хореографічних відділень музичних шкіл та шкіл мистецтв» (1987 р.) [114; 115].

Так, у «Програмі позашкільних установ і загальноосвітніх шкіл: художні гуртки» за редакцією В. Лейбсона (1981 р.) у розділі «Бальний танок» визначено практичні завдання гуртка, а саме: гармонійно розвивати танцювальні, музично-рухові та художньо-творчі здібності молодших школярів; навчити їх розумно та виразно виконувати бальні танці; розвивати художній смак; розширювати художні інтереси; формувати здібність повноцінно сприймати художні витвори танцювального мистецтва та правильно оцінювати танці з позиції комуністичної естетики; виховувати культуру поведінки особистості в суспільстві [113].

У виконанні навчально-виховних задач важливе значення належало репертуару та методам роботи. Основними критеріями відбору бальних танців була їхня художня цінність у відповідності до сучасних естетичних

вимог. У процесі роботи над репертуаром педагог повинен розвивати в учнів почуття любові до танцювального мистецтва своєї країни й повагу до танцювальної культури інших народів. Програма «Хореографічного гуртка» мала за мету організацію ідейно-естетичного та патріотичного виховання, розвиток творчих та акторських навичок учнів, у тому числі й молодших школярів, поглиблення розуміння змісту танцювального образу [112].

«Програма роботи ансамблю пісні та танцю у позашкільних закладах» (1984 р.) – була першою спробою узагальнити досвід різноманітних ансамблів пісні і танцю, що працюють у школах, палацах піонерів Української РСР. У програмі представлено відправні пункти, зазначено необхідні умови для плідної роботи всього колективу.

Також програма складається з 3-х розділів – оркестр, хоровий колектив та хореографічна група. Зміст роботи в хореографічній групі ансамблю пісні і танцю такий же, як і в хореографічному гуртку. Основою навчальної підготовки виступає тренаж класичного танцю. Програма розрахована на 3 роки навчання [60].

Особливість цього етапу полягає в тому, що вперше з'являються наукові, науково-методичні праці та література з питань навчання хореографії дітей різного віку. Зокрема, А. Згурський підготував посібник («Методика викладання бальних танців» (1978 р.)), котрий був узгоджений із програмою Міністерства освіти УРСР «Робота гуртка бального танцю в школі» та рекомендаціями будинків художньої самодіяльності для гуртків, студій та ансамблів бальних танців і мав на меті допомогти художнім керівникам колективів у їхній практичній роботі [54].

У посібнику також представлено запис сучасних та історичних бальних танців XIX століття, наведено схеми та малюнки до них, музичний матеріал, а також методичні поради щодо оволодіння хореографічною технікою. У праці Л. Бондаренко «Ритміка і танець в 1-3 класах загальноосвітньої школи» (1979 р.) – представлені заняття з ритміки, музичні ігри, ритмічні вправи,

вправи з предметами, масові танці, методика проведення занять, музичний матеріал [16].

У розвідці «Методика хореографічної роботи в школі та позашкільних закладах» (1974 р., 1985 р.) – надано методичні поради щодо хореографічної роботи в школі та позашкільних закладах, представлено розробки окремих занять, описано вправи класичного та характерного тренажу, а також композиції з українського та російського народних танців. Автор розкрив роль хореографічного мистецтва в естетичному вихованні дітей. Праця містить орієнтовний музичний матеріал для проведення занять і музику до танців. Розрахована на вчителів шкіл, піонервожатих і керівників гуртків дитячої художньої самодіяльності [15, 17].

У працях Ю. Громова «Методика навчально-творчої та виховної роботи в хореографічному колективі» (1968 р.) [30], «Хореографічний колектив у клубі» (1981 р.) [32], Г. Березової «Хореографічна робота з дошкільнятами» (1982 р.) [8] представлені методичні розробки з хореографії для тих, хто працює з дітьми різного віку. Так, книга Г. Березової складається з двох частин: у ній розглядаються психофізіологічні особливості дошкільнят, даються методичні поради щодо організації та проведення занять у кожній віковій групі. У посібнику є також матеріал для практичних занять – завдання на рухи, танцювальні етюди, окремі танці та схеми до них, музичний додаток [8].

Таким чином, можемо констатувати, що *метою* навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку на цьому етапі виступає розвиток танцювальних здібностей дітей та їхнього художнього смаку, надання дітям необхідних знань і практичних навичок із хореографії. Діти повинні отримати загальні відомості про мистецтво хореографії, його специфіку та особливості.

Як свідчать науково-педагогічні (В. Лейбсон, А. Згурський, Ю. Громов, Г. Березова, А. Бондаренко) та архівні джерела (матеріали ЦДАВО України), зміст роботи позашкільних закладів різних типів був спрямований на

вирішення завдань ідейно-політичного, морального та трудового виховання молоді разом із школою, піонерською та комсомольською організаціями. Позашкільні установи стали одним із основних інститутів суспільства, посилилася їхня практична роль щодо організації діяльності учнів та її виховного впливу на них за місцем проживання, в індивідуалізації роботи з неблагополучними дітьми.

Усі гуртки естетичного спрямування, до складу яких входили танцювальні та хореографічні, у позашкільних закладах були об'єднані в колективи художньо-естетичного виховання дітей та учнівської молоді, серед яких окремо (як у кількісному, так і в якісному показниках) виділялись гуртки художньої самодіяльності, зміст і форми роботи яких були спрямовані на залучення учнівської молоді до царини театрального, музично-хорового, хореографічного, образотворчого та інших видів мистецтва. За наявними даними, які зберігаються в ЦДАВОВ України, кількість гуртків художнього напрямку на початок етапу (1966 р.) не зафіксована, але за даними 1974 року становила 3501, а кількість дітей, що перебувала в позашкільних закладах, складала 108116 осіб, а на кінець етапу (1990 р.) позашкільних закладів в УРСР налічувалося вже 28966, а дітей – 526384 чоловік [171]. Більш детально дані представлені в таблиці (див. додаток В, с. 212-215).

Аналіз праць науковців (В. Лейбсон, А. Згурський, Ю. Громов, Г. Березова, А. Бондаренко) та архівних даних (ЦДАВОВ України) свідчить, що на етапі, який вивчається, на території України відбувався процес суттєвого збільшення кількості дитячих танцювальних та хореографічних гуртків. Але, не зважаючи на це, головним *завданням* хореографічних та танцювальних гуртків залишався розвиток особистості, розвиток у дитини почуття любові до танцювального мистецтва своєї країни та поваги до танцювальної культури інших народів.

До недоліків діяльності позашкільних закладів для дітей молодшого шкільного віку, які займалися навчанням хореографії, на окресленому етапі віднесено: залежність змісту роботи закладів від ідеології комуністичного

виховання; недостатнє фінансове, кадрове та ресурсне забезпечення зазначених закладів.

2.1.3 Збагачення принципів, форм та методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України (1991-2000 рр.)

Визначено передумови, що сприяли розвитку третього етапу. До зазначених передумов належали: національно-культурне відродження України, становлення її державної політики, проголошення Акту незалежності України (1991 р.), прийняття Програми розвитку народної освіти Української РСР на період (1991 – 1995 рр.) (1991 р.), підписання наказу «Про підвищення кваліфікації кадрів позашкільних закладів України у 1992 році» (1991 р.), затвердження положення «Про перейменування республіканських позашкільних закладів» (1991 р.); прийняття постанов «Про збереження мережі позашкільних закладів освіти» (1996 р.), «Про організацію гурткової роботи у позашкільних закладах освіти» (1997 р.); розробка нової Концепції позашкільної освіти та виховання (1996 р.).

У відповідності до закону «Про позашкільну освіту» (2000 р.) у позашкільних установах навчання хореографії молодших школярів здійснювали: спеціалізовані мистецькі заклади початкового рівня (школи естетичного напрямку: музичного, художнього, хореографічного, театрального, хорового, мистецького тощо), палаци, будинки, центри та клуби художньої творчості школярів, художньо-естетичної творчості підростаючого покоління, естетичного виховання, дитячої та юнацької творчості [106] (Див. таблицю 2.1.3.1)

Таблиця 2.1.3.1

Заклади, в яких навчали хореографії на третьому етапі

<i>1991-2000 рр.</i>	
Палаці дитячої та юнацької творчості	Будинки дитячої та юнацької творчості
Школи мистецтв	Хореографічні студії
Центри дитячої, юнацької творчості	Хореографічні школи

Початкові навчальні заклади мистецького спрямування (школи естетичного виховання: музичні, художні, хореографічні, театральні, хорові, мистецтв тощо) виступають початковим етапом спеціальної мистецької освіти і належать до системи закладів позашкільної освіти, створюються органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, мають державну та комунальну форму власності. Зазначені установи здійснюють освіту громадян у позанавчальний час. Школи мистецтв (естетичного навчання) мають різні напрями підготовки (музичний, художній, хореографічний, театральний, хоровий, фортепіанний, струнно-смічкових, народних, духових і ударних інструментів, образотворчого та декоративно-вжиткового мистецтва, класичного і народного танців, скульптури та деякі ін.). Освітній процес у позашкільних установах відбувається за допомогою *індивідуальних та колективних форм роботи*, а саме:

- урок (індивідуальний та груповий);
- репетиція;
- перегляд навчальних праць, вистава, конкурс, фестиваль;
- концерт, виставка;
- лекція, бесіда, а також використання інших форм, що передбачаються статутом закладу [104].

Організаційними *формами* навчання хореографії в цей період були: гуртки, ансамблі пісні й танцю, ансамблі народного та класичного танцю, ансамблі бального танцю, студії, творчі колективи, театри балету, театри естрадного танцю, шоу-групи та індивідуальні заняття (Див. таблицю 2.1.3.2).

Таблиця 2.1.3.2

Організаційні форми навчання хореографії на третьому етапі

<i>1991-2000 рр.</i>	
Гуртки	Групи
Творчі колективи	Ансамблі пісні і танцю
Ансамблі народного танцю	Студії
Індивідуальні заняття	Ансамблі бального танцю
Ансамблі класичного танцю	Театри естрадного танцю
Театри балету	Художні школи

У процесі дослідження з'ясовано, що на окресленому етапі існували такі навчальні програми: А. Тараканова «Програма з хореографічного навчання дітей у підготовчих групах загальноосвітніх шкіл, шкіл мистецтв і позашкільних закладах України» (1993 р.) [109], Л. Цветкова «Ритміка і танець. Програма для підготовчих груп ДМШ та ДШМ» (1996 р.) [118], «Програми для гуртків, секцій, творчих об'єднань позашкільних закладів суспільно-громадського та художньо-естетичного напрямку» (1996 р.) [47], Л. Карамушка, Н. Максимова «Програма для хореографічних, театральних, художніх відділень дитячих шкіл та ліцеїв мистецтв і хореографічних шкіл» (1997 р.) [74].

Зокрема, Програма з хореографічного навчання дітей у підготовчих групах загальноосвітніх шкіл, шкіл мистецтв та позашкільних закладів України (А. Тараканова, 1993 р.) була розрахована на дітей 5-річного віку. Заняття для дітей першого року навчання тривало близько 60 хвилин. Кожне

заняття в хореографічному гуртку мало декілька частин. У першому півріччі заняття були схожі на музичні заняття у дитячому садку. Певне значення саме в цей період мав час проведення занять.

Так, у групі п'ятого року життя заняття проводилися до обіду і після сну. При плануванні роботи з групою про це необхідно було обов'язково пам'ятати й ураховувати в режимі дитячого садка. З огляду на це, перше заняття варто поділити на дві частини (25 хвилин кожна) з перервою по 10 хвилин. Перерва поступово зменшується, а час для проведення занять збільшується [109].

Дослідження засвідчило, що в цей історичний період (1991-2000 рр.) *метою* навчання хореографії виступало виховання художніх інтересів, морально-естетичних ідеалів, культури здоров'я відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дитини, формування та розкриття творчих, розумових здібностей кожної дитини, створення благодійних умов для росту її особистого потенціалу.

Необхідно підкреслити, що на цьому етапі з'являються нові наукові та науково-методичні праці з питань навчання хореографії, а саме: А. Бондаренко «Методика хореографічної роботи в школі і позашкільних закладах» (1996 р.) [16]; В. Камін «Народно-сценічний танець у дитячому хореографічному колективі» (1996 р.) [79] (у посібнику висвітлена методика викладання народно-сценічного танцю); А. Тараканова «Система хореографічного виховання в школі й позашкільних закладах» (1996 р.) [124] (навчально-методичний посібник у якому розкрита методика організації занять, представлений матеріал для практичних занять); «Бесіди про танець» (1996 р.) [9] (методична розробка на допомогу керівникам хореографічних колективів шкіл і позашкільних установ, у посібнику наведені приклади бесід для ознайомлення дітей з поняттям «хореографія»); Л. Цветкова «Методика викладання класичного танцю» (1998 р.) [133] (підручник, котрий адресовано студентській та педагогічній аудиторії, який може бути практичним посібником при викладанні курсу в спеціальних та закладах вищої освіти

відповідного профілю, а також допоможе студентам та керівникам хореографічних колективів у оволодінні дисциплін хореографічних спеціальностей).

У підручнику схарактеризовано методичні засади викладання дисципліни та подано детальний аналіз методики виконання базових рухів та вправ класичного танцю, котрі передбачають поступове ускладнення в ході організації занять біля станка й на середині залу. Праця містить практичні поради щодо підготовки й складання окремих комбінацій та уроку класичного танцю. Вона має також критерії оцінки професійних знань та практичних навичок школярів, котрі використовуються в педагогічній практиці для підсумкового контролю.

До нових праць досліджуваного періоду також належать методичні розробки Т. Баришникової «Азбука хореографії. Методичні вказівки на допомогу учням і педагогам дитячих хореографічних колективів, балетних шкіл та студій» (1999 р.) [7], В. Годовського та В. Арабської «Теорія і методика роботи з хореографічним колективом» (2000 р.) [27]. Ці книги допомагали дітям, які займалися в дитячих танцювальних колективах, балетних школах і студіях, оволодіти мистецтвом танцю. У них містилися вправи партерного, класичного та народно-характерного екзерсисів, а також вправи, що допомагали виправити дефекти фігури.

На підставі аналізу архівних документів (ІЦАВОВ України і ХАДО) та історико-педагогічної літератури (А. Тараканова, Л. Цвєткова, Л. Карамушкіна та Н. Максимова, Т. Баришникова та ін.) з'ясовано, що в змісті навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку відбувалися незначні зміни. Зокрема, зміст програм передбачав широке залучення дітей до танцювального мистецтва і формування в них елементарних хореографічних умінь і навичок.

Представлений у програмах матеріал давав змогу ознайомлювати дітей із простими, доступними для засвоєння та виконання, компонентами класичних, народно-сценічних, бальних, історично-побутових танців,

хореографічною термінологією; опановувати сюжетно-тематичними, ігровими, тренінговими комбінаціями та етюдними формами.

Запропонований комплексний підхід до організації хореографічної діяльності з молодшими школярами допомагав не тільки наповнити заняття певним змістом, зробити їх різноплановими, цікавими, але і надавав змогу визначити здібності дітей з метою їхнього подальшого розвитку в колективах бальних, естрадних, сучасних, народних або класичних танців.

Згідно з опрацьованими програмами (А. Тараканова [109; 111], Л. Цветкова [118], Л. Карамушкіна та Н. Максимова [74]) окресленого етапу *завданнями* навчання хореографії молодших школярів у закладах позашкільної освіти були: знайомити дітей із різними видами мистецтва танців (народні, історично-побутові, бальні, класичні, сучасні) та термінологією у відповідності до хореографічного напрямку; формувати в них навички виконання хореографічних рухів, котрі відповідають віку та індивідуальним особливостям дітей; сприяти розвитку вміння володіти власним тілом та користуватися певними засобами рухової виразності – доповнювати рухи відповідними позами, жестами, мімікою; розвивати уміння емоційно програвати ігрову ситуацію у процесі танцю; знаходити особисту пластику з метою відтворення музично-рухового образу; заохочувати до імпровізації в процесі складання вільних танцювальних форм; звертати увагу дітей на красу власних рухів; залучати учнів початкової школи до народної творчості, знайомити їх з різновидами українського танцю – хороводом, гопаком, козачком, гуцулкою; виховувати інтерес до танцювального мистецтва; розвивати естетичні почуття та художній смак; формувати навички культури поведінки і одягу; виховувати морально-вольові якості особистості.

Отже, *метою навчання* хореографії на досліджуваному етапі стало збагачення знань учнів про хореографічне мистецтво, формування у них уявлення про багатогранність сучасного танцю, який сприяє розвитку

музикальних, ритмічних, фізичних та художньо-естетичних здібностей дітей.

За наявними архівними даними, які зберігаються в ЦДАВОВ України, кількість позашкільних установ в Українській державі на початку етапу (1991 р.) становила 837, кількість об'єднань художньої творчості складала 28966, а кількість дітей, котрі навчалися в них, охоплювала 526384 осіб. Наприклад, у 1993 році в м. Києві діяв 41 позашкільний заклад, а в 1994 році залишилося лише 31, у Кіровоградській області було 35, стало – 33, у Миколаївській – 28, стало – 27 [172].

На початок 1994 року в Запорізькій області кількість позашкільних закладів зменшилась на 3, у Чернігівській – на 2, а в Тернопільській – на 1. На кінець етапу – 2000 р. – кількість позашкільних установ на території України зменшилась і становила 803, кількість об'єднань художньої творчості нараховувала 37767, а дітей, які перебували в них, налічувалось 420402 чоловік. Тобто можна побачити, що чисельність позашкільних установ та кількість дітей, що в них навчалися, почала зменшуватися. Більш детально дані представлені в таблиці (див. додаток В, с. 216-223).

Доцільно також звернути увагу на те, що на третьому етапі дослідження (1991 – 2000 рр.) постало завдання розробки власної державної освітньої політики. Починаючи з перших років незалежності, була запропонована низка нормативно-правових документів, котрі регулювали діяльність у зазначеній галузі – «Освіта» [36], Концепція позашкільної освіти [67], «Україна ХХ століття» [128].

Одне з основних надбань того часу полягало в тому, що позашкільну освіту правомірно визнали невід'ємною складовою безперервної освіти. Позитивним надбанням досліджуваного етапу став Закон «Про позашкільну освіту», який побачив світ через 10 років після проголошення незалежності. У перше десятиріччя незалежності України позашкільна освіта зазнає суттєвих змін, які характеризувалися оновленням і перебудовою діяльності закладів позашкільної освіти України.

Розвиток в Україні варіативної освіти надав позашкільним закладам особливої актуальності. Вони стали осередками активного розвитку особистості, сприяли її самореалізації та професійному самовизначенню.

Специфіка розвитку позашкільних закладів в Українській державі визначалась, з одного боку, напрацьованою спадщиною, коли в системі позашкільних установ переважала ідейно-політична складова, жорстке обмеження діяльності позашкільних установ партійно-урядовими органами, заорганізованістю з боку галузевого Міністерства і відділів народної освіти та, з іншого, – наявністю нових підходів у змісті, формах та методах роботи позашкільних установ, пошуком нових педагогічних умов їх реалізації. Сталося так, що позашкільні заклади повинні були доповнювати навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл, насправді ж їхній розвиток відбувався цілком самостійно.

Основними недоліками організації навчання молодших школярів хореографії у позашкільних закладах на досліджуваному етапі (1991 – 2000 рр.) були такі: недооцінка гурткової форми діяльності; введення платних послуг за навчання в закладах позашкільної освіти; скорочення кількості дітей, залучених до позашкільних закладів.

2.2. Форми і методи навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України другої половини XX століття

Сучасний етап розвитку українського суспільства, визнання позашкільної освіти складовою структури освіти сприяли переосмисленню її місця й ролі, визначенню основних шляхів підвищення якості. Позашкільна освіта являє собою цілеспрямований процес оволодіння особистістю

систематизованими знаннями про природу, людину, культуру та суспільство. Вона також сприяє застосуванню знань на практиці, опануванню вміннями і навичками творчої діяльності.

Освіта в позашкільних закладах розв'язує питання фізичного, духовного та інтелектуального розвитку дитини, формування її різноманітних компетентностей. Також позашкільна освіта забезпечує потреби особистості у соціалізації та творчій самореалізації, залучає її до суспільних відносин, сприяє входженню до оточуючого світу.

З огляду на це, необхідним постає розкриття основних засад практичної реалізації змісту освіти, зокрема відображення його у формах та методах роботи, найбільш раціональних шляхах організації навчання, виховання, розвитку та соціалізації особистості.

Як відомо, позашкільна освіта як будь-який навчальний процес, вид діяльності існує в певних організаційних формах, які визначаються місцем, умовами, змістом, характером, послідовністю діяльності педагогів та учнів, їхніми взаємовідносинами, засобами керівництва.

Кожна організаційна форма позашкільної освіти є реальною можливістю для вирішення певних педагогічних завдань, наповнення її певним змістом, який змінюється залежно від мети освіти. Також ефективність позашкільної освіти багато в чому залежить від вибору відповідних організаційних форм як елемента методичної системи її проведення.

За останні роки в Україні здійснено значну роботу щодо вдосконалення форм та методів роботи позашкільних установ і інших соціальних інституцій на основі наукових досліджень із теорії та практики, передового досвіду діяльності позашкільних закладів.

Значна увага формам організації позашкільної освіти приділялася в працях В. Вербицького [88], Г. Пустовіта [117], О. Биковської [10; 11] та інших учених і педагогів позашкільних закладів освіти. Так, Г. Пустовіт

розкрив специфічні форми екологічної освіти та виховання школярів у позашкільних установах.

Н. Перепелиця представила провідні форми організації освітнього процесу в установах позашкільної освіти. І. Єрмаков та Г. Ковганич розглядали сучасні форми організації позашкільної освіти в позашкільних навчальних закладах.

І. Підласий зазначав, що *форми організації* (організаційні форми) навчання – це зовнішній вираз узгодженої діяльності педагога й учня, що здійснюється в певному порядку та режимі [130].

Вчений Н. Сорокін дав таке визначення формам організації. *Форма організації навчання* – спільна діяльність вчителя та учня в процесі навчання, що здійснюється в певному порядку й установленому режимі [120].

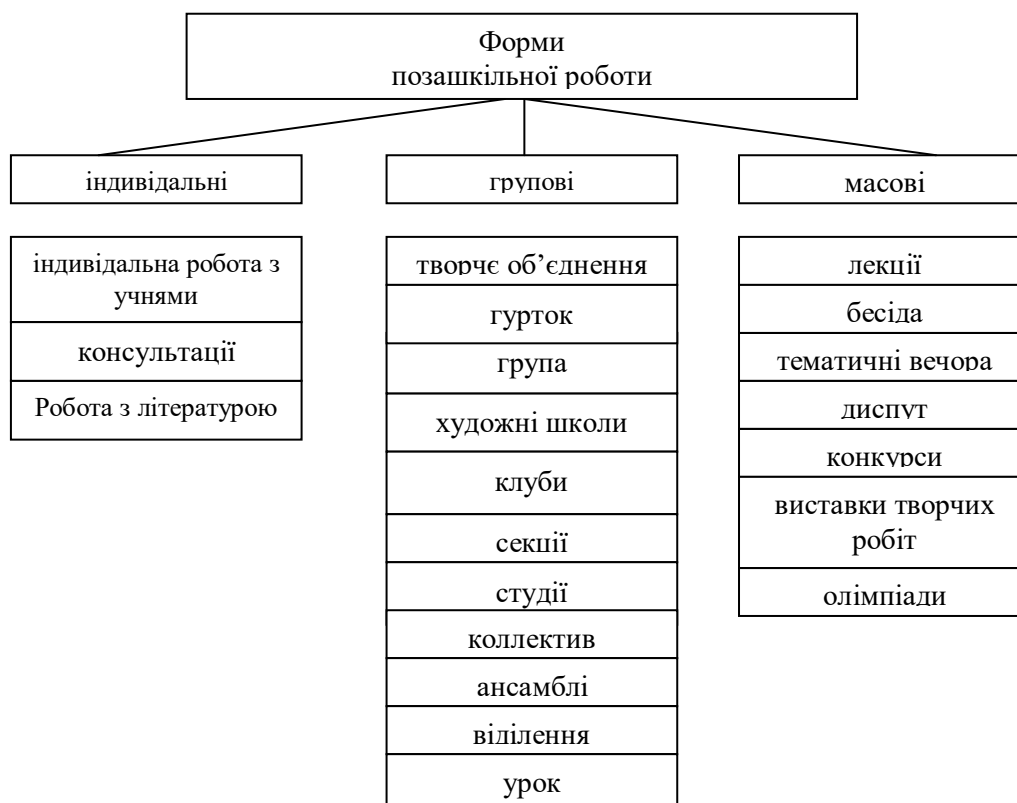
Форми, по суті, організаційно забезпечують реалізацію мети, змісту та завдань позашкільної освіти. *Організаційна форма позашкільної освіти* є способом взаємодії суб'єкта та об'єкта освіти, учасників освітнього процесу, в межах якого відбувається реалізація змісту освіти. Також організаційні форми забезпечують здійснення спільної діяльності педагогів та учнів і спрямовані на досягнення цілей навчання, розвитку, виховання і соціалізації особистості.

Організаційні форми, як і всі інші складники процесу навчання, виховання, розвитку та соціалізації поступово змінюються: вони розвиваються під впливом потреб та вимог сучасного суспільства.

Педагогічною наукою й практикою визначено цілий арсенал різноманітних організаційних форм. Так, Законом України «Про позашкільну освіту» (2000) визначені такі форми організації позашкільної освіти, як-от: проведення занять, гурткова та клубна робота, уроки, вікторини, концерти, змагання, тренування, репетиції, походи, екскурсії, експедиції, практична діяльність у лабораторіях, майстернях, на земельних ділянках, на природі, сільськогосподарських та промислових підприємствах тощо [106].

При цьому необхідно зазначити, що в сучасних умовах у позашкільній освіті існує певна установлена система організаційних форм. Їхніми характерними особливостями є наявність елементів, зв'язків між ними, а також функціонального розподілу. (Див. рис. 2.2.1)

Рисунок 2.2.1

Для навчання хореографії найчастіше використовують усі три форми навчання, але, залежно від жанрової спрямованості колективу, переважає *індивідуальна* або *групова форма*. Це найбільш зручний і психологічно найбільш виправданий варіант навчання. Кількісний склад групи дозволяє кожній дитині відчувати себе залученою до процесу заняття, а педагогу – приділяти увагу кожній дитині і тримати під контролем дисципліну.

Індивідуальні заняття, зазвичай, проводяться з окремими учнями або парами. Така форма заняття традиційна і переважає в бальній хореографії. В інших видах танцю такі заняття проводяться з солістами.

Індивідуальна робота є формою навчання хореографії, що спрямована на формування компетентностей кожної дитини окремо. Її важливе значення як форми навчання полягає в тому, що з дитиною індивідуально проводиться

цілеспрямована робота, ураховуються її особливості, здібності, обдарування. Ця організаційна форма діє як самостійно, так і в поєднанні з іншими формами [10].

Якщо ж переважає *групова форма*, то педагог відповідальний за формування навчальних груп і повинен передбачати не тільки вік, стать, підготовленість учасників, а й такий критерій як зручність часу відвідування або психологічну сумісність дітей [10].

Групова робота як форма організації навчання хореографії зумовлена проведенням роботи з групами учнів, формуванням їх компетентностей при безпосередньому керівництві педагога. Перевага цієї форми визначається тим, що один педагог у чітко визначений час проводить заняття не з одним, а з кількома чи багатьма учнями початкової школи. На цій основі побудована гурткова і масова робота, що є найбільш поширеними в позашкільній освіті.

Групова та індивідуальна робота організовується в позашкільній установі для виховання учнів молодшого шкільного віку цього закладу з використанням різноманітних форм організації освітнього процесу [10].

Основою навчання в хореографічному колективі виступають уроки. Як провідна форма організації навчального процесу урок адаптувався до різних освітніх систем з урахуванням їх специфіки. Урок – форма організації навчання з чітко встановленим проміжком часу та постійним складом дітей одного віку з метою оволодіння учнями системними знаннями, вміннями, навичками, а також позитивними світоглядними і морально-естетичними ідеалами.

У великому різноманітті типів уроків, для навчання хореографії доцільно взяти за основу класифікацію, запропоновану дидактами, а саме: комбінований (змішаний) урок, урок вивчення нових знань, урок закріплення нових знань, узагальнюючий урок, контрольний урок. Так уроки класичного танцю можуть бути комбінованими, узагальнюючими, контрольними тощо. Залежно від цілей і завдань, які ставить педагог-хореограф при навчанні танцю, можна використовувати його різні види і комбінації цих видів.

Будь-який урок хореографії складається з *підготовчої, основної та заключної частини*. У підготовчій частині уроку вирішуються завдання організації навчання дітей, мобілізації їх до майбутньої роботи, підготовки до виконання вправ основної частини заняття і вона включає наступні моменти: уклін педагогу; опитування учнів про їх фізичне самопочуття і ступінь готовності до уроку; коротке повідомлення учителем теми уроку; постановку перед учнями цілей і завдань.

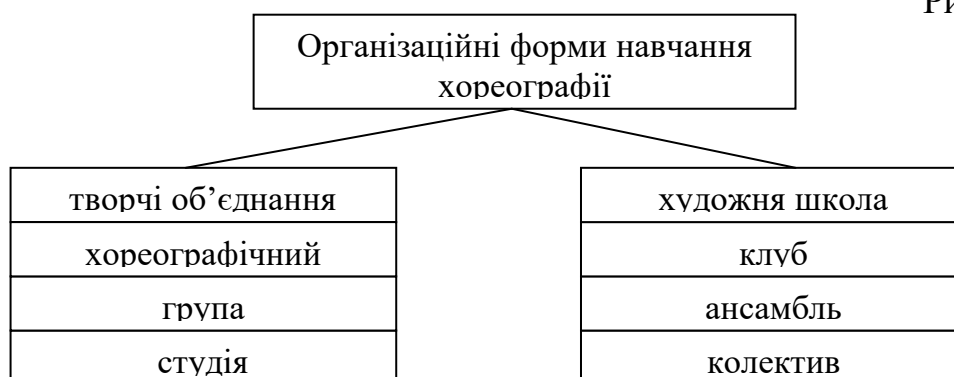
В основній частині уроку вирішуються провідні завдання, розв'язання яких досягається застосуванням різних рухів екзерсисів біля верстата і на середині зали. На уроках класичного танцю до основної частини уроку входять: екзерсис біля верстата і на середині залу, адажіо, алегро, вправи на пальцях (в жіночому класі).

Уроки народно-сценічного танцю крім екзерсисів біля верстата і на середині зали включають етюдну роботу з використанням рухів тієї чи іншої народності або національності і відповідного їм характеру виконання. Урок історико-побутового танцю не передбачає екзерсисів біля верстата, але передбачений екзерсис на середині зали [80, с. 31-32].

Закінчується урок підбиттям підсумку якості заняття. Педагог висловлює свої побажання, дає оцінку групі і кожному учневі. Уклін учнів завершує урок [83, с.11].

Серед загальних форм навчання хореографії молодших школярів у закладах позашкільної освіти можна назвати: творчі об'єднання, хореографічний гурток, групи, студії, художня школа, клуб, ансамбль, колектив. (Див. рис. 2.2.2)

Рисунок 2.2.2.

Схарактеризуємо найбільш дієві організаційні форми навчання хореографії молодших школярів.

Творчі об'єднання – одна із форм організації позашкільної освіти, котра створюється в позашкільних установах та інших інституціях соціалізації та сприяє забезпеченню позашкільної освіти різних напрямів або одного. До зазначених типів творчих об'єднань можна віднести гурток, групу, секцію, відділення, відділ, студію, школу, ансамбль, клуб, майстерню, лабораторію тощо. Творчі об'єднання як самостійний тип створюються в позашкільних установах й інших соціальних інституціях та забезпечують надання позашкільної освіти за різними типами навчання, програмами і термінами.

Основною формою роботи із молодшими школярами протягом другої половини ХХ століття виступає хореографічний *гурток*. Це достатньо розповсюджена форма художньо-естетичного й морально-етичного впливу, яка об'єднує дітей, схильних до танцювального мистецтва й бажаючих отримати основи танцювальної грамотності [23].

Гурток передбачає об'єднання школярів відповідно до їхніх здібностей та інтересів до певного виду діяльності з обов'язковим урахуванням психофізичних особливостей, віку та стану здоров'я учнів [106].

Гуртки бального танцю організовувалися для школярів початкової школи. Заняття з бального танцю для дівчаток і хлопчиків можуть проводитися окремо. Але краще, якщо вони є спільними, тому що в бальних танцях є певні партії для хлопчиків і для дівчаток.

У хореографічних гуртках робота охоплювала всі завдання, що стояли перед танцювальним колективом. Склад учасників хореографічного гуртка, зазвичай, є досить стійким, з деяким відсівом та поповненням учнів на початку кожного навчального року. Кістяк гуртка, як правило, не змінюється декілька років, що дає йому змогу отримати достатньо різнобічні знання в галузі танцю.

Хореографічні гуртки працюють два рази на тиждень. Гуртки бального танцю – один раз на тиждень. Тривалість занять у молодших класах 60

хвилин, у середніх і старших класах – 2 академічні години. Дні та години узгоджуються з загальним навчальним планом, з урахуванням завантаженості дітей.

Плановість і чіткість в організації занять танцям, суворе, свідоме дисципліна, вимогливе й чуйне керівництво педагога-хореографа – ось умови, що забезпечують добрі результати роботи гуртка.

Зміст занять педагога-хореографа планують відповідно до складу гуртків, віку дітей, їхньою фізичною підготовкою. Заняття будують за певним планом, згідно з програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки України. На вступну частину в молодших групах відводять 5-10 хвилин, на навчально-тренувальні вправи – 10-15 хвилин. Увесь інший час витрачається на вивчення танців, підготовку танцювальних постанов, на етюдну роботу. Зазначений розподіл часу не є суворо фіксованим, наприклад, під час підготовки до звітнього показу або виступу зазначений порядок може бути порушений.

Педагоги-хореографи надають особливого значення організації педагогічного процесу. Переодягання дітей у спеціальний одяг для занять, вхід до зали під музику, уклін, перехід до певних місць до станка, уклін у кінці заняття й вихід із класу під музику – усе це сприяє загальній організованості занять і має велике виховне значення.

Для обліку роботи керівник веде щоденник, де фіксує зміст проведених занять, відзначає їх відвідуваність, дисципліну учнів і виконання плану заняття. У щоденниках записують й усі виступи, що відбуваються.

Учасники хореографічних гуртків та гуртків бального танцю беруть участь в організації та проведенні шкільних свят і у всьому громадському житті школи.

Позашкільні заняття з танців проводять здебільшого в палацах дитячої та юнацької творчості (будинках піонерів). Для організації хореографічного гуртка й гуртка бального танцю адміністрація позашкільного закладу повідомляє школи про початок набору учасників танцювальних гуртків.

Школярам пропонують записуватися в ці гуртки. Усіх, хто записався, педагог розподіляє в групи за віком. Години роботи гуртків визначаються відповідно до розкладу шкільних занять.

Заняття хореографічних гуртків та гуртків бального танцю будуються за єдиним принципом, з урахуванням єдиних виховних завдань. В основу занять покладено програму гуртків, складену для позашкільних установ. Керівниками гуртків виступають кваліфіковані педагоги-хореографи, які підтримують постійний зв'язок зі школами, допомагаючи їм у проведенні занять із танців, в організації шкільних свят.

Отже, гурток як організаційна форма навчання хореографії була більш активна на першому етапі дослідження (1946 – 1965 рр.), а вже на другому (1966-1990 рр.) та на третьому етапах (1991-2000 рр.) танцювальні гуртки відкривалися, але на їх базі одразу створювалися ансамблі та студії.

Вивчення та узагальнення архівних матеріалів (планів і звітів діяльності танцювального гуртка для дітей молодшого шкільного віку «Подільчани» (м. Полтава), танцювальних ансамблів «Ятрань» (м. Кіровоград) й ін.) дозволяє стверджувати, що на досліджуваному етапі (1946 – 1965 рр.) було вдосконалено практику організації навчання хореографії молодших школярів. Насамперед було розширено форми та методи зазначеного навчання. До таких форм та методів, крім уже відомих (гурткова робота та діяльність різноманітних ансамблів), належали: групова та колективна форма роботи, проведення зустрічей учнів початкової школи з діячами мистецтва, організація оглядів та конкурсів художньої творчості молодших школярів, проведення свят, метод показу, прикладу, вправ, застосування ігрових прийомів навчання учнів початкової школи тощо.

Група – це складник гуртка, відділу, відділення або іншого творчого об'єднання одного профілю. *Група* як творче об'єднання сприяє наданню позашкільної освіти за різними типами навчання, термінами і програмами [106].

Студія як творче об'єднання надає позашкільну освіту одного профілю, різних за рівнями навчання, термінами і програмами. Студія організовується переважно з одного напрямку освіти.

Основне завдання студій полягало в тому, щоб засобами хореографічного мистецтва здійснювати виховання всебічно розвинених, культурних, творчо активних особистостей.

На другому етапі (1966-1990 рр.) при Полтавському палаці піонерів працювала хореографічна студія (керівник – В. Волинська) (1966 р.), де навчалося близько 100 учнів старшого шкільного віку. Учасники студії виступали на концертах для школярів, батьків та жителів міста [21].

На третьому етапі (1991-2000 рр.) творчі об'єднання діяли в умовах державної незалежності. Першою була створена Дитячо-юнацька хореографічна студія «Щасливе дитинство» (1992 р., м. Київ) на базі однойменного танцювального колективу, директором і художнім керівником якої до 2009 року був народний артист України М. Коломієць [12].

У структурі студії було представлено 68 танцювальних гуртків, що об'єднували 1170 вихованців у віці від 4 до 18 років. До складу закладу також входив ансамбль народного танцю «Україна». Його репертуар складав понад 200 концертних номерів на основі народного танцю, які поділялися за напрямками: хореографія, танці для дітей і танці народів світу. На сьогоднішній день хореографічну студію для дітей «Щасливе дитинство» занесено до найбільших позашкільних освітніх закладів України [12].

У приміщенні Харківського художньо-промислового інституту у вересні 1991 року було засновано студію бального танцю «Силует», яку очолив Генадій Хавкін. На сьогодні у клубі «Силует» працює 4 танцювальні студії в різних частинах міста, у яких викладають 10 професійних вчителів-хореографів.

Хореографічна студія українського танцю «Барвіночок» була створена у 1994 році при ансамблі танцю «Барвінок» (м. Київ), який починав свою роботу ще у 1976 році.

Художня школа сприяє наданню позашкільної освіти одного профілю, різної за рівнями навчання, термінами і програмами. Школа організовується переважно з одного напрямку освіти, поєднує декілька предметів чи поглиблено вивчає один профіль.

Перші дитячі школи мистецтв почали відкриватися наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Вони стали осередками естетичного та морального виховання молоді. Мета хореографічних занять у мистецьких школах зводилася не тільки до вивчення учнями мови танцю, а й до світу прекрасного в мистецтві й культурі [21; 25].

У перші роки незалежності (в 1993 р.) на базі хореографічного колективу «Сонечко» (заснований у 1973 р. при художньому відділі Житомирського палацу піонерів) було відкрито школу з хореографічного мистецтва. Її організаторами були народні артисти України Т. Гузун і М. Гузун.

Створюючи позашкільну хореографічну установу (одну із перших в Україні), її організатори висували завдання щодо забезпечення сприятливих умов для розвитку дитячих обдарувань та практичної підготовки вихованців до активної участі в народному ансамблі танцю «Сонечко», який був одним із підрозділів школи, її творчою лабораторією. Предметом діяльності установи визначається всебічний і гармонійний розвиток обдарованої молоді. Діяльність педагогів закладу спрямована на забезпечення розвитку природних нахилів, здібностей, креативності, потреби й уміння самовдосконалюватися дітей шкільного віку взагалі та молодшого зокрема [12].

Школа народного танцю «Серпанок» була створена у вересні 1993 року на базі ансамблю танцю «Радість» (м. Львів).

Клуб як творче об'єднання забезпечує надання позашкільної освіти одного профілю, різних рівнів навчання, термінів та програм. Завданням діяльності клубів була організація колективного дозвілля, відпочинку значної

кількості учнів початкової школи. Обов'язковим для шкільних клубів було проведення масових заходів (вечорів, свят тощо).

Існували клуби, які свою роботу проводили на базі кількох художніх гуртків. Так, у 1971 році в Одеській школі-інтернаті № 6 працював клуб естетичного виховання з секціями кіно, театру, музики, хореографії, образотворчого мистецтва, діяльністю якого було охоплено понад 80 учнів, зокрема й молодших школярів [21].

Ансамбль як творче об'єднання забезпечує надання позашкільної освіти різних профілів, рівнів навчання, термінів та програм. Ансамбль переважно здійснює концертну діяльність [21]. Це є більш складна форма, що вимагає узгодження танцю і співу, спеціального підбору репертуару, великої кількості зведених репетицій.

На другому етапі (1966-1990 рр.) почав свою роботу хореографічний ансамбль «Пролісок» (1970 рік) у м. Красноград. На початковому етапі ансамбль налічував 20 учнів. Художнім керівником від початку його заснування був народний артист А. Коротков.

У 1976 році був створений ансамбль народного танцю «Барвіночок» (м. Київ). Народний ансамбль «Горизонт» на базі Харківського палацу культури залізничників під керівництвом О. Литвинова почав свою роботу у 1979 році.

У м. Вінниця у 1984 році був створений ансамбль танцю «Барвінок». Засновником та художнім керівником колективу став діяч мистецтв України Петро Бойко.

Ансамбль «Джерельця Карпат» Закарпатського обласного будинку культури почав свою роботу в м. Ужгород у 1986 році, художнім керівником та постановником танців був Михайло Сачко.

В умовах державної незалежності України (третій етап – 1991-2000 рр.) почалося відродження всіх форм розвитку національного мистецтва. Найбільш відомими в цей період були ансамблі танцю: «Барвінок» (м. Вінниця), «Барвіночок» (м. Київ), «Джерельця Карпат» (м. Ужгород),

«Подільничик» (м. Хмельницький), «Пролісок» (м. Кіровоград), «Сонечко» (м. Житомир), «Серпанок» (м. Львів), «Україна» та «Щасливе дитинство» (м. Київ) та ін. Інформація стосовно основних напрямів роботи, репертуару танцювальних колективів для дітей всебічно представлена на офіційних Інтернет-сайтах [24; 37; 38; 40; 90; 137].

Колектив – це спеціально значуща група людей, які об'єднані спільною метою (навчатися танцювати), узгоджено діють у напрямі досягнення означеної мети та мають органи самоврядування [120].

На другому етапі (1966-1990 рр.) на базі народного ансамблю танцю «Калинонька» (м. Миколаїв, 1975 р.) було організовано дитячий танцювальний колектив «Щасливе дитинство» [12]. На третьому етапі (1991-2000 рр.) було створено танцювальний колектив «Ракурс» (м. Кривий Ріг), керівник М. Шаповалова.

На заняттях танцями педагог-хореограф застосовує різні методи навчання, що склалися й перевірені в сучасній педагогічній практиці й відповідають вимогам сучасної науки. Викладач використовує той чи інший метод навчання залежно від висунутої ним навчальної задачі, від змісту занять, від віку дітей.

Методи позашкільної освіти – це засоби впливу педагога на вихованців, на свідомість, почуття, волю, поведінку, способи педагогічно правильної організації їх життя, трудової діяльності й відносин у ній [106].

Методи навчання – це знаряддя в руках учителя, це спосіб його дії у ставленні до учня й способи роботи учня під керівництвом вчителя.

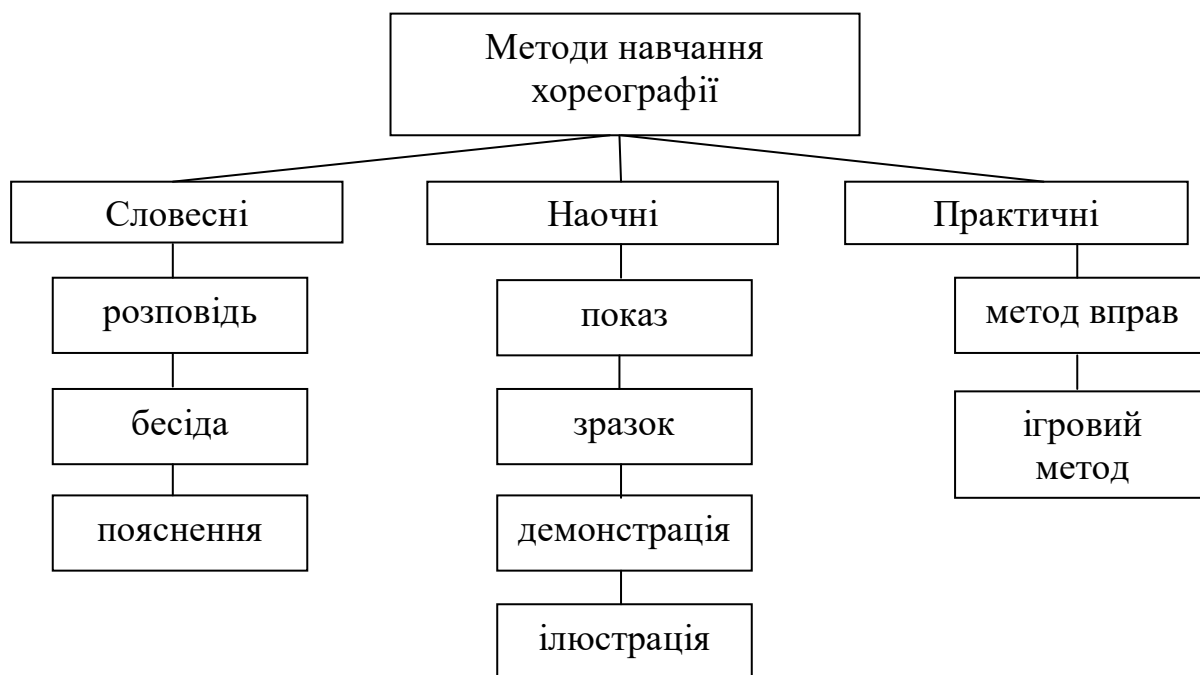
На кожному з етапів навчання доцільним є використання певних методів навчання, що забезпечують його оптимізацію. Метод як засіб досягнення мети в руслі розв'язання конкретного завдання передбачає використання сукупності відповідних прийомів. У системі хореографічної освіти засвідчило свою результативність поєднання традиційних методів з інноваційними.

Незважаючи на те, що класичний танець (що є основою хореографії) має свою чітку методику, в цілому в хореографії спеціальних методів навчання немає. Педагог адаптує існуючі методи навчання й обирає найбільш ефективні [86].

Хореографія дає широкий простір для використання різних методів у процесі навчання. Розглянемо найбільш поширені методи навчання хореографії, які доцільно використовувати при навчанні дітей молодшого шкільного віку. Це: *пояснення, словесні методи* (розповідь та бесіда), *метод показу та зразку, метод демонстрації та ілюстрації, практичний метод* (метод прав), *ігровий, робота з літературою та відео матеріалом* [117].

Поширеною є класифікація методів навчання за джерелом отримання знань. Відповідно до такого підходу виділяють: словесні, наочні та практичні (Див. рис. 2.2.3).

Рисунок 2.2.3.

Потрібно відзначити, що всі ці методи використовуються в сукупності, в різних комбінаціях один з одним, а не ізольовано.

Словесний метод – це вміння володіти словом. Методичні прийоми не існують без словесних пояснень, указівок. Психологічний вплив слова і

інтонації, з якою воно сказане, надають педагогу великі можливості щодо спілкування з молодшими школярами [6].

Серед словесних методів важливе значення має *пояснення* хореографа до тієї чи іншої вправи в процесі виконання практичного заняття. Воно повинно бути детальним і стосуватись конкретного руху або елементу вправи. Точність, лаконічність висловлювань викладача, чіткість у поясненні музичної розкладки сприяють забезпеченню розуміння учнями вимог до виконання певної вправи, мобілізації їхньої уваги, зосередженню її на головному. Манера викладу має бути переконливою, образною, емоційною. Викладач повинен уміти за допомогою інтонації підкреслити найсуттєвіше з кожної теми, чітко й доступно для всієї аудиторії викладати свої думки [117].

Розповідь педагога-хореографа – найважливіший словесний метод, який дозволяє в доступній формі для дітей молодшого шкільного віку викладати навчальний матеріал. Він належить до найбільш емоційних методів навчання.

Бесіда – застосовується в тих випадках, коли у дітей є певний досвід і знання про предмети та явища, яким вона присвячена. Бесіда – діалогічний метод навчання, який передбачає, що ставити питання, висловлювати власну точку зору можуть всі учасники бесіди. Також можна проводити *етичні бесіди* з молодшими школярами мета яких – виховання моральних почуттів, формування моральних уявлень, суджень, оцінок.

За дидактичними цілями виділяються *бесіди вступні і узагальнюючі (підсумкові)*. Призначення вступної бесіди – підготувати дітей до майбутньої діяльності, спостереження. Узагальнююча бесіда проводиться з метою підведення підсумків, уточнення, систематизації знань, набутих дітьми протягом достатньо тривалого відрізка часу.

Наочні методи належать до чисельної групи методів, що доповнюють вище наведені. Адже показ, зразок, демонстрація викладачем того чи іншого руху або пози, підкріплення певного твердження ілюстрацією, роблять

пояснення більш предметним, зрозумілим та переконливим і виступають стимулом до вдосконалення виконавських навичок [117].

До методів, що пояснюють правила виконання досліджуваних рухів, належить *показ*, який можна поділити на два підходи: перший – показ нового досліджуваного руху; другий – показ комбінованих завдань. Вибір методу залежить не тільки від поставлених цілей навчання, а й від вікових та індивідуальних особливостей учнів. У молодших класах всі нові рухи потрібно показувати докладно, уповільнено, як би «по складах», декілька разів, до повного їх засвоєння учнями і постійно підтверджувати відповідними усними поясненнями.

Перше уявлення про «па» та техніку його виконання діти на всіх етапах навчання отримують тільки з показу педагога-хореографа, словесне пояснення не в змозі дати уявлення про рух в цілому, але і його роль, безсумнівно, важлива.

Показ комбінованих завдань у молодших класах також необхідний, але проводиться він вже в звичайному темпі, без попередніх повторень, і запам'ятовуватися повинен з першого разу. Це обов'язкове правило, воно дуже важке, але дуже добре розвиває зорову, точніше, хореографічну пам'ять дитини. Винятки, звичайно, можуть бути, але двох, тим більше, триразовий попередній показ позбавляє дитину самостійності і активності в запам'ятовуванні комбінованого завдання.

Творча індивідуальність учня починає знаходити свою самостійність із перших кроків навчання. Її зростання йде разом з розвитком техніки руху, в нерозривній єдності з нею. Щоденні уроки долучають майбутнього артиста балету до художньої природи танцю. Його свідомість вивчає перші канони руху, переймається законами ритму, динаміки, пластики, жесту, музикальності.

Звідси природне прагнення учня ввести у техніку виконання (нехай навіть саму елементарну) своє почуття пластики руху, пози і музики, що є вже процесом творчим, а не механічним. Якщо це так, значить дотримання

найсуворіших правил техніки руху має стати для дитини молодшого шкільного віку початком виховання творчої індивідуальності, її вільного виявлення в навчальному процесі.

Простий навчальний поворот або нахил голови, спрямованість погляду, фіксація або переклад рук, пряме або злегка похиле положення корпусу повинні виконуватися дитиною з граничною точністю і легкістю по техніці руху, але по відчуттю скульптурності і музикальності – по-різному. Інакше розвиток індивідуальності стане другорядним елементом у її навчальній роботі, а потім і в сценічному житті. Провідною стане «чужа» манера руху, відпрацьована на основі точного, але формального, а не творчого методу навчання.

Не можна погодитися з думкою, що викладач за допомогою показу повинен підготувати лише хорошу копію, а сценічна практика допоможе учневі знайти творчу індивідуальність. Показ викладача повинен допомогти учневі зрозуміти і засвоїти однакові для всіх виконавські правила техніки руху, а не пригнічувати його творчу індивідуальність. Про показ, як основний метод навчання класичного танцю, говорить і професор А. Ваганова у своїй книзі «Основи класичного танцю». Авторка також приділяє особливу увагу поєднанню показу і пояснення, особливо в випадку, коли відпрацьовуються нові елементи.

Таким чином, зорове і слухове сприйняття учнів сприятиме кращій роботі уваги, кращому розумінню всіх деталей завдання, особливо в молодших класах [91].

Такий метод навчання хореографії як показ використовувався на всіх етапах організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах у досліджуваний період.

На практиці педагоги-хореографи вивчення нового руху чи «па» починають із його назви (використовуючи французьку термінологію і переклад на російську мову), далі йде показ, одночасно розставляються

акценти в поясненні «як правильно виконати вправу, яких помилок слід уникати». Діти одразу починають виконувати рух правильно.

Потім використовують прийом промовляння вголос (усіма учнями) основних моментів, правил виконання руху, підкреслюють «на що звернути увагу, як не можна робити, навіщо потрібно спостерігати». У молодшому шкільному віці мислення дітей носить конкретно-образний характер, вони сприймають рух у цілому, не виділяючи складових частин і окремих технічних моментів [91].

Тому показ дає початкові уявлення про рух, він повинен бути точним, конкретним, технічно досконалим. Важливо зробити в показі наочними всі деталі руху, виконуючи їх ретельно. При виконанні учнями руху, викладач робить зауваження як усім дітям, так і комусь окремо.

У молодших класах зауваження повинні носити конкретний характер і точно регулювати дії дітей. Зауваження та пояснення повинні бути зроблені в простій, короткій, переконливій формі. Необхідно добиватися виправлення зауважень, проявляючи суворість, вимогливість, доброзичливість. Вказівки та зауваження в грубій, різкій формі неприпустимі.

Показ спрямований на те, щоб навчити молодших школярів чіткості, правильності виконання рухів та прищепити їм танцювальну культуру. Вирішувати це питання необхідно послідовно, поступово підводячи дітей до правильної форми, яку в подальшому вони доведуть до ідеалу. Не припустиме сліпе заучування точної форми з молодшими школярами [91].

Зразок – це правильне, емоційно виразне виконання викладачем завдання, котре він висуває перед дітьми. Зразок є золотою зв'язкою (зв'язка з чотирьох-п'яти основних па). При демонстрації зразка педагог-хореограф тлумачить зміст та значення кожного фрагменту так, щоб у дітей з'явилося прагнення повторити його та виконати правильно. Тільки за таких умов діяльність дитини буде творчою. Кожен педагог, коли показує зразок повинен робити його аналіз разом із дітьми. Таким чином, засвоєння

матеріалу буде стимулювати розумову діяльність учнів і є передумовою якісного виконання.

Проаналізувавши зразок, педагог повторно його виконує, а після цього діти самостійно виконують його. Для дітей молодшого шкільного віку зразки мають бути простими і короткими. У процесі навчання хореографії та залежно від віку школярів, вони ускладнюються й стають більш тривалими.

У практичній діяльності зразок може розвивати творчі здібності дітей, допомагати формуванню їхньої самостійності, прояву ініціативи, активності щодо подолання труднощів та виконання власних творчих задумів [8].

Метод демонстрації картин, репродукцій, діафільмів, слайдів, відеофільмів та інших наочних засобів – важливий метод навчання молодших школярів, що дозволяє вирішувати ряд дидактичних завдань. Наочні засоби дають дитині наочний образ знайомих і незнайомих предметів, розширюють її кругозір, оскільки з'являється можливість дати уявлення про ті події, явища, предмети, яких немає в досвіді учнів, які вони не можуть безпосередньо сприйняти [4].

Практичні методи, що використовуються в процесі практичних занять, належить до основної групи методів, спрямованих на оволодіння методикою виконання й викладання класичного танцю. Їх сутність полягає в багаторазовому повторенні окремих вправ у так званому «чистому» вигляді, їхніх комбінацій і поєднання (залежно від етапу навчання) з метою відпрацювання техніки виконання [84].

Практичні методи – це методи за допомогою яких педагог забезпечує пізнавальний характер діяльності дітей, засвоєння ними нових знань, умінь. Провідними практичними методами навчання виступають вправи, експериментування (сюди включаються елементи творчої роботи молодших школярів).

Вправа – багаторазове повторення дітьми практичних дій заданого змісту. Завдяки вправам у дітей формуються різноманітні вміння і навички. Значна частина змісту навчання може бути засвоєна дитиною за допомогою

вправ. Щоб навчитися танцювати, співати, малювати, дітям необхідно опанувати відповідними способами дій [4].

Дуже важливо в хореографії, щоб у дітей, крім зорового і слухового сприйняття, було відчуття руху. Допомога викладача при виконанні рухів, наприклад, відчуття роботи м'язів при виконанні будь-якого руху; виконання вправ в уповільненому темпі; фіксація положень тіла і його частин у окремі моменти рухового дії.

Моторна пам'ять учня відпрацьовується, розвивається і міцніє на основі точної виконавської техніки. Моторна пам'ять закріплюється важко, шляхом багаторазово повторюваних вправ протягом всього курсу навчання. Без добре розвиненою моторної пам'яті у майбутнього танцівника не може бути гарної стійкості, гнучкості, легкості, м'якості, простоти і свободи руху. Для усвідомленої роботи учнів дуже важливо також поєднання з поясненням роботи м'язів (групи м'язів) [6].

Ігровий метод змагання, який полягає в тому, що викладач підбирає для молодших школярів таку гру, яка передбачає змагання між ними за краще виконання певного завдання (групою чи індивідуально). Гру можуть запропонувати і самі діти [16; 17].

Ігрові методи й прийоми досить різноманітні. Найбільш поширеними є дидактичні ігри. Їм притаманні дві функції:

- удосконалення і закріплення знань;
- засвоєння нових знань і умінь різного змісту.

Важливе значення для підвищення активності дітей на заняттях мають такі ігрові прийоми, як раптова поява об'єктів, іграшок, виконання педагогом різних ігрових дій. Ці прийоми своєю несподіваністю, незвичайністю викликають гостре почуття подиву, яке є початком будь-якого пізнання.

До ігрових прийомів можна віднести загадування й відгадування загадок, введення елементів змагання, створення ігрової ситуації.

Гра є провідною в діяльності учнів, тому ігровий метод є невід'ємним у навчанні молодших школярів. Безумовно, танцювальне мистецтво має багато

можливостей щодо виховання особистості, і не тільки. Використання на уроках танців-ігор розвиває вміння розуміти музику, узгоджувати з нею свої рухи, водночас розвиваючи м'язову силу організму, пластику, грацію і виразність. А ще дає уявлення про акторську майстерність. Для навчання танцям дітей молодшого шкільного віку ігровий метод просто необхідний. Гра – засіб досягнення мети, яку поставив викладач, спосіб навчання учнів умінню працювати. І тоді нудна рутинна робота для дітей буде цікавою [16; 17].

Музичний супровід вважається методичним прийомом. Розраховувати, що діти, особливо молодшого шкільного віку, навчаться самостійно відчувати музику неможна. Музика вважається найсильнішим засобом виховання. Слухаючи музику, у дитини виникають різні думки, образи, асоціації. Також збагачується її емоційна сфера, котра має великий вплив на якість виконання рухів.

Музичний супровід також допомагає формувати осанку, сприяє покращенню координації рухів, знімає втому. Музика сприяє появі процесів збудження та гальмування. Педагог своїми поясненнями повинен допомогти дітям здобути уміння, узгоджувати свої рухи з музикою. Умілий підхід до підбору музичного матеріалу для ігор, етюдів, танців з перших занять виключає формальний підхід дітей до музики лише тільки як до оформлення заняття. Бо правильно обрана музика несе в собі всі ті емоції, які потім діти проявляють у танці.

Заняття хореографією спрямовані на досягнення високої культури рухів, а відповідно підібраний музичний матеріал вдало цьому сприяє. Музичний матеріал для занять хореографією рекомендують добирати з класичних і сучасних творів української й зарубіжної музики, а також народної в професійній обробці. Дитина повинна мати змоги проносити музичний матеріал через свій внутрішній світ, він повинен відповідати певним рухам та розвивати образи [16; 17].

Важливе завдання викладача полягає у вихованні у дитини потреби та любові до музики, прищепленні їй музичного смаку. А починати таке виховання необхідно з музичного оформлення уроків. Добираючи музичний матеріал від заняття до заняття, необхідно дотримуватися послідовності та ускладнення матеріалу з урахуванням вікових особливостей дітей.

Найпростіші вправи молодші школярі з уміло підібраним музичним матеріалом виконують легко. Педагог-хореограф застосовує супровід при показі чи зразку, розкриває закладений у ньому зміст і образ, а в дітей виникають життєві асоціації, викликані музикою. Слухаючи музику, діти збагачують своє мислення. Таким чином, педагог-хореограф може привчити дітей до її активного сприйняття. Все це може допомогти дітям навчитися передавати у танцях свої думки, почуття й настрої. Музичний супровід викладач повинен програти декілька разів. Це допоможе дітям добре його зрозуміти.

У окремих дітей спостерігається сповільнена реакція на музичний супровід. Такі діти не точно виступають з початком музики, а коли виконують вправу, можуть збитися. Більшість дітей на першому занятті, коли починають рухатись під музику, не завжди можуть поєднати рухи з ритмом музики. Це має стати головним завданням педагога – допомогти позбутися дітям таких недоліків за допомогою пояснення та проведення індивідуальних занять.

Вивчення та узагальнення науково-педагогічної літератури досліджуваного періоду (О. Конорова [65], А. Гусаков [34], Г. Березова [8], А. Тараканова [111] та ін.) дозволяє констатувати, що в другій половині ХХ століття в практиці навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку використовувались усі вище зазначені методи навчання. Зміст більшості навчальних програм із хореографії, розглянутих у процесі дослідження, ґрунтується на цих дидактичних методах.

Викладачеві необхідно постійно слідкувати за змінами, які відбуваються у методиці, й її розвитком, так як застосування шаблонних,

традиційних прийомів може привести до того, що в дитині буде ліквідовано творчу основу. Успіх викладання приходить тільки тоді, коли викладач у своїй роботі використовує різноманітні прогресивні методичні прийоми, котрі побудовані на науково-теоретичних положеннях, що відповідають єдиним принципам дидактики.

Викладачеві варто дотримуватися послідовності щодо застосування методичних прийомів, котрі відповідають кожній віковій групі. Необхідно звернути увагу на те, що від методичних прийомів, котрі молодші школярі точно виконують, доцільно поступово переходити до конкретних порад, які спрямовують їхню діяльність, та будувати заняття так, щоб давати дітям можливість здійснювати свої задуми, залучаючи в них власну ініціативу [16].

Таким чином, проаналізувавши навчально-методичну літературу, ми розглянули основні форми та методи навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах. До основних форм належать: творче об'єднання, хореографічний гурток, група, студії, художні школи, ансамблі, колектив. Основними методами (методичними прийомами) виступають: пояснення, бесіда, розповідь, показ і зразок, демонстрація, метод вправ, гра, музичний супровід.

Гра дитини молодшого шкільного віку вносить у її життя радість, яскраві хвилювання, розвиває естетичні почуття, сприяє розвитку ініціативи, активності, формує творчі здібності, розвиває уяву, фантазію, привчає до самостійності. Будь-яку діяльність дитина демонструє через гру. З огляду на це, гра як метод навчання молодших школярів є необхідною умовою для кращого розвитку особистості. Отже, заняття з хореографії з дітьми молодшого шкільного віку, насамперед, треба будувати з широким використанням гри.

Допомогти дитині молодшого шкільного віку проявити в танці та грі власні думки і почуття викладач зможе лише в тому випадку, коли, добираючи зміст матеріалу з програми, він дуже ретельно проаналізує доступність для дітей тих почуттів, котрі викличе цей матеріал та музика.

Музичний супровід відіграє велику роль. Неправильно підібрана музика може викликати у дитини емоції, що завдадуть шкоди її нервовій системі й відвернуть увагу від формування рухових навичок.

Показ танцювальних рухів має особливо важливе значення на заняттях у гуртках для молодших школярів. Дітям молодшого шкільного віку необхідно декілька разів показати танцювальний рух, щоб отримати результат. Важливий правильний, чіткий та ефектний показ рухів. Системний показ вправ завжди викликає в дітей бажання якнайшвидше навчитися так само правильно, точно й красиво виконувати рухи.

2.3. Підготовка педагогічних кадрів до організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в Україні (друга половина XX століття)

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливо актуальним є питання якості освіти, пошуку нового змісту, форм, методів і засобів навчання та виховання молодого покоління. Сьогодні особистість, її знання, інтелект, компетентність, духовність, культура є найвищою цінністю суспільства, яке прагне посісти чільне місце серед цивілізованих країн XXI століття.

Сучасні інтеграційні процеси, розширення інформаційного простору нав'язують школярам світогляд, що руйнує процес духовного становлення і розвиток особистості на національно-культурних традиціях, нівелює загальнолюдські цінності, які склалися впродовж багатьох століть. Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття наголошує на необхідності нагального вирішення комплексу завдань щодо відродження,

збереження, засвоєння та творення молодим поколінням духовних надбань народу.

Важливу роль у виконанні цього завдання відіграє педагогічна освіта, яка покликана формувати у майбутніх фахівців спеціальні компетентності, необхідні для вирішення естетичних завдань сучасної освіти. Упровадження художньо-естетичного компоненту в систему педагогічної освіти виступає важливою умовою загальнокультурного розвитку майбутнього фахівця, формування у нього професійно-значущих і особистісних якостей, загальної та естетичної культури, мистецького світогляду шляхом залучення до активної мистецької практики. Так, належне місце в реалізації зазначених цілей відводиться хореографічній підготовці, котра відбувається в системі сучасної педагогічної освіти в аудиторній та студійній формах.

Проблема пошуку нових підходів та технологій у процесі підготовки фахівця до професійної діяльності виступає актуальною і різноаспектною у системі вищої педагогічної освіти. Хореографічній підготовці, яка відбувається в умовах закладів вищої освіти педагогічного спрямування у формах аудиторної та студійної роботи, належить значне місце в реалізації зазначених цілей [12; 14].

Як відомо, професійну підготовку вчителів в Україні здійснюють вищі педагогічні заклади освіти. Вивчення та узагальнення психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що досліджуваній проблемі приділяється значна увага, особливо, таким її напрямом, як:

- теоретичні та методичні засади підготовки вчителя (Н. Кузьміна, Н. Тализіна, В. Онищук, В. Сухомлинський та інші);
- особливості професійної підготовки вчителя початкових класів у вищій і післядипломній освіті (В. Бондар, О. Савченко, Л. Хомич та інші);
- зміст підготовки вчителя до професійної діяльності творчого характеру (Г. Балл, Д. Богоявленська, І. Бех, І. Зязюн, Н. Кічук, М. Нікандров, Л. Рувинський, В. Семиченко, С. Сисоєва та інші);

- специфіка загальнокультурного розвитку особистості вчителя (В. Гриньова, С. Забрєдовський та інші).

Узагальнення історико-педагогічної та мистецтвознавчої літератури із проблеми змісту, форм та методів підготовки учителів хореографії показав, що загальнотеоретичні засади професійної підготовки педагогів-хореографів досліджувалися у працях Г. Березової, Л. Бондаренко, Т. Благова, А. Брусніцина, А. Ваганової, Є. Валукіна, К. Василенка, С. Забрєдоаського, К. Голєйзовського, Р. Захарова, Ф. Лопухова, О. Мартиненко, А. Мессерера, О. Ридніна, О. Ситова, А. Тараканової, В. Уральської, П. Фриз, Л. Цвєткової, А. Шевчук та інших.

Однак, необхідно зауважити, що попри численні наукові розвідки в сфері хореографічної освіти, історико-педагогічний аспект процесу хореографічної підготовки фахівців у зазначеній сфері в Україні у другій половині ХХ століття залишається малодослідженою проблемою.

Невід'ємною складовою зазначеної проблеми стала модернізація хореографічної освіти. З метою успішного розв'язання цього завдання надзвичайно важливо вивчити історичний хореографічно-педагогічний досвід. Це дасть змогу віднайти найцінніші теоретичні ідеї та практичні здобутки, що сприятиме здійсненню обґрунтованого прогнозування шляхів розвитку хореографічної освіти взагалі та підготовки фахівців у сфері викладання хореографічних дисциплін зокрема [125].

Як стверджують фахівці, в 20-30-ті роки ХХ століття були закладені підвалини української хореографічної освіти і створено мережу спеціальних навчальних закладів, яка продовжує функціонувати та розвиватися і сьогодні, плекаючи традиції класичного танцю. Саме в цей період формується єдина радянська система хореографічної освіти з централізованим управлінням у Москві, розгалуженою системою підвідомчих крайових, регіональних, обласних, міських органів управління освітою на основі єдиної методики – школи класичного танцю [28].

На теренах Радянського Союзу перший факультет із підготовки спеціалістів-хореографів уже існував з 1946 року при Державному інституті театрального мистецтва імені А. Луначарського в Москві, а в 1962 році – такий самий факультет було відкрито при Ленінградській консерваторії імені М. О. Римського-Корсакова. Зокрема, проблеми, які довелося вирішувати викладачам даних факультетів, були абсолютно новими, адже за всю історію хореографії ніколи і ніде у світі не існувало закладу вищої освіти, який би готував і виховував балетмейстерів та викладачів з даного профілю.

У 1959 році на культурно-освітньому факультеті Московського державного інституту культури (нині Московський державний університет культури і мистецтв) були введені художні спеціалізації – режисерсько-театральна, диригентсько-хорова та диригентсько-оркестрова, а у 1967 році до них приєдналася хореографічна. Хореографічне відділення факультету готувало викладачів хореографічних дисциплін. Основою підготовки майбутніх спеціалістів стало вивчення теорії та методики викладання класичного танцю. Цей предмет надавав необхідні знання основ сценічного мистецтва, формував виконавську культуру, закладав фундамент для досягнення практичних основ хореографії [28].

Згідно з науково обґрунтованими етапами навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України нами була помічена така тенденція: на першому етапі (1946 – 1965 рр.) в УРСР відбувалося відкриття технікумів (з 1961 року їх перейменували в училища) з підготовки культурно-освітніх працівників; на другому етапі (1966 – 1990 рр.) – відкриття факультетів із підготовки культурно-освітніх працівників у сфері хореографічного мистецтва; на третьому етапі (1991 – 2000 рр.) – відкриття кафедр і факультетів, які почали підготовку фахівців хореографії у системі педагогічної освіти. Нижче ми схарактеризуємо, які саме навчальні заклади з підготовки кадрів до навчання хореографії були відкриті в Україні у другій половині XX століття.

На першому етапі (1946-1965 рр.) на території Української РСР відкривалися лише училища, що здійснювали підготовку фахівців у галузі культури. Але з початку 60-х років XX століття почали відкриватися факультети мистецтв і культури та музично-хореографічні відділення. Нами представлені навчальні заклади України (див. таблицю 2.3.1), де можливо було здобути хореографічну освіту в другій половині XX століття.

Таблиця 2.3.1

Заклади України, в яких здійснювалася підготовка хореографів на першому етапі (1946-1965 рр.)

№	Назва закладу	Факультет/відділення
1.	Київське державне училище естрадно-циркового мистецтва	танцювальна студія
2.	Мелітопольський державний педагогічний інститут ім. Богдана Хмельницького	музично-педагогічний факультет
3.	Ніжинський державний педагогічний інститут імені М.В. Гоголя	музично-педагогічний факультет

Київське державне училище естрадно-циркового мистецтва. У 1961 року за розпорядженням Ростислава Бабійчука (міністра культури УРСР), була започаткована студія естрадно-циркового мистецтва республіканського значення. Навчання в цій студії було розраховано на два роки і відбувалось на чотирьох відділеннях: цирковому, розмовному, вокальному й хореографічному.

Разом зі спеціалізацією студенти опановували акторською майстерністю та сценічною мовою, історією театру, цирку та естради, гримом, хореографією, сценічним рухом, фехтуванням, грою на фортепіано, сольфеджіо, теорією музики, музичною літературою та іншими

дисциплінами. У 1975 році на базі студії було відкрито училище, директором якого працювала Ніна Костянтинівна Солоділіна. У цьому закладі існувало два відділення: циркове, що здійснювало підготовку артистів різних жанрів, та естрадне, яке готувало артистів розмовного жанру, естрадного вокалу та хореографії. Термін навчання в училищі був розрахований уже на чотири роки.

Сьогодні підготовку фахівців здійснюють 6 кафедр факультету мистецтв одна з яких кафедра хореографії [81].

Мелітопольський державний педагогічний інститут ім. Богдана Хмельницького. У 1962 році почав свою роботу музично-педагогічний факультет при Запорізькому державному педагогічному інституті. А у 1985 році факультет перевели до м. Мелітополя. Зараз факультет здійснює хореографічну підготовку в навчально-науковому інституті соціально-педагогічної та мистецької освіти [95].

Ніжинський державний педагогічний інститут ім. Миколи Гоголя. Музично-педагогічний факультет було засновано в 1964 році. Ініціатором його відкриття був тогочасний директор педінституту, кандидат філософських наук, доцент Марк Іванович Повода та голова художньої ради інституту, кандидат педагогічних наук, доцент Олександр Ісаакович Близняк [82].

На другому етапі (1966-1990 рр.) почали відкривати хореографічні кафедри, що давали можливість отримати вищу освіту в цій галузі та продовжували існувати факультети, на яких можна було отримати хореографічну освіту (див. таблицю 2.3.2).

Таблиця 2.3.2

Заклади України, у яких здійснювалася підготовка хореографів на другому етапі (1966-1990 рр.)

№	Назва закладу	Факультет/кафедра/спеціальність
1.	Одеський державний педагогічний інститут імені К.Д. Ушинського	факультет музичної та хореографічної освіти
2.	Криворізький державний педагогічний інститут	факультет мистецтва, музично-хореографічне відділення
3.	Житомирський державний педагогічний інститут	кафедра мистецьких дисциплін
4.	Сумський державний педагогічний інститут	факультет мистецтв
5.	Харківська державна академія культури	режисерсько-хореографічний факультет

Одеський державний педагогічний інститут імені К.Д. Ушинського. У 1966 році в інституті відкрився факультет музичної і хореографічної освіти. Спеціальна кафедра музичного мистецтва та хореографії була заснована лише в 2010 році і охоплювала спеціальності «Музичне мистецтво» й «Хореографія» в освітній галузі [87].

Криворізький державний педагогічний інститут. Музично-хореографічне відділення при факультеті мистецтв було відкрито 1967 року, коли у Криворізькому державному педагогічному інституті було започатковано спеціальність «Музика і співи» та відбувся перший набір студентів (наказ по КДПІ від 29 серпня 1967 року за № 193). До лютого 1974 року підготовка фахівців зі спеціальності «Музика і співи» здійснювалась у складі фізико-математичного факультету, потім – у складі природничого факультету. Організацію й керівництво навчальним процесом здійснювали Лісовий Р. М., Новіков О. Є., Карауш О. Ф.

Починаючи із 1967 року, на факультеті мистецтв здобули вищу освіту понад 4000 вчителів музичного мистецтва, а перший випуск фахівців-

хореографів – учителів хореографії та керівників хореографічних колективів – відбувся у 2010 році [68].

Одним із відомих педагогів-хореографів на цьому етапі був Ілля Михайлович Богданець. Під його керівництвом при палаці школярів у 1954 році було створено Ансамбль народного танцю «Радість». Після закінчення школи І. Богданець став артистом Гомельського поліського ансамблю пісні та танцю. Після служіння в армії отримав посаду інструктора культмасової роботи і одночасно – керівника танцювального колективу в будинку офіцерів.

Житомирський державний педагогічний інститут. У 1976 році в інституті було утворено п'ятий факультет – факультет підготовки вчителів початкових класів. Кафедра мистецьких дисциплін та методик навчання була заснована в 1988 році. Головне завдання кафедри полягало у підготовці кваліфікованих спеціалістів у сфері музичного й хореографічного мистецтва [41].

Сумський державний педагогічний інститут. У 1978 році в інституті було відкрито факультет мистецтв. Спеціальність хореографія з'явилася у 2001 році на факультеті мистецтв за ініціативи заслужених працівників освіти України Тригуб Ірини Василівни та Тригуб Станіслава Вікторовича. Викладачі кафедри здійснювали кваліфіковану підготовку фахівців із напрямку «Хореографія». Усвідомлення необхідності в підготовці вчителів різних мистецьких дисциплін, а не тільки музики, спричинило організаційно-структурні зміни на факультеті, у тому числі – започаткування у 2002 році спеціальності «Педагогіка і методика середньої освіти. Хореографія» [95].

Харківська державна академія культури. У 1989 році при академії було створено кафедру народної хореографії на базі режисерсько-хореографічного факультету. У зв'язку з розширенням спектру творчо-виконавських спеціальностей у 2003 році створено факультет хореографічного мистецтва та кафедру сучасної хореографії [131].

На цьому етапі відомими педагогами-хореографами були Віктор Васильович Гудименко. У 1962 році ним було створено ансамбль танцю «Щасливе дитинство» на базі Харківського обласного палацу дитячої та юнацької творчості. З 1987 року художнім керівником ансамблю танцю стала Раїса Олександрівна Галенко, яка в 1979 року закінчила Київський державний інститут культури ім. О. Корнійчука за спеціальністю «культпросвітдіяльність», за кваліфікацією «керівник самодіяльного хореографічного колективу».

Одним із відомих хореографів-практиків цього етапу був Литвинов Олексій Ігорович, який у 1979 році став засновником та керівником народного ансамблю «Горизонт» на базі Харківського палацу культури залізничників. О. Литвинов закінчив Харківську державну академію культури (факультет хореографії) та Харківську державну академію фізкультури та спорту.

На третьому етапі (1991-2000 рр.) розпочалася професійна хореографічна підготовка фахівців у системі педагогічної освіти (див. таблицю 2.3.3).

Таблиця 2.3.3

Заклади України, у яких здійснювалася підготовка хореографів на третьому етапі (1991-2000 рр.):

№	Назва закладу	Факультет/кафедра/спеціальність
1.	Кіровоградський державний педагогічний інститут	музично-педагогічний факультет
2.	Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди	музично-педагогічний факультет

Продовж. табл. 2.3.3

3.	Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка	кафедра фізичного виховання та хореографії
4.	Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки	кафедра музики, спеціальність «хореографія»
5.	Полтавський державний педагогічний інститут	психолого-педагогічний факультет, кафедра хореографії
6.	Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка	кафедра культурології і мистецької освіти
7.	Рівненський державний інститут культури	художньо-педагогічний факультет, кафедра хореографії

Кіровоградський державний педагогічний інститут. У 1967 розпочав роботу музично-педагогічний факультет. З 1989 року на педагогічному факультеті зазначеного інституту на спеціальності «Початкове навчання» була відкрита спеціалізація «Хореографія». При кафедрі педагогіки і методики початкового навчання була відкрита секція хореографічних дисциплін.

1994 року була створена окрема кафедра хореографічних дисциплін, котрою керував народний артист України, професор Анатолій Єгорович Коротков. У 1997 році на педагогічному факультеті відбулося розширення напрямів підготовки фахівців. «Хореографію» із розряду спеціалізації було віднесено до самостійної спеціальності [95].

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. У 1991 році в ХНПУ була відкрита нова спеціальність «Хореографія» на факультеті мистецтв і дошкільної освіти (музично-педагогічний факультет). А 12 квітня 2001 року було засновано кафедру

хореографії, яка готувала фахівців зі спеціальності «Хореографія» за двома напрямками: народна хореографія та сучасна бальна хореографія. З того часу почала здійснюватися професійна хореографічна підготовка фахівців-хореографів у системі педагогічної освіти [132].

Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка (Чернігівський державний педагогічний університет імені Тараса Григоровича Шевченка). На факультеті фізичного виховання існує кафедра фізичного виховання та хореографії. У 1973 році кафедра відокремилась від факультету фізичного виховання і забезпечила навчальний процес на всіх факультетах інституту. У 1998 році відкрито спеціальність учитель фізичної культури та хореографії. З 2007 року кафедра знову стає структурним підрозділом факультету фізичного виховання [135].

Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки. Кафедра хореографії була відкрита у 1991 році, коли в Луцькому педагогічному інституті імені Лесі Українки при кафедрі музики було відкрито нову спеціальність «Хореографія та початкове навчання» й утворено секцію хореографії, котрою керував відомий педагог-хореограф Федір Семенович Бондарук. У 2001 році було утворено кафедру хореографії в якості структурного підрозділу Волинського державного університету імені Лесі Українки [70].

Полтавський державний педагогічний інститут. В 1991 році у складі кафедри образотворчого мистецтва було відкрито секцію хореографії. Окрему кафедру хореографії було засновано в 1993 році (наказ ректора № 51-к від 12.08.1993 р.). Очолила кафедру кандидат педагогічних наук, доцент О. О. Лобач. Кафедра була відкрита на психолого-педагогічному факультеті, який здійснює професійну підготовку за 8 спеціальностями, одна з яких «Середня освіта (хореографія)» [62].

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. У 1992 році було відкрито кафедру культурології й мистецької

освіти. У 1996 році було ліцензовано та акредитовано спеціальності «Етнологія», «Образотворче мистецтво» та «Хореографія».

У структурі кафедри було започатковано три секції: етнокультурологічну, хореографічну та образотворчого мистецтва, котрі готували фахівців відповідної кваліфікації, а саме: учителів початкових класів та народознавства, учителів початкових класів та хореографії, учителів початкових класів та образотворчого мистецтва, учителів історії та народознавства, учителів музики та народознавства [39].

Рівненський державний інститут культури. У 1991 році в інституті було створено художньо-педагогічний факультет на підставі рішення вченої ради Інституту культури «Про реорганізацію факультету культурно-освітньої роботи». Кафедру хореографії було створено у 1998 році. Підготовка фахівців на кафедрі здійснювалася за рівнями вищої освіти «бакалавр» та «магістр» [119].

Видатним педагогом-хореографом цього етапу був Геннадій Хавкін, засновник студії бального танцю «Силует». Починала свою роботу студія у приміщенні Харківського художньо-промислового інституту в 1991 році. Г. Хакін у 1987-1988 роках отримав освіту у Харківському обласному міжсоюзному будинку самодіяльної творчості, за спеціальністю – керівник бальних танців.

Отже, проаналізувавши навчально-методичну літературу, інтернет-ресурси та архівні джерела ми дійшли висновку, що хореографія, як один із видів мистецтва, має свої особливості, які в свою чергу визначають специфіку професії педагога-хореографа. В результаті дослідження проаналізовано основні етапи становлення підготовки кадрів до навчання хореографії в Україні (друга половина XX століття). Відкриття спеціальності «Хореографія» та створення кафедр хореографічних дисциплін на території України забезпечило підготовку вчителя хореографії нового покоління в системі хореографічно-педагогічної освіти. Навчальні заклади в яких

здійснюється підготовка хореографів у системі педагогічної світи сьогодні представлена у таблиці 2.3.4 та таблиці 2.3.5.

Таблиця 2.3.4

**Структура підрозділів державних педагогічних університетів
України, у яких здійснюється підготовка хореографів**

№	Назва навчальних закладів	Структурні підрозділи
1.	Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка	мистецький факультет, хореографічне відділення, кафедра хореографічних дисциплін
2.	Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка	факультет мистецтв, кафедра мистецької педагогіки та хореографії
3.	Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини	художньо-педагогічний факультет, кафедра хореографії та художньої культури
4.	Бердянський державний педагогічний університет	Інститут психолого-педагогічної освіти та мистецтв, кафедра мистецьких дисциплін і методика їх навчання, секція «хореографія»
5.	Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького	Навчально-науковий інститут соціально-педагогічної та художньої освіти, кафедра теорії та методики музичної освіти і хореографії

Таблиця 2.3.5

**Структура підрозділів національних педагогічних університетів
України, у яких здійснюється підготовка хореографів**

№	Назва навчальних закладів	Структурні підрозділи
1.	Чернігівський національний педагогічний університет імені Тараса Григоровича Шевченка	Навчально-науковий інститут соціально-педагогічної та художньої освіти, кафедра теорії та методики музичної освіти і хореографії
2.	Державна установа «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені Костянтина Дмитровича Ушинського»	Інститут мистецтв, факультет музично-хореографічної освіти, кафедра музичного мистецтва і хореографії
3.	Національний педагогічний університет імені Михайла Петровича Драгоманова	Інститут мистецтв, кафедра хореографії
4.	Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди	Інститут мистецтв, факультет мистецтв та дошкільної освіти, кафедра хореографії
5.	Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка	психолого-педагогічний факультет, кафедра хореографії

Таким чином, історико-педагогічний аналіз підготовки педагогічних кадрів до навчання хореографії у системі вищої освіти в Україні у другій половині ХХ століття дав змогу констатувати, що на першому етапі дослідження (1946-1965 рр.) підготовка педагогічних кадрів до навчання хореографії набувала повільного розвитку в училищах та інститутах –

Київському державному училищі естрадно-циркового мистецтва, Ніжинському державному педагогічному інституті імені М.В. Гоголя та Мелітопольському державному педагогічному інституті ім. Богдана Хмельницького.

На другому етапі дослідження (1966-1990 рр.) хореографічну освіту можна було отримати в: Одеському державному педагогічному інституті імені К.Д. Ушинського, Криворізькому державному педагогічному інституті, Житомирському державному педагогічному інституті, Сумському державному педагогічному інституті та Харківській державній академії культури на факультетах мистецтв.

На третьому етапі дослідження (1991-2000 рр.) вперше почали готувати вчителів-хореографів у системі педагогічної світи. Підготовка фахівців вийшла на новий рівень та здійснювалася у: Кіровоградському державному педагогічному інституті, Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т. Г. Шевченка, Луцькому державному педагогічному інституті імені Лесі Українки, Полтавському державному педагогічному інституті, Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка та Рівненському державному інституті культури. На сучасному етапі хореографічну освіту можна отримати у державних та національних університетах України.

2.4. Творче використання історико-педагогічного досвіду навчання хореографії досліджуваного періоду в діяльності сучасних закладів позашкільної освіти України

Осмислення проблеми навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах неможливе без звернення до історії педагогіки, історії хореографічної освіти. Аналіз історико-педагогічної,

мистецтвознавчої літератури, архівних джерел, періодичних видань із питань народної освіти дозволив виділити ідеї педагогів-хореографів, які є провідними, потребують подальшої розробки і впровадження в практичну діяльність сучасних позашкільних закладів. Провідними ідеями педагогів-хореографів другої половини ХХ століття (А. Ваганова, В. Верховинець, П. Вірський) були: розвиток творчих здібностей і нахилів молодших школярів, активізація творчого потенціалу особистості, гуманізація освіти тощо.

Зазначені ідеї навчання хореографії вимагають подальшої теоретичної розробки й можуть бути успішно використані в сучасних позашкільних закладах. Так, наукового осмислення й подальшого вивчення потребують праці Т. Благової, А. Ваганової, А. Тараканової, Л. Цвіткової, В. Верховинця. Зокрема, рекомендації А. Ваганової не втратили своєї актуальності й сьогодні. Вона стала першим професором хореографії на теренах колишнього СРСР. Власний досвід про шляхи викладання класичної хореографії А. Ваганова систематизувала та виклала у своїй книзі «Основи класичного танцю» (1934, 2000) [18]. Саме у цій праці запропонована педагогічно цінна методика викладання класичного танцю.

Педагогом-хореографом А. Вагановою вперше були зроблені відкриття в галузі координації рухів. Учні А. Ваганової міцно засвоювали «па» та могли правильно пояснити, як його потрібно виконувати і в чому його призначення. А. Ваганова, щоб розвинути розуміння правильної координації рухів примушували учениць записувати окремі комбінації та таким чином знаходити причини невдалого виконання «па». Педагог також розкріпачила корпус молодшого школяра. Вона слушно наполягала на тому, що рух необхідно починати «з корпусу», бо танець «з корпусу» забезпечує надійну опору і артистичну забарвленість «па».

На її заняттях неможливо було побачити поспіль двох «па», що виконувалися з однаковим становищем корпусу, це свідчило про особливу увагу, яку приділяла фахівець *epaulement* (поворотам плечей і корпусу).

Виробивши в учениць необхідну стійкість і гнучкість, вона потім сміливо вводила в екзерсис різні форми fouette, гепуегей та інші рухи, засновані на поворотах корпусу.

А. Ваганова також *ввела* «нові руки» – красиві, сильні та енергійні, які визначали вольовий характер танцю. Дотримуючись її методу «нові руки», – руки повинні активно допомагати руху в великих стрибках і особливо турах – тут *force* залежить виключно від уміння володіти руками, завершувати мистецьке обличчя танцівниці, бути виразними, легкими, «співучими». Техніка обертання не випадково вдосконалена А. Вагановою. Її книга та діяльність сформували головну систему викладання класичного танцю, що є основою всієї хореографії у всьому світі, та отримали назву «Методика Ваганової».

Українські хореографи В. Верховинець та П. Вірський уперше розвинули народний танець як народно-сценічне мистецтво. Зокрема, В. Верховинець створив міцну теоретичну базу для розвитку народної хореографії. Балетмейстером була написана праця щодо методики викладання народного танцю – «Теорія українського народного танцю» [22].

У цій книзі він описав найбільш поширені танцювальні рухи, що є основою української народної хореографії. Василь Миколайович першим дав назву всім танцювальним рухам у відповідності з їхнім характером й внутрішнім змістом, розробив і запропонував своєрідний метод запису хореографічного матеріалу, котрий полягає в словесному описі рухів і їх комбінацій, ілюстрованих рисунками та схемами. Його метод здобув широке визнання серед хореографів і науковців.

Для навчання хореографії дітей дошкільного та молодшого шкільного віку неоціненою є збірка В. Верховинця «Весняночка» (1925 р.) – збірка дитячих ігор та пісень з теоретичним розділом. Автор у книзі запропонував власну методику викладання танцю за допомогою гри [21].

Праці «Теорія українського народного танцю» та «Весняночка» пов'язані між собою. У книзі «Теорія українського народного танцю» більша

частина книги танцювальних рухів та їх комбінацій призначена для дітей, а у книзі «Весняночка» автор при описі гри чи хореографічно інсценізованої пісні постійно надає посилання на першу книгу.

Проаналізувавши наукові праці А. Верховинця «Теорія українського народного танцю» та «Весняночка», можна стверджувати, що вони посідають одне із перших місць серед наукових теоретичних праць у галузі українського народно-танцювального мистецтва. На сучасному етапі навчання народної хореографії зазначені праці є фундаментом для творчої фантазії, оскільки вміщений у них матеріал (танцювальні рухи та комбінації) можна стилізувати, не порушуючи канони народної хореографії.

Продовжувачем справи В. Верховинця став П. Вірський, який вважається реформатором українського народного танцю. У 1969 році він видає працю «Українські народні танці» [129]. У книзі представлено схеми сценічного руху, матеріали для музичного супроводу та опис 140 танців. Збірник має два розділи: теоретичний – у якому викладено основні терміни, умовні позначення, позиція ніг і рук, корпусу, голови; практичний – містить опис основних «па» українського народного танцю. Матеріали книги можуть успішно використовувати сучасні аматорські та професійні танцювальні колективи.

Цінною та важливою роботою для сучасних педагогів-хореографів є книга В. Авраменко «Українські національні танки, музика та стрій» (1947 р.) [3] в якій науковець узагальнив свій практичний досвід. У зазначеній праці хореограф дає визначання танку, розгорнуто описує костюми виконавців. Також детально прописує вимоги щодо культури виконання хореографічних композицій та чітко розділяє чоловічі та жіночі рухи.

Матеріали книги сучасні педагоги-хореографи танцювальних гуртків, а саме матеріали розділів «Танки» та «Танкова руханака» можуть використовувати при постановці сучасних номерів, підлаштовуючи та виокремлюючи «па», що відповідають віковим особливостям дітей молодшого шкільного віку.

Один із сучасних методистів, А. Тараканова, слушно наголошувала на свідомому ставленні до занять танцями, яке необхідно формувати на уроках хореографії, і з цією метою рекомендувала підтримувати в дітей зацікавленість предметом і прагнути, щоб заняття танцями приносили їм задоволення. Поради та рекомендації А. Тараканової набувають вагомого значення для навчання хореографії сучасних молодших школярів, які мають на меті розвиток творчих здібностей дитини, зокрема хореографічних. Сьогодні залишається актуальним вивчення основних хореографічних умінь і навичок, якими повинен оволодіти молодший школяр.

А. Таракановою були розроблені навчально-методичні посібники «Система хореографічного виховання у школах і позашкільних закладах» (1996 р.) [124], «Бесіди про танець» (1996 р.) [9], «Танцюйте з нами» (2000 р.) [125], «Танці в сучасних ритмах» (2014 р.) [75] й програми: Програми з музично-ритмічних занять для шкіл глухих (підготовчий, 1-5 класи) (1999 р.) [69], Позашкільля. Комплекс програм мистецького спрямування (2013 р.) [96]. Усі роботи методиста є актуальними в сучасній освіті й набувають широкого використання вчителями, педагогами-хореографами в їхній роботі сьогодні.

У другій половині XX століття вперше з'являються наукові, науково-методичні праці та література з питань навчання хореографії. Методичні поради авторів, зокрема Ю. Громова «Методика навчально-творчої та виховної роботи у хореографічному колективі» (1968 р.) [30], А. Згурського «Методика викладання бальних танців» (1978 р.) [54], Л. Бондаренко «Ритміка і танець в 1-3 класах загальноосвітньої школи» (1979 р.) [16], «Методика хореографічної роботи у школі та позашкільних закладах» (1974 р., 1985 р.) [17], Г. Березової «Хореографічна робота з дошкільнятами» (1982 р.) [8] не втрачають своєї актуальності.

У сучасних позашкільних закладах педагоги продовжують використовувати рекомендації цих авторів. Наприклад, із книг Л. Бондаренко педагоги беруть приклади занять із ритміки, музичні ігри, ритмічні вправи,

вправи з предметами, масові танці, методику проведення занять, музичний матеріал.

Ідеї навчання хореографії, накопичені в другій половині XX століття, сучасні педагоги-хореографи реалізують в авторських програмах, що були розроблені після оприлюднення закону «Про позашкільну освіту» (2000 р.) [106] та офіційного «Збірника програм для творчих об'єднань позашкільних та загальноосвітніх навчальних закладів. Художньо-естетичний напрям: Хореографія. Театр» (2005) [108].

До збірника програм була включена «Програма гуртка класичного танцю», автор Л. Цветкова [108]. Програма спрямована на вивчення елементів класичного танцю з урахуванням специфіки навчання у школах мистецтв, закладах позашкільної освіти, ліцеях. Педагогічно цінним є те, що у вказаній програмі Л. Цветкова приділяє важливе значення вихованню творчої особистості дитини, велику роль надає музичному супроводу, рекомендує вправи на імпровізацію, систему творчих завдань на створення етюду, комбінації, постановку власної композиції.

На увагу також заслуговує підготовлена В. Каміним програма курсу «Народний танець», яка 2002 року рекомендована Міністерством культури й мистецтв України до широкого використання в практиці роботи освітньо-виховних та культурно-освітніх установ.

Мета курсу, наголошує В. Камін, полягає у залученні дітей до танцювальної й музичної творчості, прищепленні їм відчуття національної приналежності, ознайомленні з суттю танцювальної культури народів світу. В своїй програмі В. Камін обрав за основу принцип гармонійного формування дитини, який дозволяє поєднувати різні завдання із фізичним навантаженням, дотримуючись у роботі диференційованого підходу. В основу авторської програми В. Каміна покладено теоретичний матеріал таких відомих педагогів-хореографів, як: В. Верховинець, В. Авраменко та П. Вірський, що були розробниками теоретичних основ сценічного і народного танцю [79].

Певного схвалення заслуговує «Програма хореографічного гуртка», запропонована А. Таракановою. Мета хореографічної підготовки школярів у відповідності до цієї програми полягала у наданні елементарних умінь та навичок з хореографії, розвитку музичності, відчуття ритму і наданні змоги дитині самостійно переконатись у подальшому бажанні займатися окресленим видом мистецтва. В основу програми лягли такі розділи: основи музичного руху, елементи рухів екзерсису класичного й народно-сценічного танців, танцювальні етюди і танці, відомості з народознавства. Укладаючи власну програму, педагог-хореограф звертається до витоків теорії навчання класичного танцю («методика А. Ваганової»), народного танцю (методика П. Вірського та В. Верховинця) [53].

Науковці і сьогодні займаються процесом адаптації програм до різних хореографічних колективів. На початку 2000-х рр. пошуки нових оригінальних ідей сприяли масовому поширенню нових стилів сучасної хореографії, таких як: хіп-хоп, модерн, контемп [136].

Так, у відповідності з вимогами часу, А. Божко запропонувала програму «Гуртка сучасного танцю», в якій наголошується на тому, що «розмаїття мистецтва хореографії сприяло організації курсу її вивчення, до складу якого входять такі дисципліни хореографічного мистецтва, як: класичні танці, народно-сценічні танці, гімнастика, сучасні напрями розвитку хореографічного мистецтва; популярні й масові форми танців; модерн-джаз; історія мистецтв; історія балету; образотворче мистецтво; акторська майстерність; загальний інструмент; вокал». Зазначений підбір предметів був пов'язаний з вимогами, що зумовлені сьогоденням [53].

З огляду на вище зазначене, необхідно підкреслити, що на початку XXI тисячоліття, крім існуючих програм із класичного, народного і сучасного танців, побачила світ програма для колективів спортивних бальних танців, що було новим кроком розвитку хореографічного мистецтва зокрема та хореографічної освіти взагалі.

У 2005 році вийшла «Збірка програм гуртків, студій, творчих об'єднань Кіровоградського обласного Центру дитячої та юнацької творчості», до якої увійшла програма «Школи хореографічної майстерності», укладачем якої була Г. Чайковська, для ансамблю «Росинка». Зазначена програма акумулювала багаторічний досвід діяльності Г. Чайковської зі школярами молодшого й середнього віку, котрий дозволив педагогу започаткувати власну концепцію художньо-естетичного виховання молодого покоління засобами хореографічного мистецтва [50].

Накопичення традицій в хореографічній освіті, сприяло подальшій розробці нових навчальних програм. Педагоги хореографічних дисциплін і далі пристосовували програми до вимог часу і потреб усебічного розвитку школярів. Зокрема, М. Русул і І. Русул у 2006 році опублікували програму з хореографічного навчання «В гостях у казки» [76].

Вивчення зазначеної програми переконує в тому, що автори велику увагу приділяють питанням контролю щодо результатів освітнього процесу. Наприклад, у кінці кожного навчального року провідною формою звітності виступало проведення звітних концертів для батьків і глядачів та відкритих іспитів, які активізували творчий розвиток дітей, сприяли підвищенню їх відповідальності за результати навчання, розвивали психічні процеси – уяву, відчуття, пам'ять, сприймання та ін. Звітні концерти для батьків виступали активним засобом самореалізації і включали презентацію творчих досягнень членів колективу, технічні та художні можливості, майстерність хореографа стосовно постановки танцювальних композицій.

Таким чином, проаналізувавши використання досвіду навчання хореографії молодших школярів, ми бачимо, що на сучасному етапі розвитку суспільства з'явилася значна кількість державних і авторських або модифікованих (адаптованих) програм, які розраховані на різні типи хореографічних об'єднань для дітей, котрі включають певний комплекс дисциплін. Це: класичні, народні, спортивні, сучасні, бальні танці, джаз-модерн і джазові танці. Модифіковані програми пов'язані з особливостями

танцювального напрямку колективу, враховують індивідуальні нахили, інтереси, запити, вподобання, творчі здібності дітей різних вікових категорій та характеризуються гнучкістю, варіативністю змісту і технологій.

Розробники цих програм визначили місце кожної дисципліни у системі хореографічної підготовки молодого покоління, мету, зміст, провідні форми організації навчання й методи контролю, що сприяло фундаментальній хореографічній підготовці учасників художніх колективів. Проаналізувавши програми для позашкільних об'єднань, що рекомендувало МОН України [50-53], можна дійти висновку, що вони сприяють формуванню хореографічних умінь та навичок учнів початкової школи засобами класичного й народного танців.

Цілком правомірно, що новий крок у розвитку хореографічного мистецтва зумовлений і змінами, що були внесені до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про позашкільну освіту» (2017 р.) згідно з реформами Міністерства освіти та науки «Нова Українська школа». Але зазначимо, що рекомендований МОН України список літератури для використання педагогом-хореографом у програмах з навчання хореографії на 90% складається з праць науковців та педагогів минулого століття (В. Авраменко, А. Ваганова, П. Верховинець, В. Вірський).

Ці зміни суттєво впливають на зміст, форми й методи роботи з дитячими хореографічними колективами. Науково-педагогічні працівники й надалі продовжують процес адаптації програм для різних видів хореографічних колективів відповідно до вимог сучасності.

Отже, як бачимо, теоретичні ідеї та практичний педагогічний досвід навчання хореографії другої половини ХХ століття доцільно використовувати в сучасних умовах розвитку позашкільної освіти, зокрема в процесі хореографічного виховання молодших школярів.

З урахуванням позитивних здобутків, виявлених у процесі аналізу архівних джерел, методичних посібників для вчителів, наукових праць, педагогічних публікацій, навчальних програм, чинних у позашкільних

установах України, сучасні науковці, учителі-практики, викладачі хореографічних дисциплін продовжують вивчати й з користю використовувати набутий досвід попередників та пристосовувати його до вимог часу та потреб усебічного розвитку учнів.

Висновки до розділу 2

Ураховуючи зміни суспільно-політичних та економічних чинників, прийняття нормативних документів, що регламентували діяльність позашкільних закладів для дітей молодшого шкільного віку та організацію навчання хореографії в них, погляди науково-педагогічної громадськості на мету, завдання, суб'єкти, зміст, принципи, форми, методи та підготовку педагогічних кадрів до організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах, досвід діяльності зазначених закладів, науково обґрунтовано три етапи розвитку проблеми організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах України другої половини XX століття.

З'ясовано, що на *першому етапі* (1946 – 1965 рр.) розробці теорії та вдосконаленню практики щодо навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах сприяли: процеси відновлення економіки УРСР; проведення спеціального засідання Колегії Міністерства освіти (1946 р.), присвяченого питанням розвитку позакласної та позашкільної роботи; прийняття урядових нормативних документів, а саме: постанов «Про заходи поліпшення позашкільної роботи з дітьми» (1946 р.), «Про впорядкування мережі, затвердження типових штатів і встановлення посадових окладів працівникам позашкільних закладів міністерств освіти союзних республік» (1952 р.); наказів «Про стан і заходи поліпшення роботи дитячих позашкільних установ Міністерства освіти УРСР» (1953 р.) та «Про

затвердження форм первинного обліку гурткової, масової і методичної роботи в позашкільних установах та інструкції до введення цих форм» (1954 р.); положень «Про позашкільні установи Міністерства освіти УРСР» (1954 р.) та деяких інших.

Як свідчить проведене дослідження, до позашкільних закладів, які організовували навчання хореографії молодших школярів, на першому етапі (1946 – 1965 рр.) належали: будинки художнього виховання, палаци та будинки піонерів, піонерські клуби та різноманітні гуртки в загальноосвітніх школах УРСР, хореографічна школа. Найбільш поширеними серед позашкільних закладів були гуртки естетичного спрямування.

До провідних суб'єктів, котрі займалися навчанням хореографії молодших школярів, на визначеному етапі можна віднести методистів художнього виховання дітей, педагогів-вихователів, культурно-освітніх працівників.

Проведене дослідження свідчить, що на окресленому етапі (1946 – 1965 рр.) вже були визначені: загальна мета (створення сприятливих умов для всебічного розвитку дитячої особистості, здійснення її естетичного виховання та фізичного розвитку); завдання навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах (естетично-художнє виховання учнів початкової школи; ознайомлення їх із кращими творами мистецтва; розвиток у молодших школярів знань, творчих здібностей, нахилів та самостійності; виховання в дітей молодшого шкільного віку суспільної активності, високих моральних та трудових якостей, свідомого ставлення до громадянського обов'язку та деякі ін.); принципи діяльності зазначених закладів та організації навчання хореографії учнів початкової школи в них (зміцнення зв'язків позашкільних закладів зі школою, громадськістю, батьками; наочності; єдності вимог з боку вчителів, батьків та вихователів; добровільності тощо).

Виявлено, що розробці теорії та вдосконаленню практики організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку у позашкільних

зкладах на досліджуваному етапі сприяли наукові здобутки О. Конорової, В. Сухомлинського, Л. Бондаренко, А. Гусакова, І. Антипової, А. Ткаченко.

На окресленому етапі було вдосконалено практику організації навчання хореографії молодших школярів. Насамперед було розширено форми та методи зазначеного навчання. До таких форм та методів, крім уже відомих (гурткова робота та діяльність різноманітних ансамблів), належали: групова та колективна форма роботи, проведення зустрічей учнів початкової школи з діячами мистецтва, організація оглядів та конкурсів художньої творчості молодших школярів, проведення свят, метод показу, прикладу, вправ, застосування ігрових прийомів навчання учнів початкової школи тощо.

З'ясовано, що на першому етапі (1946-1965 рр.) фахівців для закладів культури взагалі та позашкільних установ зокрема готували переважно училища. Але вже з початку 60-х років ХХ століття почали відкриватися факультети мистецтв і культури та музично-хореографічні відділення при ЗВО.

Однак аналіз архівних матеріалів з означеної проблеми дає підставу звернути увагу і на недоліки, які заважали ефективній розробці теорії та вдосконаленню практики організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах УРСР, а саме: брак педагогічних кадрів, відсутність єдиних планів і програм із навчання хореографії, недостатня кількість закладів позашкільної освіти.

Дослідженням з'ясовано передумови, що детермінували розвиток *другого етапу* – етапу прогресивних нововведень у теорію і практику навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах УРСР (1966 – 1990 рр.). Це: законодавче оформлення державної політики щодо навчання хореографії учнів, фінансового та кадрового забезпечення позашкільних закладів, зокрема: затвердження «Положення про платні музичні та хореографічні гуртки в початкових, восьмирічних і середніх загальноосвітніх школах» (1966 р.); прийняття постанови «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи»

(1966 р.); реалізація наказу «Про проведення республіканської конференції з питань діяльності організаторів позакласної та позашкільної роботи з учнями» (1968 р.) та ін.

Прогресивним нововведенням у теорію і практику навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах на другому етапі (1966 – 1990 рр.) сприяли: прийняття «Програми позашкільних установ та загальноосвітніх шкіл: художні гуртки» (1981 р.), розробка авторських навчальних програм з хореографії (1982 р.), підготовка фахівцями методичних рекомендацій з предмету «Бальний танець у школі та позашкільній установі» (1984 р.), «Програми роботи ансамблю пісні та танцю в позашкільних закладах» (1984 р.) та «Програми занять хореографією в гуртках продовженого дня загальноосвітніх шкіл» (1984 р.), праці педагогів, методистів та мистецтвознавців.

Зазначені фахівці визначили особливості організації хореографічної роботи з молодшими школярами, проаналізували психофізіологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, надали методичні поради щодо організації та проведення занять із учнями початкових класів (Г. Березова); схарактеризували роботу гуртка бального танцю в школі та визначили роль хореографічного мистецтва в естетичному вихованні дітей молодшого шкільного віку (А. Тараканова); розробили методику навчання бальних танців дітей різного віку та молодших школярів, зокрема, подали огляд сучасних та бальних танців, запропонували схеми, малюнки та музичний матеріал до них (Ю. Громов, А. Згурський); підготували методичні поради щодо хореографічної роботи з учнями початкових класів у школі та позашкільних закладах, представили розробки окремих занять, описали вправи класичного тренажу, а також запропонували композиції з українського та російського народних танців (Л. Бондаренко); визначили найбільш дієві методи навчання дітей молодшого шкільного віку класичному танцю в позашкільних закладах (А. Ваганова).

Установлено, що на окресленому етапі до традиційних суб'єктів, які займалися організацією навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах, додалися організатори позашкільної та позакласної роботи (1966 р.) і професійно підготовлені вчителі хореографії.

На досліджуваному етапі, як і на попередньому, до провідних позашкільних закладів для молодших школярів, які займалися навчанням хореографії, належали будинки художнього виховання, палаци і будинки піонерів, хореографічні школи. Серед нових типів позашкільних закладів, де навчали учнів хореографії, варто назвати – хореографічні студії та школи мистецтв.

З'ясовано, що на визначеному етапі, на відміну від попереднього, було уточнено мету навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах (надання учням початкових класів необхідних знань і практичних навичок із хореографії, розвиток у них танцювальних здібностей та художнього смаку) й сформульовано нові завдання (розвиток у дитини молодшого шкільного віку почуття любові до танцювального мистецтва своєї країни та поваги до танцювальної культури інших народів; навчання її виразно виконувати танці; розширення художніх інтересів молодшого школяра, формування в нього здібності повноцінно сприймати художні витвори танцювального мистецтва та правильно оцінювати танці з естетичної точки зору; виховання у молодшого школяра культури поведінки в суспільстві; надання дітям молодшого шкільного віку загальних відомостей про мистецтво хореографії, його специфіку та особливості; вирішення завдань ідейно-політичного, морального та естетичного виховання учнів початкової школи разом зі школою, піонерською та комсомольською організаціями; прищеплення молодшим школярам любові до світу прекрасного в мистецтві й культурі та ін.).

Проведений аналіз діяльності позашкільних закладів, свідчить про те, що на етапі, який вивчається (1966 – 1990 рр.), було запропоновано нові форми та методи навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку. Це:

розповідь, зразок, демонстрація, метод бесіди, робота в самодіяльних об'єднаннях та дитячих клубах (вихідного дня та за інтересами). На відміну від попереднього етапу, в діяльності зазначених закладів починає широко використовуватись індивідуальна форма навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку.

Установлено, що на другому етапі (1966-1990 рр.) при ЗВО почали активно відкриватись хореографічні кафедри та продовжували функціонувати факультети, на яких можна було здобути спеціальну хореографічну освіту.

До недоліків діяльності позашкільних закладів для дітей молодшого шкільного віку, які займалися навчанням хореографії, на окресленому етапі віднесено: залежність змісту роботи закладів від ідеології комуністичного виховання; недостатнє фінансове, кадрове та ресурсне забезпечення зазначених закладів.

Визначено передумови, що сприяли розвитку *третього етапу* – етапу збагачення принципів, форм та методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України (1991 – 2000 рр.). До зазначених передумов належали: національно-культурне відродження України, становлення її державної політики, проголошення Акту незалежності України (1991 р.), прийняття Програми розвитку народної освіти Української РСР на період (1991 – 1995 рр.) (1991 р.), підписання наказу «Про підвищення кваліфікації кадрів позашкільних закладів України у 1992 році» (1991 р.) та ін.

Проведене дослідження свідчить, що на окресленому етапі, на відміну від попереднього, в Україні була створена розгалужена мережа позашкільних закладів для дітей молодшого шкільного віку (центри, палаци, будинки, клуби художньої творчості дітей, юнацтва та молоді, дитячої та юнацької творчості, художньо-естетичної творчості учнівської молоді, естетичного виховання), були започатковані нові види позашкільних закладів, які здійснювали навчання хореографії молодших школярів – початкові

мистецькі навчальні заклади (школа естетичного виховання: музична, художня, хореографічна, театральна, хорова, мистецтв тощо).

Виявлено, що збагаченню принципів, форм та методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України на досліджуваному етапі сприяли праці українських науковців, які запропонували програму проведення занять із хореографії для молодших школярів, котрі навчалися в ліцях мистецтв, хореографічних школах та позашкільних закладах (Л. Карамушка, Н. Максимова, А. Тараканова, Л. Цветкова), уклали методичні рекомендації щодо особливостей викладання народно-сценічного танцю учням початкової школи (А. Бондаренко, В. Камін), розробили комплекс тренувальних вправ партерного, класичного та народного характеру, а також вправи, що допомагали виправити дефекти фігури дітям молодшого шкільного віку (В. Арабська, Т. Баришнікова, В. Годовський, Л. Павлова), визначили принципи та найбільш дієві форми і методи організації навчання молодших школярів у позашкільних закладах (О. Биковська, В. Вербицький, І. Єрмаков, Г. Ковганич, Г. Пустовіт, Т. Сущенко), схарактеризували зміст хореографічної підготовки вчителя до організації роботи з молодшими школярами в системі закладів вищої педагогічної освіти (Т. Благова, Ю. Тараненко) та ін.

На етапі, який вивчається, було розширено загальну мету організації навчання дітей молодшого шкільного віку хореографії в позашкільних закладах (виховання художніх інтересів, морально-естетичних ідеалів, культури здоров'я молодших школярів відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей, формування та розкриття творчих, розумових здібностей кожної дитини, створення сприятливих умов для розвитку її особистого потенціалу) та конкретизовано завдання зазначеного навчання (ознайомлення дітей молодшого шкільного віку з різними видами танцювального мистецтва (народними, історично-побутовими, бальними, класичними, сучасними танцями); формування у дітей навичок виконання

хореографічних рухів, котрі чітко відповідають віковим особливостям і індивідуальним можливостям молодших школярів; сприяння розвитку в учнів початкової школи вміння вільно володіти своїм тілом та користуватися необхідними засобами рухової виразності (обирати до рухів необхідні пози, жести, міміку); розвиток у молодших школярів уміння емоційно програвати ігрову ситуацію в танці, обирати індивідуальну пластику для представлення музично-рухового образу; привчання дітей молодшого шкільного віку до національної народної творчості, ознайомлення їх із композиційними різновидами українського танцю (хороводом, гопаком, козачком, гуцулкою)).

Установлено, що на окресленому етапі (1991 – 2000 рр.) свого розширення набули і принципи організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах – тісного зв'язку теорії з практикою; поваги до особистості; науковості; систематичності та послідовності; партнерства і взаємної довіри; індивідуально-особистісного підходу; відповідності змісту навчального матеріалу віковим особливостям молодших школярів; наступності; варіативності форм, методів та технологій навчання тощо.

На підставі вивчення досвіду діяльності позашкільних установ, з'ясовано, що свого збагачення також набули форми та методи організації зазначеного навчання. Крім традиційних форм та методів, які широко використовувалися на попередніх етапах, на третьому етапі (1991 – 2000 рр.) отримали поширення такі: урок (індивідуальний та груповий), вистави, конкурси, фестивалі, концерти, шоу-групи, робота з літературою і відеоматеріалом, виконання творчих завдань, відкриті заняття, образно-ігрові вправи, заняття-постановки, заняття-презентації, інтегровані заняття, танцювальні вечори та деякі інші.

Як свідчить проведене дослідження, третій етап (1991-2000 рр.) був пов'язаний із початком професійної хореографічної підготовки вчителів у системі ЗВО педагогічного спрямування.

До недоліків організації навчання молодших школярів хореографії у позашкільних закладах на досліджуваному етапі віднесено такі: недооцінка гурткової форми діяльності; введення платних послуг за навчання в закладах позашкільної освіти; скорочення кількості дітей, залучених до позашкільних закладів.

У роботі окреслено перспективи подальшого використання цінних ідей і набутого досвіду із розв'язання визначеної проблеми в сучасних позашкільних закладах: урахування методики навчання молодших школярів класичному та народному танцю; забезпечення вимог щодо культури виконання хореографічних композицій чоловічих та жіночих рухів дітьми молодшого шкільного віку; урахування змісту діяльності хореографічного гуртка; використання досвіду організації занять із ритміки, музичних ігор, ритмічних вправ, вправ із предметами, танців із молодшими школярами; впровадження авторських та модифікованих (адаптованих) програм, розрахованих на різні типи хореографічних колективів для дітей молодшого шкільного віку; більш глибока реалізація принципів навчання хореографії молодших школярів; забезпечення тісної співпраці сім'ї та позашкільної установи щодо організації навчання хореографії учнів початкової школи тощо.

Матеріали 2 розділу дисертації знайшли відображення у працях автора [55-59, 139].

Список використаних джерел до 2 розділу

1. Абызова Л. И. Творчество балейтместера И. Д. Бельского в контексте развития отечественного балетного театра 1950-1960-х годов : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.00. Санкт-Петербург : С.-Петерб. гуманитар. ун-т профсоюзов Акад. рус. балета им. А. Я. Вагановой, 2006. 26 с.
2. Авраменко В. А. Танки, музики і стрій. Нью Йорк; Вінніпег; Київ; Львів : Ukraine Booksellerand Publishers Ltd, 1947. 88 с.
3. Авраменко В. Українські національні танки, музика і стрій. [Текст] Галівуд та інші, 1947. 80 с.
4. Антипова І. М. Танцювальний гурток в клубі : посібник. К. : Мистецтво, 1964. 134 с.
5. Антипова І. М. Танцювальний гурток у клубі: посібник. К. : Мистецтво, 1972. 142 с.
6. Балицкая Н. Н. Педагогические методы обучения в хореографии при изучении предмета «классический танец». 2017. URL : <https://dlyapedagoga.ru/servisy/publik/publ?id=6297>
7. Баришникова Т. К. Азбука хореографии. Санкт-Петербург : Люкси; Респекс, 1996. 256 с.
8. Березова Г. Хореографічна робота з дошкільнятами. К. : Музична Україна, 1982. 88 с.
9. Бесіди про танець : методичні розробки на допомогу керівникам хореографічних колективів шкіл і позашкільних установ. Уклад. А. П. Тараканова. К., 1996. 20 с.
10. Биковська О. В. Позашкільна освіта : теоретико-методичні основи : монографія. К. : Алкон, 2008. 335 с.
11. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К. , 2008. 44 с.

12. Благова Т. Дитяче хореографічне аматорство у розвитку художньої самодіяльності в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 7 (33). С. 213-223.

13. Благова Т. О. Особливості професійної підготовки майбутніх учителів-хореографів у системі педагогічної освіти. *Вісник Житомирського державного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2010. Вип. 50. С. 72-76.

14. Благова Т. О. Хореографічне мистецтво у системі професійної освіти України 20-х рр. XX ст. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2010. № 5. С. 155-163.

15. Бондаренко А. А. Методика хореографической работы в школе и внешкольных заведениях. К. : Музична Україна, 1958. 221 с.

16. Бондаренко Л. А. Ритмика і танець у 1-4 класах загальноосвітньої школи : посібник. К. : Музична Україна, 1989. 232 с.

17. Бондаренко Л. Методика хореографической работы в школе и внешкольных заведениях : посібник. К. : Музична Україна, 1985. 130 с.

18. Ваганова А. Я. Основы классического танца. 6-е изд. М.; Санкт-Петербург : Лань, 2000. 158 с.

19. Васильев В. В. Путь к мастерству. *Художественное творчество* : сборник. Сост. Б. Мейлах. Ленинград : Наука, 1983. С. 226-229.

20. Вашкевич, Н. Н. История хореографии всех веков и народов. С иллюстрациями. М. : Изд-во И. Кнебель, 1908. Вып. 1. 79 с.

21. Верховинець В. М. Весняночка. К. : Музична Україна, 1989. 172 с.

22. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. 5-е вид. К. : Музична Україна, 1990. 205 с.

23. Вільхова О. Г. Хореографічна підготовка молодших школярів у позашкільних навчально-виховних закладах України (1945–1991 роки). *Молодий вчений*, 2018. № 2 (54). С. 84-89.

24. Вінницький міський центр художньо-хореографічної освіти дітей та юнацтва «Барвінок». веб-сайт. URL : <https://www.vmr.gov.ua/Branches/Lists/Education/ShowContent.aspx?ID=181>

25. Выготский Л. С. Психология искусства. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. 480 с.
26. Глух Е. Г. Розвиток радянської системи позашкільної роботи з дітьми в 1945-1973 роках : Автореф. дис канд. пед. наук. К., 1975.
27. Годовський В. М., Арабська В. І. Теорія і методика роботи з дитячим хореографічним колективом : методичні рекомендації, лекції, навчальні програми. Рівне : РДГУ, 2000. 76 с.
28. Горбатова Н.О. Становлення мистецтва класичного танцю в Україні: автореф канд. істор. наук. 17.00.01. К., 2004 URL : https://otherreferats.allbest.ru/culture/00439770_0.html
29. Гриценко М. С. З історії дитячого комуністичного руху на Україні (1917–1958 рр.) : посібник з педагогіки та історії педагогіки для студентів-заочників. Одеса. 1958. 39 с.
30. Громов Ю. И., Розанова О. П., Рубахина Н. А. Хореографический коллектив в клубе. Ленинград : ВПШК, 1981. 115 с.
31. Громов Ю. Н. Хореографический коллектив в клубе. Л. : 1981.
32. Громов Ю.Н. Методика учебно-творческой и воспитательной работы в хореографическом коллективе: *Учебно-методическое пособие*. Ленинград, 1968.
33. Гудовсек О. Генеза становлення естетичного виховання молодших школярів в закладах освіти художньо-естетичного спрямування в Україні. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 5 (2). С. 208-214. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_5\(2\)__33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_5(2)__33)
34. Гусаков А. Хореографическая работа со школьниками. М., 1956. 344 с.
35. Департамент освіти Хмельницька обласна держадміністрація [<http://osvita.adm-km.gov.ua/?p=5184>].
36. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). Київ. 1994. 112 с.

37. Дитячий ансамбль народного танцю «Джерельця Карпат». веб-сайт. URL : <https://ditvora.com.ua/dzhereltsya-karpat-zrazkovii-dityachii-ansambl-narodnogo-tantsyu>

38. Дитячо-юнацька хореографічна студія «Щасливе дитинство». веб-сайт. URL : http://www.uosvitydnr.gov.ua/index.php?w=learn&cat_id=1&show=learn&id=8&search=

39. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. веб-сайт. URL : http://dspu.edu.ua/pedagogical/?page_id=94

40. Житомирський академічний ансамбль «Сонечко». веб-сайт. URL : <https://osvitanova.com.ua/providers/53-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%BB%D1%8C-%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%BE>

41. Житомирський державний університет імені Івана Франка. Кафедра мистецької освіти. веб-сайт. URL : https://zu.edu.ua/ped_kaf2.html

42. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР». *Радянська школа*. 1959. №6. С. 3-19.

43. Закон України «Про освіту». *Законодавство України про освіту*: зб. законів. К., 2002. С. 4.

44. Захаров В. М. Современная концепция развития народной хореографии в контексте усного творчества и художественных промыслов : автореф. дис. ... канд. культурологии : 24.00.01. М., 2003. 43 с.

45. Заходи по поліпшенню роботи установ культури і освіти в справі естетичного виховання дітей та молоді : постанова колегії Міністерства

культури УРСР і Міністерства освіти УРСР від 23 травня 1958 р. К. : Радянська школа, 1958. 13 с.

46. Збірка наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. К., 1956. 1972.

47. Збірник «Програми для гуртків, секцій, творчих об'єднань, позашкільних закладів суспільно-громадського та художньо-естетичного напрямку». К., 1996.

48. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. 1956. № 19. С. 19-20.

49. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. 1954. № 1. 12 с.

50. Збірник програм гуртків, студій, творчих об'єднань Кіровоградського обласного Центру дитячої та юнацької творчості. Заг. ред. В. О. Войчук. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2003. Ч. 1, 2003. 282 с.

51. Збірник програм гуртків, студій, творчих об'єднань Кіровоградського обласного Центру дитячої та юнацької творчості. Заг. ред. В. О. Войчук. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2003 .Ч. 2, 2003. 282 с.

52. Збірник програм гуртків, студій, творчих об'єднань Кіровоградського обласного Центру дитячої та юнацької творчості. Заг. ред. В. О. Войчук. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2003 .Ч. 3, 2003. 282 с.

53. Збірник програм для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів. Художньо-естетичний напрям: Хореографія. Театр. Суми: ТОВ Видавництво «АНТЕЙ», 2005.

54. Згурський А. М. Методика викладання бальних танців у школі. К. : Музична Україна, 1978. 112 с.

55. Зозуля К. В. Основні дидактичні принципи навчання хореографії дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип. 62. Т. 1. С. 16-21.

56. Зозуля К. В. Особливості навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку. *«Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., (10-11 липня 2020 року, м. Київ). К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. Ч.1. С.54-58.

57. Зозуля К. В. Підготовка вчителя-хореографа за часів незалежності України. *«Актуальні питання застосування на практиці досягнень сучасної педагогіки та психології»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., (15-16 травня 2015 року, м. Харків). Х. : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2015. С. 31-35.

58. Зозуля К. В. Сучасні методи навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах. *«Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика»*: Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2019 року, м. Харків). Х. : Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2020. С. 27-30.

59. Зозуля К. В. Хореографічна підготовка вчителя у системі педагогічної освіти України (друга половина XX століття). *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. Х. : ХНПУ, 2015. Вип. 49. С. 277-288.

60. Ильин А. С. Программа работы ансамбля песни и танца во внешкольных учреждениях. К., 1984. 70 с.

61. Ильина Т. В. Формирование профессиональной деятельности методиста в сфере образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ярославль, 2001. 216 с.

62. Історія кафедри. URL : http://ped.pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%A5%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80.pdf

63. Класичний танець як основа балетної вистави URL : <https://www.stud24.ru/art/klasichnij-tanec-yak-osnova-baletno/464966-1762192-page3.html>

64. Конорова Е. В. Хореографическая работа со школьниками. М., 1958. 143 с.
65. Конорова Е. В. Эстетическое воспитание средствами хореографического искусства. М. : Изд-во АПН РСФСР, 1953. 48 с.
66. Концепція «Нова українська школа», 2016. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>
67. Концепція позашкільної освіти та виховання. URL : <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/pkpo.pdf>
68. Криворізький державний педагогічний університет. Факультет мистецтв (музично-хореографічне відділення). веб-сайт. URL : <https://kdpu.edu.ua/fakultet-mystetstv-muzychno-khoreohrafichne-viddilennia/pro-fakultet/istoriia-fakultetu.html>
69. Куненко Л. О. Програми з музично-ритмічних занять для шкіл глухих (підготовчий рівень, 1-5 класи). К.: Інститут змісту і методів навчання. 1999. 54 с.
70. Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки. Факультет культури і мистецтв. веб-сайт. URL : https://wiki.eenu.edu.ua/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B5%D1%82_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8_%D1%96_%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%82%D0%B2
71. Меланьин А. А. Методы анализа танцевального движения: дис. ... кандидата искусствоведения : 17.00.01. М. 2010. 233 с.
72. Мелентьев О. Б. Теорія і методика позашкільної освіти. Умань : АЛМІ, 2013. 182 с.
73. Митина И. И. Детские внешкольные учреждения в СРСР. *Советская педагогика*. 1977. № 10. С. 103-109.
74. Музична грамота і слухання музики: програма для хореографічних, театральних, художніх відділень дитячих шкіл і ліцеїв мистецтв та

хореографічних шкіл. Уклад.: Л. М. Карамушка, Н. М. Максимова. К. : РМК ІПКПК, 1997. 76 с.

75. Н. Борсук, А. Тараканова. Танці в сучасних ритмах: нариси. Вінниця: Нова книга, 2014. 52 с.

76. Навчальна програма з позашкільної освіти школи естетичного виховання «В гостях у казки» міста Кіровограда. Художньо-естетичний напрям. Русул І. В., Русул М. І. Русул А. М. Кіровоград, 2016 <https://docs.google.com/document/d/1Pm493ELySQJCpulD2In0PT0yXIltMPwZfvwMU52ze44/edit>

77. Наказ Міністерства освіти УРСР від 30.12.87 р. № 394 «Про затвердження Положення про обласний, міський, районний будинок (палац) піонерів і школярів». *Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*, 1988. № 13. С. 3-20.

78. Народний художній колектив ансамбль танцю «Подільничик». веб-сайт. URL : <http://palac.km.ua/ua/ru/pidrozdzili-palatsu/16-khoreografichnij-viddil/14-podolyanchik>

79. Народно-сценічний танець у дитячому хореографічному колективі : методичні рекомендації для викладачів хореографічних шкіл, хореографічних відділень шкіл мистецтв і позашкільних установ. Уклад. В. О. Камін. К., 1996. 68 с.

80. Нарская Т. Б. Классический танец. Челябинск, 2007. 162 с.

81. Національний педагогічний педагогічний факультет імені М. П. Драгоманова. Факультет мистецтв імені Анатолія Авдієвського. веб-сайт. URL : <https://fm.npu.edu.ua/istoriia>

82. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. веб-сайт. URL : <http://www.ndu.edu.ua/index.php/ua/fukyltetu/kulturi-i-mistetstv>

83. Новиков А. М. Формирование учебной деятельности. *Школьные технологии*. 2007. № 4, С.11.

84. Новикова Н. Е. Методы и приемы обучения на уроках хореографии. URL : <https://nsportal.ru/npo-spo/kultura-i-iskusstvo/library/2017/01/08/metody-i-priemy-obucheniya-na-urokah-horeografii>

85. Об упорядочении сети и утверждении типовых штатов и должностных окладов работников внешкольных учреждений: Постановление Совета Министров СССР от 30 апреля 1952 г. № 2140 URL : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16264.htm>

86. Овчинникова Е. В. Современная программа и методология преподавания классического танца на начальном уровне хореографического образования. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-programma-i-metodologiya-prepodavaniya-klassicheskogo-tantsa-na-nachalnom-urovne-horeograficheskogo-obrazovaniya>

87. Одеський державний педагогічний інститут імені К. Д. Ушинського. веб-сайт. URL : <https://pdpu.edu.ua/fakultet-muzichnoji-ta-khoreografichnoji-osviti>

88. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу: колективна монографія за ред. О. В. Литовченко. К. : Педагогічна думка, 2012. 192 с.

89. Островська К. В. Народна хореографія України II половини XX століття та її професійний розвиток. *Музично-театральне мистецтво*. 2010. № 1. С. 226-228.

90. Офіційний сайт народного ансамбля «Пролісок». веб-сайт. URL : https://provesunsupport1.live/?utm_campaign=QPF8euu28II5lw7O2iHhCidoSOXmw5oLxD6bwphw43U1&t=main9

91. Педагогические методы обучения в хореографии (классический танец). 2017. URL : <https://infourok.ru/pedagogicheskie-metodi-obucheniya-v-horeografii-klassicheskij-tanec-3151874.html>

92. Петрова А. «Школьные годы»: детский хореографический ансамбль. *Музыкальная жизнь*. 1985. № 24. С. 9.

93. Підлипська А. М. Народна хореографічна культура кримських татар XIX – першої половини XX століття (до 1941 р.) у Криму : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01. К., 2005. 20 с.
94. Піонерія України. 1941–1982 : Збірник: *Документи, спогади, статті, фотографії*. Упоряд. Б. М. Нудлін. К. : Молодь, 1983. 384 с.
95. Повалій Т. Л. Історія хореографічного мистецтва: навчально-методичний посібник. Суми: СПДФО Повалій К. В., 2014. 120 с. URL : <http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/745/1/navchalnyi%20posibnyk.pdf>
96. Позашкілля. Комплекс програм мистецького спрямування. Упоряд. О. А.Комаровська, О. О.Колонькова, О. В.Калюжна. К., 2013. 64 с.
97. Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку : монографія : у 3 кн. Кн. 1. За заг. ред. Л. В. Тихенко. Суми : Університетська книга, 2013. 271 с.
98. Положення про позашкільні установи Міністерства Української РСР: Наказ Міністерства освіти УРСР № 12 від 18 січня 1954. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1954. № 2.
99. Постанова Ради Міністрів УРСР №1473 про затвердження розміру плати за навчання в дитячих музичних, школах-семирічках, хореографічних і художніх школах-чотирирічках УРСР і матеріали до неї. К., 1957.
100. Постанова РМ СРСР від 7 січня 1977 р. «Про затвердження кваліфікаційних характеристик посад керівних і педагогічних працівників дитячих дошкільних і позашкільних установ». К., 1977.
101. Постанова РМ УРСР №1644 про Державний заслужений ансамбль танцю УРСР, Державний український народний хор, Державну заслужену капелу бандуристів УРСР і Державну академічну капелу УРСР «Думка» та матеріали до неї. К., 1951.
102. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 № 651-IV (ст. 9). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

103. Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 трав. 2001 р. N 433. *Офіційний вісник України*. 2001. № 20. С. 9

104. Про затвердження Положення про початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання): наказ Міністерства культури і мистецтв України № 523 від 06 серп. 2001 р. із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства культури і туризму N 331 від 23.05.2006. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0803-01>

105. Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. *Радянська школа*. 1966. № 12. С. 1-5.

106. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 № 1841-III. URL : https://kodeksy.com.ua/pro_pozashkilnu_osvitu.htm

107. Про стан і заходи поліпшення роботи дитячих позашкільних установ Міністерства освіти УРСР: наказ № 229 від 21 квітня 1953 року. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1953. № 5.

108. Програма для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів. Науково-методичний центр середньої освіти Міністерства освіти і науки України. К.: ТОВ Видавництво «Антей», 2005. 192 с.

109. Програма з хореографічного навчання дітей у підготовчих групах загальноосвітніх шкіл, шкіл мистецтв і позашкільних закладах України. Уклад. А. П. Тараканова. К., 1993. 24 с.

110. Програма розвитку народної освіти Української РСР на перехідний період (1991 – 1995 рр.). *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР*. 1991. № 15-16. С. 5-10.

111. Програма художньо-комплексних занять у групах дітей дошкільного віку для шкіл мистецтв і позашкільних закладів. Укл. Тараканова А. П., Жуковська В. Ф. К.: ІСДО, 1995.

112. Программа «Хореографический кружок». В сб.: Программы для внешкольных учреждений и общеобразовательных школ. Художественные кружки. М. : Просвещение, 1981. С. 171-199.

113. Программа для внешкольных учреждений и общеобразовательных школ (художественные кружки). Под об. ред. В. И. Лейбсона. М. : «Просвещение», 1981.

114. Программа для хореографических отделений детских музыкальных школ и школ искусств «Классический танец». М., 1987.

115. Программа для хореографических отделений детских музыкальных школ и школ искусств «Народно-сценический танец». М., 1987.

116. Программа для хореографических отделений детских музыкальных школ и школ искусств. «Историко-бытовой танец». Состав. С. Е. Бахто. М., 1983.

117. Пустовіт Г. П., Тихенко Л. В. Позашкільна освіта і виховання: дидактичні основи методів навчально-виховної роботи: монографія. Суми : Університетська книга, 2008. 271 с.

118. Ритміка і танець : програма для підготовчих груп ДМШ та ДШМ. Уклад. Л. Ю. Цветкова. К., 1996. 6 с.

119. Рівненський державний гуманітарний університет. Кафедра хореографії. веб-сайт. URL : <http://hudped.rv.ua/pro-nas/kafedri/xoreografi%D1%97/>

120. Сорокин Н. А. Дидактика: учебное пособие для студентов педагогических институтов. М., 1974. 221 с.

121. Станішевський Ю. О. Балетний театр України 225 років. НАН України; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського ; Акад. мистецтв України [та ін.]. К. : Музична Україна, 2003. 438 с.

122. Становление и развитие внешкольной работы в России: региональный аспект: монография. Новосибирск : Изд-во НГПУ, 2011. 287 с.

123. Танцы в школе. Педагогические чтения. Ред. Е. В. Коноровой. М. : *Издательство академии педагогических наук РСФСР*, 1960. 56 с.
124. Тараканова А. П. Система хореографічного виховання у школах і позашкільних закладах: навчально-методичний посібник. Ін-т змісту і методів навчання. К., 1996. 282 с.
125. Тараканова А. П. Танцюйте з нами : навчально-методичний посібник для вчителів хореографії (1-4 кл.) і керівників хореографічних гуртків (початковий рівень) загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2010. 160 с.
126. Таранцева О. О. Формування фахових умінь майбутніх вчителів хореографії засобами українського народного танцю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. К., 2002. 224 с.
127. Ткаченко А. Ф. Детский танец. М., 1962. 327 с.
128. Україна в ХХ столітті. 1900-2000 : зб. документів і матеріалів. [Упоряд.: А. Г. Слюсаренко та ін.]. К. : Вища школа, 2000. 350 с.
129. Українські народні танці. Ред. П. П. Вірський. К. : Наукова думка, 1969. 610 с.
130. Форми організації навчання в початковій школі: загальнокласні, групові та індивідуальні. Веб-сайт. URL : <http://um.co.ua/1/1-2/1-23192.html>
131. Харківська державна академія культури. Факультет хореографічного мистецтва. веб-сайт. URL : <https://ic.ac.kharkov.ua/navchannya/hm/hm.html>
132. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Факультет мистецтв. Кафедра хореографії. веб-сайт. URL : <https://www.art.kh.ua/%D0%BA%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B8/%D0%BA%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B0-%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%97/>
133. Цветкова Л. Ю. Методика викладання класичного танцю : підручник. 2-ге вид. Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. К. : Альтерпрес, 2007. 324 с.

134. Цвірова Т. Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920-1941 pp.) : дис... канд. пед. наук: 13.00.01. К., 2004. 236 с.
135. Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. Кафедра фізичного виховання та хореографії. веб-сайт. URL : <http://chnpu.edu.ua/lecterns/physical-lectern/288-department-of-physical-education>
136. Шариков Д. І. Класифікація сучасної хореографії: напрями, стилі, види. К., 2008. 168 с.
137. Школа народного танцю «Серпанок». веб-сайт. URL : <https://ctdug.lviv.ua/organization/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BA/>
138. Щербо А. Б., Джола Д. М. Форми і методи позакласної роботи з естетичного виховання учнів. К. : Радянська школа, 1972. 167 с.
139. Zozulia K. The role of choreography classes in the comprehensive young learners' development in the new ukrainian school. *Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School: monograph*. Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. 674 p.

Державний архів Харківської області (ДАХО)

140. Планы работы школ района на 1950/1951 учебный год. Ф. Р 4683. Оп. 2. Спр. 6.
141. Планы работы школ района на 1951/1952 учебный год. Ф. Р 4683. Оп. 2. Спр. 21.
142. Планы работы школ района на 1953/1954 учебный год. Ф. Р 4683. Оп. 2. Спр. 62.
143. Планы работы школ района на 1963/1964 учебный год. Ф. Р 4683. Оп. 3. Спр. 3.
144. Планы работы школ района на 1964/1965 учебный год. Ф. Р 4683. Оп. 3. Спр. 23.
145. Планы работы школ района на 1965/1966 учебный год. Ф. Р 4683. Оп. 3. Спр. 48.

146. Плани работы школ района на 1966/1967 учебный год. Ф. Р 4683. Оп. 3. Спр. 74.
147. Плани работы школ района на 1967/1968 учебный год. Ф. Р 4683. Оп. 3. Спр. 99.
148. Плани работы школ района на 1968/1969 учебный год. Ф. Р 4683. Оп. 3. Спр. 117.
149. План работы школьного отдела. Ф. Р 4695. Оп. 6. Спр. 10.
150. План работы Харьковского отдела народного образования. Ф. Р 4695. Оп. 6. Спр. 158.
151. Приказы Министерства Просвещения. Ф. Р 4695. Оп. 6. Спр. 9.
152. Статистический отчет внешкольных учреждений за 1970 год. Ф. Р 4695. Оп. 7. Спр. 39.
153. Постановления, решения, распоряжения обласного отдела культуры. Ф. Р 5407. Оп. 1. Спр. 46.
154. Відділ народної освіти виконавчих комітетів районних рад депутатів трудящих м. Харків. Ф. Р 4686. Оп. 1-4.
155. Управління культури Харківського облвиконкому. Ф. Р 4785. Оп. 6. Спр. 16-18.
156. Відділи культури та культурно-освітньої роботи виконкомів місцевих рад депутатів трудящих Харківської області. Ф. Р 4953. Оп. 1. Спр. 73.
157. Лозівський районний Будинок культури. Ф. Р 5783. Оп. 1. Спр. 39.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України (ЦДАВОВ)**

158. Постанова Ради Міністрів УРСР № 548 про створення в м. Києві молодіжного театру естради та матеріалів до неї, 24.11.1978 р. Ф. 2. Оп. 14. Спр. 1920, арк. 256-271.

159. Постанова Ради Міністрів УРСР № 68 про затвердження проектного завдання на будівництво театру музичної комедії в м. Одесі та матеріали до неї, 9.02.1968 р. Ф. 2. Оп. 13. Спр. 2761, арк. 94-117.

160. Постанова Ради Міністрів УРСР № 487 про затвердження проектного завдання на будівництво драматичного театру на 1234 місця в м. Дніпропетровську та матеріали до неї, 28. 06.1966 р. Ф. 2. Оп. 13. Спр. 929, арк. 111-129.

161. Постанова Ради Міністрів РМ УРСР № 405 про створення в м. Дніпропетровськ Державного театру опери та балету та матеріали до неї неї, 31.08. 1973р. Ф. 2. Оп. 13. Спр. 7101. арк. 235-250.

162. Постанова Ради Міністрів УРСР про створення республіканського ансамблю художньо-спортивного балету на льоду, 31.03.1960 р., Ф. 2. Оп. 9. Спр. 6788, арк. 210-213.

163. Постанова Ради Міністрів УРСР № 2946 про реорганізацію республіканського Ансамблю пісні і танцю УРСР в Ансамбль танцю УРСР, 5.10.1951 р. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 2625, арк.192-193.

164. Постанова Ради Міністрів УРСР № 3872 про перенесення строку початку прилюдних виступів Ансамблю танцю УРСР, 28.12.1951 р. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 2642, арк. 259.

165. Постанова Ради Міністрів УРСР № 516 про реконструкцію будинку Державного академічного театру опери і балету імені Г.Т. Шевченко та матеріалів до неї, 06.11.1974 р. Ф. 2. Оп. 13. Спр. 7998, арк. 1-12.

166. Постанова Ради Міністрів УРСР №1473 про затвердження розміру плати за навчання в дитячих музичних, школах-семирічках, хореографічних і художніх школах-чотирирічках УРСР і матеріали до неї, 30.12.1957 р. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 2866, арк. 87-88.

167. Постанова «Про заходи до поліпшення позашкільної роботи з дітьми». Ф. 166. Оп. 15, арк. 247.

168. Положення про платні музичні та хореографічні гутки в початкових, восьмирічних і середніх загальноосвітніх школах, 1966. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 4963.

169. Положення «Про платні гуртки з музичного виховання та хореографічні гуртки при початкових, восьмирічних і середніх загальноосвітніх школах Української РСР». Ф. 166. Оп. 15. Спр. 4963.

170. Наказ Міністерства освіти Української РСР №112 від 12 травня 1968 р. «Про проведення республіканської конференції з питань діяльності організаторів позакласної та позашкільної роботи з учнями». Ф. 166. Оп. 15. Спр. 6631, арк. 1, 81, 98.

171. Постанови та Розпорядження Ради Міністрів СРСР з питань народної освіти в УРСР. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 1413, арк. 7.

172. Постанови та Розпорядження Ради Міністрів СРСР з питань народної освіти в УРСР (1950-1976). Ф. 166. Оп. 15.

173. Постанови та Розпорядження Ради Міністрів СРСР з питань народної освіти в УРСР (1986-1992). Ф. 166. Оп. 17.

174. Накази Міністерства народної освіти України (1990-1999). Ф. 166. Оп. 17.

175. Зведені звіти та річні звіти про позашкільні установи Міністерства освіти УРСР (1942-1975). Ф. 166. Оп. 15.

176. Зведені звіти про позашкільні навчально-виховні заклади народної освіти України (1992-2000). Ф. 166. Оп. 15.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. У дисертації відповідно до мети й завдань дослідження розкрито історіографію проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України (друга половина XX століття). Установлено, що означена проблема в історичній ретроспективі не була предметом наукового вивчення, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

У дослідженні поняття «організація навчання хореографії» розуміємо як спеціально організований процес, котрий має свою мету, завдання, зміст, принципи, форми і методи діяльності і під час якого відбувається передача інформації, показ та виконання танцювальних рухів за допомогою особливої системи умовних позначень.

2. З'ясовано, що становленню питань організації навчання хореографії дітей у світовій педагогічній думці сприяло: існування мисливських, культових, релігійних та трудових традицій у Стародавній Греції, Китаї, Індії; висока оцінка танцю філософами та поетами Стародавньої Греції; проведення лицарських турнірів у період Середньовіччя; діяльність і праці педагогів та балетмейстерів епохи Відродження; поява хореографів – учителів танців; відкриття в Мілані першої професійної школи танців та Академії танцю в Парижі; введення терміна «хореографія»; існування системи академічного танцю в Західній Європі; поява перших шкіл сучасного танцю тощо.

Установлено, що проблема організації навчання дітей хореографії в Україні була пов'язана із: розвитком танцювальної культури за часів Київської Русі; заснуванням інституту шляхетних дівчат (1764); прийняттям «Положення про початкові училища» (1864); становленням хореографічної школи у Харкові (поч. XX ст.); створенням Департаменту дошкільної та

позашкільної освіти (1917); визнанням науковцями та громадськими діячами позашкільної освіти вагомою ланкою виховання особистості (1917); відкриттям перших центрів позашкільної творчої діяльності для учнів початкових класів – клубів, майданчиків, секцій, майстерень тощо (1918); започаткуванням майже в усіх обласних центрах України палаців та будинків піонерів і жовтенят (40-і рр. XX ст.) та ін.

3. Ідентифіковано три етапи розвитку проблеми організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в другій половині XX століття на основі таких критеріїв: зміни суспільно-політичних та економічних чинників, прийняття нормативних документів, що регламентували діяльність позашкільних закладів для дітей молодшого шкільного віку та організацію навчання хореографії в них, погляди науково-педагогічної громадськості на мету, завдання, суб'єкти, зміст, принципи, форми, методи та підготовку педагогічних кадрів до організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах, досвід діяльності зазначених закладів.

З'ясовано, що на першому етапі – етапі розробки теорії та вдосконалення практики організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах УРСР (1946 – 1965 рр.) – були: чітко визначені позашкільні заклади (будинки художнього виховання, палаци і будинки піонерів, хореографічні школи) та педагогічні працівники, які організовували навчання хореографії молодших школярів; сформульовані загальна мета та завдання навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах; окреслені принципи діяльності зазначених закладів та організації навчання хореографії учнів у них; започатковані педагогічно цінні форми та методи організації навчання хореографії молодших школярів; відкриті факультети мистецтв і культури та музично-хореографічні відділення при ЗВО.

Установлено, що другий етап – етап прогресивних нововведень у теорію і практику навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах УРСР (1966 – 1990 рр.) – характеризувався: розробкою авторських

навчальних програм із хореографії для молодших школярів; теоретичними напрацюваннями педагогів, методистів та мистецтвознавців у галузі навчання хореографії учнів початкової школи; введенням посади організатора позашкільної та позакласної роботи; розширенням мережі позашкільних закладів (хореографічні студії та школи мистецтв); уточненням мети та визначенням нових завдань навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах; використанням нових форм та методів педагогічного впливу на дітей; активним відкриттям при ЗВО хореографічних кафедр.

У дисертації з'ясовано, що третій етап – етап збагачення принципів, форм та методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України (1991 – 2000 рр.) – супроводжувався: створенням розгалуженої мережі позашкільних закладів для дітей; започаткуванням нових видів позашкільних закладів, які займалися питаннями організації навчання хореографії молодших школярів (початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади); розширенням мети організації навчання дітей молодшого шкільного віку хореографії в позашкільних закладах та конкретизацією завдань зазначеного навчання; збагаченням принципів, форм і методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах; започаткуванням професійної хореографічної підготовки вчителів у системі ЗВО педагогічного спрямування.

4. Проведене дослідження свідчить, що друга половина XX століття характеризувалась використанням таких педагогічно цінних форм та методів організації навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах, як: гурткова, групова, індивідуальна та колективна форма роботи, організація різноманітних ансамблів, проведення зустрічей із діячами мистецтва, організація оглядів та конкурсів дитячої художньої творчості, проведення свят, застосування ігрових прийомів навчання, робота в самодіяльних об'єднаннях та дитячих клубах (вихідного дня і за

інтересами), урок (індивідуальний та груповий), перегляди навчальних робіт, вистави, фестивалі, виконання творчих завдань, відкриті заняття, образно-ігрові вправи, заняття-постановки, заняття-презентації, інтегровані заняття, танцювальні вечори, музичні ігри, ритмічні вправи, вправи з предметами та деякі інші.

У роботі наведено низку заходів щодо організації навчання хореографії молодших школярів у позашкільних закладах, які потребують свого подальшого використання в сучасній позашкільній освіті: методики викладання класичного та народного танців учням початкової школи; вимоги щодо культури виконання хореографічних композицій чоловічих та жіночих рухів; зміст діяльності хореографічного гуртка для молодших школярів; методика організації занять із ритміки, музичних ігор, ритмічних вправ, вправ із предметами, танців для молодших школярів; авторські та адаптовані програми з хореографії для дітей молодшого шкільного віку та деякі інші.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів, що пов'язані з організацією навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах України. Серед перспективної тематики подальшого науково-педагогічного пошуку визначено: порівняльний аналіз змісту, форм та методів навчання хореографії школярів в Україні та провідних країнах світу; висвітлення внеску окремих персоналій в організацію навчання учнів хореографії як у школі, так і в позашкільних закладах України в конкретно-історичний період.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, в яких викладені основні результати роботи:

1. Зінченко К. В. Навчання дітей танцям у Стародавній Греції. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 30 (83). С. 18-23.
2. Зінченко К. В. Діяльність перших професійних вчителів танців епохи відродження. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2013. Вип. 32 (85). С. 55-60.
3. Зінченко К. В. Навчання дітей танцям в епоху Середньовіччя. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. Херсон : ХНТУ, 2013. Вип. 1 (8). С. 278-282.
4. Зозуля К. В. Діяльність Харківського інституту шляхетних дівчат. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*: наук. журн. Педагогічні науки. Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2014. Вип. 3 (75) С. 150-155.
5. Зозуля К. В. Навчання дітей танцям у першій половині ХІХ століття. *Наукові записки кафедри педагогіки*: зб. наук. пр. Х. : ХНУ, 2014. Вип. XXXV. С. 75-82.
6. Зозуля К. В. Хореографічна підготовка вчителя у системі педагогічної освіти України (друга половина ХХ століття). *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. Х. : ХНПУ, 2015. Вип. 49. С. 277-288.
7. Зозуля К. В. Основні дидактичні принципи навчання хореографії дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Педагогіка формування*

творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип.62. Т. 1. С. 16-21.

8. Zozulia K. V. Teaching primary school children choreography. *Teacher Education in Ukraine: historical experience and modern challenges*: Люблін: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. P. 247-253.

9. Zozulia K. The role of choreography classes in the comprehensive young learners' development in the new ukrainian school. *Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School*: monograph. Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. 674 p.

II. Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Зінченко К. В. Теорія і практика навчання дітей молодшого шкільного віку на Україні (друга половина XX століття). Матер. IX наук.-практ. конф. молодих учених «*Методологія сучасних наукових досліджень*» (26-26 жовтня 2012р., м. Харків). Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2012. С. 26.

11. Зінченко К. В. Танці у виховних системах стародавньої Греції. «*Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук*»: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (20 квітня 2013 року, м. Київ). К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». 2013. С. 8-10.

12. Зінченко К. В. Роль хореографії у гармонійному розвитку молодших школярів. «*День науки – 2013*»: Матер. наук.-практ. конф. молодих учених Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (15 травня 2013 року, м. Харків). Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. С. 33-35.

13. Зозуля К. В. Розвиток хореографії в епоху Відродження. «*Тенденції розвитку педагогіки та психології в XXI столітті*»: Матер. між нар. наук.-практ. конф.: (6-7 грудня 2013 року, м. Одеса). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2013. С. 72-73.

14. Зозуля К. В. Хореографія як засіб естетичного виховання молодших школярів. *«Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., (20-21 березня 2014 року, м. Ялта). Ялта: РВНЗ КГУ, 2014. Ч.2. С. 141-144.

15. Зозуля К. В. Розвиток хореографії на початку ХІХ століття. *«Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (28-29 березня 2014 року, м. Львів). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. С.46-48.

16. Зозуля К. В. Підготовка вчителя-хореографа за часів незалежності України. *«Актуальні питання застосування на практиці досягнень сучасної педагогіки та психології»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., (15-16 травня 2015 року, м. Харків). Х. : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2015. С. 31-35.

17. Зозуля К. В. Сучасні методи навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку в позашкільних закладах. *«Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика»*: Матер. ІV Міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2019 року, м. Харків). Х. : Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2020. С. 27-30.

18. Зозуля К. В. Особливості навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку. *«Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень»*: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., (10-11 липня 2020 року, м. Київ). К. :ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. Ч.1. С.54-58

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. IX науково-практична конференція молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень». 26-26 жовтня 2012 року, м. Харків. Форма участі: публікація тез доповіді.

2. Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук». 20 квітня 2013 року, м. Київ. Форма участі: публікація тез доповіді.

3. Науково-практична конференція молодих учених Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. 15 травня 2013 року, м. Харків. Форма участі: публікація тез доповіді.

4. Міжнародна науково-практична конференція «Тенденції розвитку педагогіки та психології в ХХІ столітті». 6-7 грудня 2013 року, м. Одеса. Форма участі: публікація тез доповіді.

5. Міжнародна науково-практична конференція «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор». 20-21 березня 2014 року, м. Ялта. Форма участі: публікація тез доповіді.

6. Міжнародна науково-практична конференція «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні». 28-29 березня 2014 року, м. Львів. Форма участі: публікація тез доповіді.

7. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання застосування на практиці досягнень сучасної педагогіки та психології». 15-16 травня 2015 року, м. Харків. Форма участі: публікація тез доповіді.

8. Міжнародна науково-практична конференція «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика». 12 грудня 2019 року, м. Харків. Форма участі: публікація тез доповіді.

9. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень». 10-11 липня 2020 року, м. Київ. Форма участі: публікація тез доповіді.

10. Міжнародна науково-практична конференція «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи». 8-9 жовтня 2020 м. Умань. Форма доповіді : виступ з доповіддю на секції.

Додаток В

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1951 року (за 1950 рік)

№ п/п	Назва областей	Кількість палаців піонерів	Кількість клубів піонерів	Кількість будинків художнього виховання дітей	К-ть танцювальних кружків в області та к-ть дітей	
					кружки	Діти
1.	Вінницька	1	5	-	12	338
2.	Волинська	1	6	-	14	291
3.	Ворошиловградська	1	3	-	10	307
4.	Дніпропетровська	1	14		22	550
5.	Дрогобицька	1	7		1	61
6.	Житомирська	1	12		2	48
7.	Закарпатська	1	13		-	-
6.	Запорізька	1	6		3	45
8.	Ізмаїльська	1	7		1/1	27/50
9.	Кам.Подільська	1	9		12	224
10.	м. Київ	1	9	1	15	359
11.	Київська	-	18		8	274
12.	Кіровоградська	1	1		1	70
14.	Львівська	1	17		3	336
15.	Миколаївська	1	9		9	283
16.	Одеська	1	12	1	11	374
17.	Полтавська	1	13		14	406
18.	Рівненська	1	2		3	40
19.	Сталінська	-	12		-	-
20.	Станіславська	1	10	1	9	500
21.	Сумська	1	8		1	50
22.	Тернопільська	1	13		5	62
23.	Харківська	1	11		15	320
24.	Херсонська	1	12		14	311
25.	Чернівецька	1	11		-	-
26.	Чернігівська	1	10		3	80
	Всього	24	250	3		16602 59545 3420

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1952 року (за 1951 рік)

№ п/п	Назва областей	Кіл-ть палаців піонерів	Кіл-ть клубів піонерів	Кількість будинків художнього виховання дітей	К-ть танцювальних кружків в області та к-ть дітей	
					кружк и	Діти
1.	Вінницька	1	8	-	7	164
2.	Волинська	1	11	-	-	-
3.	Ворошиловградська	1	6	-	-	-
4.	Дніпропетровська	-	3		-	-
5.	Дрогобицька	1	9		-	-
6.	Житомирська	1	13		4	71
7.	Закарпатська	1	13		8	220
8.	Запорізька	1	5		-	-
9.	Ізмаїльська	1	7		-	-
10.	Кам.Подільська	1	10		3	60
11.	м. Київ	1	9	1	1	155
12.	Київська	-	18		2	573
13.	Кіровоградська	1	1		-	-
14.	Львівська	1	17		6	90
15.	Миколаївська	1	11		1	71
16.	Одеська	1	12		12	583
17.	Полтавська	1	15	1	22	451
18.	Рівненська	1	10		3	49
19.	Сталінська	1	13		-	-
20.	Станіславська	1	14	1	20	668
21.	Сумська	1	8		1	70
22.	Тернопільська	1	13		3	75
23.	Харківська	1	11		18	429
24.	Херсонська	1	11		2	52
25.	Чернівецька	1	12		8	200
26.	Чернігівська	1	12		4	80
	Всього	24	288	3		17822 53506 210

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1954 року (за 1953рік)

№ п/п	Назва областей	Кількість палаців піонерів	Кількість клубів піонерів	Кількість будинків художнього виховання дітей	К-ть танцювальних клубів в області та к-ть дітей	
					клуби	Діти
1.	Вінницька	1	11	-	12	338
2.	Волинська	1	14	-	14	291
3.	Ворошиловградська	1	12	-	10	307
4.	Дніпропетровська	1	20	-	22	550
5.	Дрогобицька	1	16	-	1	61
6.	Житомирська	1	16	-	2	48
7.	Закарпатська	1	11	-	-	-
8.	Запорізька	1	12	-	3	45
9.	Ізмаїльська	1	10	-	1/1	27/50
10.	Кам.Подільська	1	11	-	12	224
11.	м. Київ	1	8	-	15	359
12.	Київська	-	22	-	8	274
13.	Кіровоградська	1	8	-	1	70
14.	Львівська	1	20	-	3	336
15.	Миколаївська	1	13	-	9	283
16.	Одеська	1	16	-	11	374
17.	Полтавська	-	21	-	14	406
18.	Рівненська	1	11	-	3	40
19.	Сталінська	1	21	-	-	-
20.	Станіславська	1	18	-	9	500
21.	Сумська	-	14	-	1	50
22.	Тернопільська	1	18	-	5	62
23.	Харківська	1	18	-	15	320
24.	Херсонська	1	18	-	14	311
25.	Чернівецька	1	14	-	-	-
26.	Чернігівська	1	15	-	3	80
	Всього	23	388	-		21539 77812

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1955 року (за 1954рік)

№ п/п	Назва областей	Кількість палаців піонерів	Кількість клубів піонерів	Кількість будинків художнього виховання дітей	К-ть танцювальних клубів в області та к-ть дітей	
					клуби	діти
1.	Вінницька	1	11	-	23	652
2.	Волинська	1	14	-	16	382
3.	Ворошиловградська	1	17	-	9	248
4.	Дніпропетровська	1	24	-	1	116
5.	Дрогобицька	1	17	-	4	70
6.	Житомирська	1	18	-	4	112
7.	Закарпатська	1	11	-	12	342
8.	Запорізька	1	14	-	-	-
9.	Київська	-	16	-	-	-
10.	м. Київ	1	8	-	1	160
11.	Кіровоградська	1	10	-	1	70
12.	Кримська	1	9	-	13	224
13.	Львівська	1	22	-	8	153
14.	Миколаївська	1	16	-	17	576
15.	Одеська	1	23	-	-	-
16.	Полтавська	-	20	-	26	717
17.	Рівненська	1	12	-	4	85
18.	м. Севастопіль		1		-	-
19.	Сталінська	1	20	-	-	-
20.	Станіславська	1	18	-	18	593
21.	Сумська	-	14	-	-	-
22.	Тернопільська	1	19	-	-	-
23.	Харківська	1	21	-	3	99
24.	Херсонська	1	21	-	3	63
25.	Хмельницька	1	12		3	60
26.	Черкаська	1	12		11	320
27.	Чернівецька	1	14	-	2	85
28.	Чернігівська	1	16	-	5	125
	Всього	24	430	-		26673 92140

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1957 року (за 1956рік)

№ п/п	Назва областей	Кількість палаців піонерів	Кількість клубів піонерів	Кількість будинків художнього виховання дітей	К-ть танцювальних клубів в області та к- ть дітей	
					клуби	Діти
1.	Вінницька	1	15	-	15	708
2.	Волинська	1	14	-	1	64
3.	Ворошиловградська	1	23	-	4	121
4.	Луганська	-	-	-	-	-
5.	Дніпропетровська	1	30	-	4	85
6.	Дрогобицька	1	19	-	1	48
7.	Житомирська	1	20	-	4	87
8.	Закарпатська	1	12	-	-	-
9.	Запорізька	1	17	-	1	100
10.	Київська	-	18	-	-	-
11.	м. Київ	1	8	-	1	220
12.	Кіровоградська	1	15	-	1	120
13.	Кримська	1	12	-	-	-
14.	Львівська	1	24	-	10	250
15.	Миколаївська	1	19	-	-	-
16.	Одеська	1	28	-	4	65
17.	Полтавська	-	27	-	-	-
18.	Рівненська	1	13	-	4	80
19.	м. Севастопіль	-	1		5	-
20.	Сталінська	1	24	-	-	-
21.	Станіславська	1	24	-	18	513
22.	Сумська	-	18	-	-	-
23.	Тернопільська	1	22	-	-	-
24.	Харківська	1	22	-	-	-
25.	Херсонська	1	22	-	1	75
26.	Хмельницька	3	13		1	100
27.	Черкаська	1	18		1	60
28.	Чернівецька	1	14	-	-	-
29.	Чернігівська	1	17	-	3	75
	Всього	24	506	-	90	2771

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1958 року (за 1957рік)

№ п/п	Назва областей	Кількість палаців піонерів	Кількість клубів піонерів	Кількість будинків художнього виховання дітей	К-ть танцювальних клубів в області та к- ть дітей	
					клуби	Діти
1.	Вінницька	1	22	-	21	675
2.	Волинська	1	16	-	1	60
3.	Ворошиловградська	-	-	-	35	1236
4.	Луганська	1	26	-	-	-
5.	Дніпропетровська	2	32	-	11	222
6.	Дрогобицька	1	21	-	1	48
7.	Житомирська	1	23	-	-	-
8.	Закарпатська	2	12	-	-	-
9.	Запорізька	4	16	-	2	110
10.	Київська	-	20	-	-	-
11.	м. Київ	1	8	-	1	220
12.	Кіровоградська	1	18	-	1	140
13.	Кримська	1	13	-	-	-
14.	Львівська	1	24	-	-	-
15.	Миколаївська	1	19	-	-	-
16.	Одеська	1	30	-	-	-
17.	Полтавська	-	27	-	-	-
18.	Рівненська	1	14	-	-	-
19.	м. Севастопіль	-	2	-	-	-
20.	Сталінська	1	26	-	-	-
21.	Станіславська	2	22	-	-	-
22.	Сумська	-	19	-	-	-
23.	Тернопільська	4	21	-	-	-
24.	Харківська	1	24	-	-	-
25.	Херсонська	1	22	-	-	-
26.	Хмельницька	3	13	-	-	-
27.	Черкаська	1	19	-	-	-
28.	Чернівецька	1	14	-	-	-
29.	Чернігівська	1	20	-	-	-
	Всього	34	538	-	73	2711

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1959 року (за 1958рік)

№ п/п	Назва областей	Кількість палаців піонерів	Кількість клубів піонерів	Кількість будинків художнього виховання дітей	К-ть танцювальних клубів в області та к-ть дітей	
					клуби	Діти
1.	Вінницька	1	22	-	30	871
2.	Волинська	1	16	-	1	65
3.	Дніпропетровська	2	31	-	12	290
4.	Дрогобицька	1	24	-	1	52
5.	Житомирська	3	23	-	-	-
6.	Закарпатська	3	12	-	-	-
7.	Запорізька	4	19	-	3	249
8.	Київська	2	20	-	-	-
9.	м. Київ	1	8	-	-	-
10.	Кіровоградська	1	23	-	-	-
11.	Кримська	1	16	-	-	-
12.	Луганська	2	29		50	1392
13.	Львівська	1	24	-	10	260
14.	Миколаївська	1	19	-	-	-
15.	Одеська	1	30	-	-	-
16.	Полтавська	1	30	-	-	-
17.	Рівненська	1	16	-	3	90
18.	м. Севастопіль	-	2		-	-
19.	Сталінська	1	28	-	-	-
20.	Станіславська	2	20	-	-	-
21.	Сумська	-	20	-	-	-
22.	Тернопільська	5	21	-	-	-
23.	Харківська	1	26	-	-	-
24.	Херсонська	1	20	-	1	100
25.	Хмельницька	3	15		3	160
26.	Черкаська	1	21		-	-
27.	Чернівецька	1	14	-	-	-
28.	Чернігівська	3	21	-	4	122
	Всього	45	570	-		192298 2408279

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1966 року (за 1965рік)

№ п/п	Назва областей	Кількість палаців піонерів	Кількість будинків піонерів
1.	Вінницька	1	29
2.	Волинська	1	17
3.	Дніпропетровська	2	34
4.	Донецька	1	38
5.	Житомирська	3	26
6.	Закарпатська	3	12
7.	Запорізька	4	22
8.	Івано-Франківська	2	25
9.	Київська	1	24
10.	Кіровоградська	1	30
11.	Кримська	1	26
12.	Луганська	2	32
13.	Львівська	2	39
14.	Миколаївська	1	18
15.	Одеська	1	34
16.	Полтавська	1	35
17.	Рівненська	1	18
18.	Сумська	-	24
19.	Тернопільська	5	25
20.	Харківська	1	29
21.	Херсонська	1	20
22.	Хмельницька	3	20
23.	Черкаська	1	21
24.	Чернівецька	2	12
25.	Чернігівська	3	28
26.	м. Київ	1	8
27.	м. Севастополь	1	1
	Всього	46	648

Плановий відділ Житомирського відділу народної освіти повідомляв, що у 1966 році збільшення учасників у гуртках, палацах піонерів на 337 осіб сталося за рахунок 2-х нововідкритих гуртків на 74 учасники і збільшилось учасників у існуючих гуртках на 263 особи.

У Харківській області по палацу піонерів кількість гуртків збільшилася за рахунок відкриття додаткових гуртків, педагогічних працівників зменшилося за рахунок навантаження більше годин на одного працівника.

За цей рік у архіві знайдено інформацію про кількість танцювальних гуртків та кількість їх учасників лише Львівської області (3 гуртки, 370 учасників) та Ровенської області (2 гуртки, 108 учасників).

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1967 року (за 1966рік)

№ п/п	Назва областей	Палаці піонерів			Будинки піонерів		
		К- ть	К-ть гуртків	К-ть учасників	К- ть	К-ть гуртків	К-ть учасник у
1.	Вінницька	1	38	1815	29	354	9224
2.	Волинська	1	24	844	17	190	4552
3.	Дніпропетровська	2	70	3462	35	517	13764
4.	Донецька	1	41	3000	38	518	20148
5.	Житомирська	3	55	2208	27	258	6377
6.	Закарпатська	3	55	2411	12	129	3336
7.	Запорізька	4	164	4354	22	208	4900
8.	Івано-Франківська	2	55	587	25	206	4514
9.	Київська	1	17	371	24	211	4559
10.	Кіровоградська	1	29	1399	30	403	8889
11.	Кримська	1	54	2677	26	366	12588
12.	Луганська	3	60	2050	31	369	11502
13.	Львівська	2	97	4512	39	405	11172
14.	Миколаївська	1	35	1683	18	281	6007
15.	Одеська	1	73	1190	34	365	8476
16.	Полтавська	1	32	1565	35	302	7402
17.	Рівненська	1	23	790	18	227	4661
18.	Сумська	1	53	1009	23	245	5735
19.	Тернопільська	5	132	3459	25	273	6112
20.	Харківська	1	237	3929	29	387	11398
21.	Херсонська	1	102	2290	21	224	5262
22.	Хмельницька	3	100	2445	20	247	7259
23.	Черкаська	1	92	1491	21	301	7839
24.	Чернівецька	2	43	1612	12	144	2931
25.	Чернігівська	8	100	1797	28	275	5781
26.	м. Київ	1	114	9034	8	207	648
27.	м. Севастополь	1	37	2100	1	11	7623
	Всього	48	1932	3343147	648	7623	4981060

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1968 року (за 1967рік)

№ п/п	Назва областей	Палаци піонерів			Будинки піонерів		
		К-ть	К-ть гуртків	К-ть учасників в	К-ть	К-ть гуртків в	К-ть учасників
1.	Вінницька	1	93	1430	31	360	8290
2.	Волинська	1	27	918	17	195	5135
3.	Дніпропетровська	2	76	3676	37	579	14240
4.	Донецька	1	50	3000	39	549	19818
5.	Житомирська	3	52	2238	27	276	6250
6.	Закарпатська	3	103	22238	12	137	2826
7.	Запорізька	4	101	4193	22	213	5088
8.	Івано-Франківська	2	30	1775	25	210	4642
9.	Київська	1	14	247	25	256	5046
10.	Кіровоградська	1	33	1581	31	338	7216
11.	Кримська	1	175	3945	26	393	12705
12.	Луганська	4	95	2918	32	503	12114
13.	Львівська	2	253	4562	39	401	10304
14.	Миколаївська	1	35	1793	20	294	6334
15.	Одеська	1	81	1455	36	432	9256
16.	Полтавська	1	97	1455	35	324	7501
17.	Рівненська	1	22	955	18	229	4802
18.	Сумська	1	58	1150	23	279	6580
19.	Тернопільська	5	139	3390	25	275	6231
20.	Харківська	1	254	4783	31	538	12744
21.	Херсонська	1	100	1880	21	231	5121
22.	Хмельницька	3	84	3218	20	255	5069
23.	Черкаська	1	110	1697	21	327	7888
24.	Чернівецька	2	48	2047	12	132	3269
25.	Чернігівська	3	98	1738	28	277	5658
26.	м. Київ	1	167	8346	8	323	9127
27.	м. Севастополь	1	133	-	1	24	1004
	Всього	49	2578	68_87	66 2	8347	204258

В УРСР працює 49 палаців піонерів, проти 48, що працювали у 1967 році. Організовано палац піонерів у місті Червоний Луг в Луганській області.

Мережа будинків піонерів збільшується впродовж 1968 року на 10 одиниць. Організують нові будинки в областях: Миколаївській, Одеській, Тернопільській та Дніпропетровській (по два будинки у кожній області), а також в Донецькій та Луганській області по одному.

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1971 року (за 1970 рік)

№ п/п	Назва областей	Палаці піонерів			Будинки піонерів		
		К- ть	К-ть гуртків	К-ть учасників	К- ть	К-ть гуртків	К-ть учасників
1.	Вінницька	1	177	2855	31	434	9804
2.	Волинська	1	44	791	17	227	5385
3.	Ворошиловградська	4	192	3308	34	660	13514
3.	Дніпропетровська	2	196	3585	40	753	18061
4.	Донецька	1	145	3000	45	1080	23379
5.	Житомирська	3	59	2413	24	291	6442
6.	Закарпатська	3	143	2992	12	177	3414
7.	Запорізька	4	101	4537	22	248	5679
8.	Івано-Франківська	2	76	1787	25	221	5304
9.	Київська	1	12	278	26	247	5206
10.	Кіровоградська	1	24	1215	31	420	8911
11.	Кримська	1	321	5680	25	646	12996
12.	Львівська	2	215	4826	39	435	11359
13.	Миколаївська	1	95	1668	20	237	7091
14.	Одеська	1	92	1402	38	483	10457
15.	Полтавська	1	103	1655	35	356	8174
16.	Рівненська	1	30	1237	20	174	259
17.	Сумська	1	64	1285	24	379	7409
18.	Тернопільська	5	155	3719	22	234	4932
19.	Харківська	1	283	4436	37	608	16087
20.	Херсонська	1	89	1899	23	232	5144
21.	Хмельницька	3	81	3141	21	310	6005
22.	Черкаська	1	106	1707	22	313	7857
23.	Чернівецька	2	53	2039	12	142	3146
24.	Чернігівська	3	78	3353	29	311	6357
25.	м. Київ	1	492	10230	9	809	13295
26.	м. Севастополь	1	142	2340	1	19	967
	Всього	50	3573	77378	689	10461	231741

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1974 року (за 1973 рік)

№ п/п	Назва областей	Палаці піонерів			Будинки піонерів		
		К- ть	К-ть гуртків	К-ть учасників	К- ть	К-ть гуртків	К-ть учасників
1.	Вінницька	1	199	3990	31	371	9608
2.	Волинська	1	118	2870	17	259	7497
3.	Ворошиловградська	4	250	3269	34	798	16962
3.	Дніпропетровська	2	185	3065	40	819	23806
4.	Донецька	1	150	2527	45	1751	28902
5.	Житомирська	3	68	2926	24	271	6953
6.	Закарпатська	3	88	1705	12	200	3451
7.	Запорізька	4	100	4728	22	216	5704
8.	Івано-Франківська	2	83	2165	25	194	5056
9.	Київська	1	8	235	26	180	4288
10.	Кіровоградська	1	30	1075	31	357	9610
11.	Кримська	1	-	-	25	545	10121
12.	Львівська	2	210	4210	39	450	12981
13.	Миколаївська	1	111	1804	20	189	4775
14.	Одеська	1	82	2690	38	411	11856
15.	Полтавська	1	95	1499	35	348	9415
16.	Рівненська	1	28	1400	20	188	5432
17.	Сумська	1	88	1300	24	194	5659
18.	Тернопільська	5	186	6516	22	171	4697
19.	Харківська	1	189	3074	37	638	18201
20.	Херсонська	1	86	2142	23	293	7277
21.	Хмельницька	3	71	3255	21	282	6553
22.	Черкаська	1	115	1817	22	388	10438
23.	Чернівецька	2	36	1764	12	108	3291
24.	Чернігівська	3	72	3045	29	219	5429
25.	м. Київ	1	242	4408	9	696	16690
26.	м. Севастополь	1	195	3680	1	19	967
	Всього	50	2985	71159	706		

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1975 року (за 1974 рік)

№ п/п	Назва областей	Палаці піонерів			Будинки піонерів		
		К-ть	К-ть гуртків	К-ть учасників	К-ть	К-ть гуртків	К-ть учасників
1.	Вінницька	1	183	2515	31	437	9444
2.	Волинська	1	145	3736	17	263	7300
3.	Ворошиловградська	4	213	3242	34	862	19762
3.	Дніпропетровська	2	174	3091	40	933	24390
4.	Донецька	1	162	2707	45	1728	27470
5.	Житомирська	3	77	2690	24	232	6537
6.	Закарпатська	3	109	2551	12	186	3575
7.	Запорізька	4	93	4267	22	230	6708
8.	Івано-Франківська	2	83	1757	25	185	4370
9.	Київська	1	16	310	26	172	4645
10.	Кіровоградська	1	25	1464	31	386	10530
11.	Кримська	1	193	3436	25	726	12919
12.	Львівська	2	206	3966	39	446	13233
13.	Миколаївська	1	94	1391	20	221	6299
14.	Одеська	1	126	3125	38	523	15090
15.	Полтавська	1	99	1574	35	356	9604
16.	Рівненська	1	29	1270	20	201	5510
17.	Сумська	1	126	1560	24	221	5760
18.	Тернопільська	5	202	6087	22	164	4782
19.	Харківська	1	267	4945	37	648	15997
20.	Херсонська	1	100	2465	23	346	7690
21.	Хмельницька	3	63	2925	21	290	7452
22.	Черкаська	1	121	1735	22	424	10681
23.	Чернівецька	2	39	1960	12	125	3352
24.	Чернігівська	3	111	3777	29	304	5877
25.	м. Київ	1	445	39570	9	640	17065
26.	м. Севастополь	-	-	-	-	-	-
	Всього	50	3501	108116	689	11028	354590

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1993 року (за 1992рік)

№ п/п	Назва області	Кількість позашкільних закладів	Кількість об'єднань художньої творчості	Кількість учасників
1.	Вінницька	49	930	14090
2.	Волинська	38	556	92297
3.	Дніпропетровська	55	2944	43579
4.	Донецька	64	2675	39557
5.	Житомирська	33	808	12610
6.	Закарпатська	15	546	8615
7.	Запорізька	30	817	14072
8.	Івано-Франківська	24	574	10744
9.	Київська	33	1619	25654
10.	М. Київ	41	1445	24124
11.	Кіровоградська	35	1308	19001
12.	Крим	30	1317	21286
13.	Луганська	40	1932	30627
14.	Львівська	42	1174	18551
15.	Миколаївська	28	820	16623
16.	Полтавська	37	809	12788
17.	Рівненська	22	731	10771
18.	М. Суми	22	669	10541
19.	Тернопільська	27	699	9322
20.	Харківська	45	2377	33655
21.	Херсонська	26	676	10648
22.	Хмельницька	27	634	10829
23.	Черкаська	24	920	14113
24.	Чернівецька	15	484	9428
25.	Чернігівська	33	656	10254
26.	м. Севастопіль	2	191	2605
	Всього	837	28966	526384

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1994 року (за 1993рік)

№ п/п	Назва області	Кількість позашкільних закладів	Кількість об'єднань художньої творчості	Кількість учасників
1.	Вінницька	31(30)	946	15108
2.	М. Луцьк	22	745	12649
3.	Дніпропетровська	56	2993	44298
4.	Донецька	65	2536	37229
5.	Житомирська	34(33)	826	13376
6.	Закарпатська	15	516	10164
7.	Запорізька	31	1031	16228
8.	Івано-Франківська	23	652	9686
9.	Київська	33	1423	24657
10.	М. Київ	41	1445	24124
11.	Кіровоградська	35	1154	17967
12.	Крим	30	1404	21123
13.	Луганська	40	1803	28098
14.	Львівська	43(42)	1222	19393
15.	Миколаївська	28	1128	178653
16.	Одеська	40(41)	1540	25352
17.	Полтавська	37	840	12999
18.	Рівненська	22	627	9227
19.	Сумська	22	847	12549
20.	Тернопільська	26(27)	667	9182
21.	Харківська	43(45)	2348	34516
22.	Херсонська	26	724	10856
23.	Хмельницька	27	692	11929
24.	Черкаська	24	1036	14776
25.	Чернівецька	15	659	10847
26.	Чернігівська	33	665	10170
27.	м. Севастопіль	2	162	2730
	Всього	844(839)	27430	591986

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1995 року (за 1994рік)

№ п/п	Назва області	Кількість позашкільних закладів	Кількість об'єднань художньої творчості	Кількість учасників
1.	Вінницька	31	933	16020
2.	Волинська	22	808	652
3.	Дніпропетровська	63	2990	41716
4.	Донецька	67	2583	37424
5.	Житомирська	34	939	14501
6.	Закарпатська	15	426	8561
7.	Запорізька	31	942	15764
8.	Івано-Франківська	23	788	11566
9.	Київська	33	1529	24635
10.	М. Київ	31	1601	24938
11.	Кіровоградська	33	1123	16784
12.	Крим	30	1317	21286
13.	Луганська	41	1812	28360
14.	Львівська	44	1243	20064
15.	Миколаївська	27	1053	17926
16.	Одеська	42	1493	24428
17.	Полтавська	37	844	13066
18.	Рівненська	22	677	10014
19.	Сумська	22	729	10890
20.	Тернопільська	26	554	7627
21.	Харківська	46	2402	34504
22.	Херсонська	26	684	10781
23.	Хмельницька	-	-	-
24.	Черкаська	24	815	12940
25.	Чернівецька	15	640	10226
26.	Чернігівська	33	708	10668
27.	м. Севастопіль	2	182	2757
	Всього	820	29815	423418

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1996 року (за 1995рік)

№ п/п	Назва області	Кількість позашкільних закладів	Кількість об'єднань художньої творчості	Кількість учасників
1.	Вінницька	30	827	12739
2.	Волинська	22	733	14065
3.	Дніпропетровська	64	3123	42958
4.	Донецька	65	2634	38489
5.	Житомирська	34	1006	15573
6.	Закарпатська	15	432	7998
7.	Запорізька	29	990	15475
8.	Івано-Франківська	24	765	11255
9.	Київська	33	2286	33558
10.	Кіровоградська	32	952	14305
11.	Крим	31	1246	19239
12.	Луганська	41	1830	26820
13.	Львівська	46	1509	23140
14.	Миколаївська	27	990	17951
15.	Одеська	42	1448	23225
16.	Полтавська	37	824	12960
17.	Рівненська	22	695	9959
18.	Сумська	23	765	12189
19.	Тернопільська	25	669	9692
20.	Харківська	46	2365	35267
21.	Херсонська	26	712	11856
22.	Хмельницька	28	737	11897
23.	Черкаська	24	756	10587
24.	Чернівецька	17	643	10267
25.	Чернігівська	31	644	10106
26.	м. Севастопіль	2	181	3040
	Всього	792	29762	454610

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1997 року (за 1996рік)

№ п/п	Назва області	Кількість позашкільних закладів	Кількість об'єднань художньої творчості	Кількість учасників
1.	Вінницька	31	517	16962
2.	Волинська	22	634	10687
3.	Дніпропетровська	56	2030	32373
4.	Донецька	68	2704	39744
5.	Житомирська	32(34)	772	11967
6.	Закарпатська	14(15)	340	5538
7.	Запорізька	29	889	13653
8.	Івано-Франківська	25(24)	740/379	11243
9.	Київська	33	1471	24606
10.	Кіровоградська	31(32)	771	11646
11.	Крим	30	1009	16962
12.	Луганська	40(41)	1279	20953
13.	Львівська	45(46)	1429	23846
14.	Миколаївська	25(27)	770	13400
15.	Одеська	43(42)	1401	20547
16.	Полтавська	37	746	12131
17.	Рівненська	22	667	9443
18.	Сумська	23	700/337	11580/5744
19.	Тернопільська	24	558	7944
20.	Харківська	46	2141	32201
21.	Херсонська	26	591	9923
22.	Хмельницька	28	634	9661
23.	Черкаська	24	741/543	10903/8543
24.	Чернівецька	16	553	11654
25.	Чернігівська	31	379	6135
26.	м. Севастопіль	2	176	2894
	Всього	803/810	25414/24690	389153/380957

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1998 року (за 1997рік)

№ п/п	Назва області	Кількість позашкільних закладів	Кількість об'єднань художньої творчості	Кількість учасників
1.	Вінницька	31	442	7705
2.	Волинська	22	509	11704
3.	Дніпропетровська	60	1835	30650
4.	Донецька	68	2507/185	44763/5214
5.	Житомирська	32	932	15400
6.	Закарпатська	14	292	5408
7.	Запорізька	29	814	15072
8.	Івано-Франківська	24	618/346	12389/6608
9.	Київська	33	884	16277
10.	Кіровоградська	31	661	12344
11.	Крим	31	1009/132	19241/1926
12.	Луганська	40	1217	26937
13.	Львівська	45	1347	23753
14.	Миколаївська	25	824	15710
15.	Одеська	44	1366	22350
16.	Полтавська	36	543/483	10747/9459
17.	Рівненська	22	572	11443
18.	Сумська	24	748	13062
19.	Тернопільська	24	559	9778
20.	Харківська	43(46)	964	16732
21.	Херсонська	26	579	9036
22.	Хмельницька	28	631	9537
23.	Черкаська	24	651/501	12940
24.	Чернівецька	17	630	10784
25.	Чернігівська	29	415/181	8049/3176
26.	м. Севастопіль	3	199	3333
	Всього	805/808	21748/17833	395117/326311

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 1999 року (за 1998рік)

№ п/п	Назва області	Кількість позашкільних закладів	Кількість об'єднань художньої творчості	Кількість учасників
1.	Вінницька	29	395	7221
2.	Волинська	22	485	9904
3.	Дніпропетровська	61	1902	38856
4.	Донецька	69	2558	42777
5.	Житомирська	32	848	14161
6.	Закарпатська	14	261	4821
7.	Запорізька	30	838	19056
8.	Івано-Франківська	24	565	10803
9.	Київська	33	679	13009
10.	Кіровоградська	31	682	14689
11.	Крим	30	965/135	18229/2118
12.	Луганська	40	12355	27546
13.	Львівська	45	1505	27118
14.	Миколаївська	25	689	14951
15.	Одеська	43	1334	22206
16.	Полтавська	36	592	12496
17.	Рівненська	22	546	11047
18.	Сумська	24	751	13090
19.	Тернопільська	24	360	9364
20.	Харківська	43	1308	25890
21.	Херсонська	26	412	7297
22.	Хмельницька	28	655	10482
23.	Черкаська	24	710	13534
24.	Чернівецька	16	549	11017
25.	Чернігівська	26	607	11652
26.	м. Севастопіль	2	234	7239
	Всього	799	327165/31935	418455/402344

Звіт за позашкільні установи станом на 1 січня 2000 року (за 1999рік)

№ п/п	Назва області	Кількість позашкільних закладів	Кількість об'єднань художньої творчості	Кількість учасників
1.	Вінницька	29	409	7661
2.	Волинська	22	514	10638
3.	Дніпропетровська	61	17081	34554
4.	Донецька	69	2447	41169
5.	Житомирська	32	865	15309
6.	Закарпатська	14	775	11600
7.	Запорізька	31	843	16015
8.	Івано-Франківська	24	596	12105
9.	Київська	33	678	13041
10.	Кіровоградська	31	741	15735
11.	Крим	30	1015	19662
12.	Луганська	40	1203	26275
13.	Львівська	45	1470	26041
14.	Миколаївська	25	599	14175
15.	Одеська	43	1321	21157
16.	Полтавська	36	698	13951
17.	Рівненська	22	692	12237
18.	Сумська	24	752	14176
19.	Тернопільська	25	542	8785
20.	Харківська	44	1347	26835
21.	Херсонська	26	553	9060
22.	Хмельницька	27	592	9500
23.	Черкаська	25	672	12871
24.	Чернівецька	16	547	10539
25.	Чернігівська	26/23	577/415	11151/8173
26.	м. Севастопіль	3	238	6160
	Всього	803/800	37767/37605	420402/417424